

1.01
Prejeto 2. 11. 2010

UDK 323.13:329.15(497.4)"193"

Jurij Perovšek*

Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih**

IZVLEČEK

Razčlemba odnosa slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja v tridesetih letih najprej pokaže programsko kontinuiteto z že domišljenimi stališči, ki so jih o tem vprašanju oblikovali komunisti v dvajsetih letih. Pri tem je izstopal Dragotin Gustinčič, ki je leta 1933 v Moskvi dokončal svojo neobjavljeno obširno študijo *Das nationale Problem der Slowenen*. V njej je podrobno utemeljil pravico slovenskega naroda do samoodločbe in vključitev samostojne slovenske federativne enote v revolucionarno oblikovano državno zvezo, ki bi najbolje ustrezala slovenskim narodno kulturnim in socialno političnim interesom. Narodno samoodločbo in revolucionarno vzpostavitev nove, za Slovence sprejemljive federativne države je zagovarjala tudi mlajša generacija komunistov, ki je delovala v domovini. Njen najvidnejši teoretični in politični predstavnik Edvard Kardelj je njihove poglede na nacionalni problem podrobno osmislil v študiji *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939). Gustinčičeva in Kardeljeva študija razen v načelnih narodno političnih zahtevah (samoodločba, federacija) nimata stičnih točk in predstavljata dve samostojni pogleditvi v slovenski nacionalni problem. Federativni nacionalni program, ki so ga slovenski komunisti zagovarjali v dvajsetih in tridesetih letih, je pomembno prispeval, da se je Komunistična partija Slovenije (ustanovljena leta 1937) skladno s svojo revolucionarno strategijo in taktiko v letih 1941-1945 uveljavila kot vodilna narodna politična sila in po drugi svetovni vojni prevzela oblast.

Ključne besede: Komunistična partija Jugoslavije, Komunistična partija Slovenije, slovenski komunisti, revolucija, narodno vprašanje, samoodločba, federacija, Dragotin Gustinčič, Lovro Kuhar, Edvard Kardelj, trideseta leta

ABSTRACT

SLOVENIAN COMMUNISTS AND THE NATIONAL QUESTION IN THE 1930s

*The analysis of the attitude of the Slovenian communists to the national question in the 1930s primarily demonstrates programme continuity with the standpoints already established by the communists in the decade before that. Dragotin Gustinčič, who completed his extensive unpublished study *Das nationale Problem der Slowenen* in 1933 in Moscow,*

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000, Ljubljana, Kongresni trg 1; e-naslov: jurij.perovsek@inz.si

** Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega projekta št. J6-9588 *Temeljne usmeritve komunistične partije v Sloveniji v izrazitem boljševiškem obdobju (Od obnove partije do Kominforma)*, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Project No. J6-9588 *Basic orientations of the Communist party in Slovenia during the rampant bolshevik period (From the Party reform to the Cominform)*).

was a prominent personality in this regard. In this study he presented detailed arguments for the right of the Slovenian nation to self-determination and for the integration of the independent Slovenian federal unit into a state union established on the revolutionary basis, which would best suit the Slovenian national-cultural and socio-political interests. The national self-determination and the revolutionary establishment of a new federal state, acceptable for Slovenians, were also supported by the younger generation of communists, operating in the homeland. Its most visible theoretical and political representative Edvard Kardelj detailed their viewpoints of the national problem in his study Razvoj slovenskega narodnega vprašanja [The Development of the Slovenian National Question] (1939). Except in the fundamental national-political matters (self-determination, federation), Gustinčič and Kardelj's studies do not have any common points, and they represent two independent in-depth explorations of the Slovenian national problem. The federal national programme, argued for by the Slovenian communists in the 1920s and 1930s, contributed significantly to the assertion of the Communist Party of Slovenia (founded in 1937) as the leading national political force and to its takeover of power after World War II in accordance with its revolutionary strategy and tactics between 1941 and 1945.

Key words: Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Slovenia, revolution, national question, self-determination, federation, Dragotin Gustinčič, Lovro Kuhar, Edvard Kardelj, the 1930s

I

Nacionalno vprašanje - enega od temeljnih problemov, ki so zaznamovali razvoj obeh jugoslovanskih držav - so poudarjeno obravnavali vsi v njunem okviru delujoči politični subjekti. Narodni problematiki so se najdlje posvetili Komunistična partija Jugoslavije (KPJ)/Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ) oziroma slovenski komunisti, saj so opredelili svoje ravnanje v obeh jugoslovanskih državah: v prvi, v kateri so bili od leta 1920 ilegalni politični dejavniki, in v drugi, v kateri so imeli v sistemu političnega monizma vso oblast. Posebno obdobje v razvoju narodne politike KPJ je bil še čas druge svetovne vojne, ki je na jugoslovanskem ozemlju potekala v letih 1941-1945. Odnos KPJ/ZKJ do nacionalnega vprašanja je tako oblikovalo več generacij jugoslovanskih in slovenskih komunistov. V pričujočem prispevku bomo predstavili narodno politične poglede slovenskih komunistov, ki so delovali v tridesetih letih 20. stoletja, to je v času hudih političnih napetosti v državi in svetu ter v obdobju, ko je prišlo do prve menjave generacij v slovenskem komunističnem gibanju, ki se je končala z ustanovitvijo Komunistične partije Slovenije (KPS) leta 1937.¹ Generacija, ki je v tridesetih letih prevzela vodenje slovenskega komunističnega gibanja - njen vodilni predstavnik je bil Edvard Kardelj -, je nato dobra štiri desetletja usmerjala teoretično in politično delovanje slovenskih in jugoslovanskih komunistov in v tem okviru tudi njihov odnos do vprašanj, ki so zadevala nacionalni problem.

¹ Ervin Dolenc: Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov? V: Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana 2005 (dalje Dolenc, Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?), str. 119.

Slovenski komunisti nacionalni problematiki v jugoslovanski državi sprva niso posvečali posebne pozornosti. Svoje poglede nanjo so uravnavali skladno s stališči I. in II. kongresa Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov) (SDSJ /k/), ki sta potekala 21.-23. aprila 1919 v Beogradu oziroma 20.-24. junija 1920 v Vukovarju. SDSJ (k), od t. i. Vukovarskega kongresa KPJ, v prvih letih svojega obstoja razen v odnosu do narodnih manjšin ni upoštevala nacionalne problematike. Zagovarjala je načelo nacionalno enotne unitaristične jugoslovanske države, po katerem naj bi bili zgodovinsko že izoblikovani jugoslovanski narodi le »plemena« enotnega (jugoslovanskega) naroda,² čemur so pritrjevali tudi slovenski komunisti.³ Vendar pa so prav oni prvi poudarili, da mora jugoslovansko komunistično gibanje v svoji teoriji in politiki upoštevati tudi nacionalni problem. Že konec oktobra 1921 so opozorili na nevzdržnost centralistične državne ureditve v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) in zahtevali njeno federativno preoblikovanje,⁴ od februarja 1922 pa so zagovarjali mnogonacionalni značaj jugoslovanske države, pravico Slovencev, Hrvatov in Srbov do samoodločbe in njihovo federativno ljudsko delavsko kmečko državno zvezo.⁵ Taka stališča so v letih 1923-1924 podprli tudi v okviru celotne KPJ, ko so jugoslovanski komunisti utemeljili svoje nove poglede na narodno problematiko. Oblikovali so jih skozi znano javno teoretsko politično razpravo o nacionalnem vprašanju, ki so jo vodili v tisku legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije od 31. maja 1923 do III. državne konference KPJ, ki je potekala med 1. in 4. januarjem v Beogradu. III. državna konferenca je na podlagi stališč, uveljavljenih v omenjeni razpravi, postavila zgodovinske temelje vse nadaljnje nacionalne politike KPJ.⁶ Pri tem je imel

² Istorijski arhiv Komunistične partije Jugoslavije : kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919-1937, tom II. Beograd 1950, str. 14, 42.

³ Rdeči prapor, št. 2, 22. 5. 1920, Obelčan (Lovro Klemenčič), Razredi in politične stranke Jugoslavije, prav tam, Za ujedinjenje proletarijata Jugoslavije, prav tam, Delavnemu ljudstvu Slovenije, št. 21, 11. 8. 1920, Proletarski dan v Ljubljani, št. 22, 14. 8. 1920, Rezolucija (sprejeta na velikem shodu Komunistične Stranke v Ljubljani 8. avgusta), št. 39, 13. 10. 1920, Buržoazija; Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921. Ljubljana 1980, dok. št. I, 87, Pritožbe Komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo s sredine novembra 1920 poverjeništvu za notranje zadeve Deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani zaradi oviranja pri predvolilni agitaciji, str. 181, dok. št. I, 91, Letak Komunistične stranke Jugoslavije za Slovenijo pred volitvami v konstituanto, str. 191; Delavske novice (dalje DN), št. 1, 28. 10. 1921, Smernice »Delavskih Novic«, št. 5, 25. 11. 1921, Naša zunanja politika, št. 9, 23. 12. 1921, Današnje naloge proletarskega razreda v Jugoslaviji. Prim. tudi DN, št. 7, 9. 12. 1921, Misli o sodobnih vprašanjih proletarijata.

⁴ DN, št. 1, 28. 10. 1921, Smernice »Delavskih Novic«. - O centralistični državni ureditvi Kraljevine SHS gl. Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

⁵ DN, št. 5 in št. 7, 2. in 16. 2. 1922, L. K. Rudarski (Lovro Klemenčič): Proletariat in srbsko-hrvaško-slovenski spor, št. 44, 2. 11. 1922, Zveza delovnega ljudstva : govor s. Fabjančiča na shodu v »Unionu«, št. 45 in št. 46, 9. in 16. 11. 1922, Na pravi poti; Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), fond Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju, AS 1551, šk. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ - na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 1-7 (razprava Lovra Klemenčiča). Prim. tudi DN, št. 17, 1. 5. 1922, 1. majnik 1922, prav tam, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija, št. 18, 4. 5. 1922, Prvomajski govor, št. 48, 30. 11. 1922, V boj proti *beli* korupciji in nasilju v Ljubljani, št. 49, 7. 12. 1922, Govor sodruga Klemenčiča na manifestativnem shodu v »Unionu«. Kar zadeva vprašanje mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države, opozarjam še na razpravo Vladislava Fabjančiča v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, v kateri je zagovarjal jezikovno enakopravnost v jugoslovanski skupnosti. (Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvatov i Slovenaca, I. knjiga. Beograd 1921, 27. redovni sestanek, 10. 5. 1921, str. 16.)

⁶ O razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923, vlogi slovenski komunistov v njej, in III. državni konferenci KPJ gl. podrobneje Dušan Lukač: Radnički pokret v Jugo-

vidno vlogo inž. Dragotin Gustinčič, eden tedaj »najboljših slovenskih marksističnih teoretikov«. ⁷ KPJ je v svoji novi nacionalni usmeritvi poudarila načelo nacionalne suverenosti jugoslovanskih narodov znotraj njihove federativne državne zveze, ki je lahko utemeljena le na načelu prostovoljnosti in enakopravnosti kot edini mogoči podlagi za njen obstoj. ⁸ Slovenski komunisti so od leta 1924 poglede KPJ na nacionalno vprašanje poudarjali ob različnih priložnostih in na različne načine, ⁹ pri obravnavi nacionalnega problema pa so izstopali že omenjeni Dragotin Gustinčič, dr. Dušan Kermavner in France Klopčič. ¹⁰ Komunisti, ki so na Slovenskem delovali v dvajsetih letih, so bili, kljub potisnjenosti KPJ v ilegalo, v izražanju svojih nacionalnih stališč jasno prepoznavni v slovenskem prostoru, njihove napore za uveljavljanje narodno politične misli na samoodločbo slovenskega naroda in vzpostavitev federativne države pa je prekinila uvedba diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. januarja 1929. Tedaj se je začelo novo obdobje v razvoju KPJ, obenem z njim pa je nastopila tudi nova stopnja v obravnavanju nacionalnega vprašanja v slovenskem komunističnem gibanju.

II

Po razbitju komunistične organizacije na Slovenskem leta 1930, ki je bilo posledica političnih razmer, vzpostavljenih po uvedbi diktature, so slovenski ko-

slaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, str. 129-192; Jurij Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1978-1979, št. 1-2 (dalje Perovšek, Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda), str. 17-43; isti, O volji po nacionalni suverenosti : ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1-2 (dalje Perovšek, O volji po nacionalni suverenosti), str. 215-220; isti, Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1996, št. 1-2 (dalje Perovšek, Pogledi slovenskih revolucionarnih marksistov na črnogorsko vprašanje), str. 7-21; isti, Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti. V: Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992 (dalje Slovenska novejša zgodovina). Ljubljana 2005 (dalje Perovšek, Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti), str. 271-273; Janko Pleterski: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju. Maribor 1981 (dalje Pleterski, Študije), str. 297-303; isti, Narodi, Jugoslavija, revolucija. Ljubljana 1986, str. 191-204; Gordana Vlačič: Revolucija i nacije : evolucija stavova vodstava KPJ i Kominterne 1919-1929. godine. Zagreb 1978, str. 73-84; ista, KPJ i problemi revolucije : rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata. Zagreb 1979, str. 87-89, 178-181; ista: Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje : 1919-1927. Zagreb 1987, str. 109-115, 141-148; Desanka Pešić: Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919-1935. Beograd 1983, str. 82-197; Latinka Perović: Od centralizma do federalizma : KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984, str. 253-340. Izvirno teoretsko politično gradivo nastalo v času omenjene razprave gl. v zborniku Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Ljubljana 1990 (dalje Razprava o nacionalnem vprašanju).

⁷ Glas svobode, št. 15, 26. 7. 1923, uredniški uvod k članku K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji. (Avtor članka je bil Dragotin Gustinčič.) Eden najvidnejših slovenskih komunistov v dvajsetih letih, France Klopčič, je Gustinčičev prispevek v obravnavanju nacionalnega vprašanja označil takole: »Dragotin Gustinčič je bil prvi in najmočnejši mož med nami, ki je podiral stare nazore in uveljavljal nove«. - France Klopčič: Desetletja preizkušanj : spomini. Ljubljana 1980 (dalje Klopčič, Desetletja preizkušanj), str. 213.

⁸ Perovšek, Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti, str. 273.

⁹ Jurij Perovšek: Dušan Kermavner in slovenski nacionalni problem v dvajsetih letih. V: Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana 2005 (dalje Perovšek, Kermavner in slovenski nacionalni problem), str. 110 in op. 33 na str. 110-111.

¹⁰ O narodno političnih pogledih Dušana Kermavnerja in Franceta Klopčiča v dvajsetih letih gl. Perovšek, Kermavner in slovenski nacionalni problem, str. 105-110; Klopčič, Desetletja preizkušanj, str. 257; isti, Neravnodušni državljani : razčlemba in zamisli. Ljubljana 1974, str. 86-88.

munisti leta 1932 začeli postopoma obnavljati svoje delovanje.¹¹ V procesu obnove je imela pomembno vlogo generacija mladih komunistov, ki je prevzela vodenje organizacije¹² in je poleg vzpostavitve nove strankine organizacijske mreže nameravala »prevrednotiti vsa pereča družbena vprašanja Jugoslavije in jugoslovanskih narodov«. Narodno vprašanje, posebej slovensko narodno vprašanje, ki ga je diktatura ob podpori slovenske unitaristične liberalne politike sploh zanikala, je bilo med prvimi. Njegova obravnava je napovedala, da bodo komunisti na vseh področjih zaostriili svoj ideološki in politični boj.¹³ Povod za prvo širšo obravnavo narodnega vprašanja med slovenskimi komunisti v času po uvedbi kraljeve diktature je bila znana knjižica liberalno usmerjenega literarnega kritika Josipa Vidmarja *Kulturni problem slovenstva*. Knjižica je izšla maja 1932 in je sprožila splošno razpravo o vprašanju slovenstva v tedanji slovenski kulturni in politični javnosti.¹⁴

Vidmarjeva knjižica je nastala kot odziv na unitaristični in centralistični pritisk režima šestojanuarske diktature¹⁵ in kot avtorjev obračun s prevladujočo ideologijo jugoslovanskega unitarizma v tedanjem slovenskem liberalnem taboru. Avtor se je na podlagi osebno domišljene ideologije¹⁶ odločil »javno preklicati in odreči se temu neljubemu in nečastnemu sorodstvu« in dokazati, »da živi tudi v slovenskem svobodoumnstvu odločna narodna zavest«. Obenem se je namenil »našo protislovensko napredno (liberalno - op. J. P.) javnost, kolikor je še je, in njene voditelje uveriti, da tako imenovano slovensko stališče ni prenapeta, prisiljena in protidržavna miselnost, marveč da je organska, naravna in edina resnično državni

¹¹ Podrobneje o tem gl. Vida Deželak Barič: *Komunisti*. V: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 346-347.

¹² Prav tam, str. 347.

¹³ Pleterski, *Študije*, str. 309. - O unitarističnih narodno političnih pogledih slovenske liberalne politike v letih neposredno po uvedbi kraljeve diktature gl. Jurij Perovšek: *Nekdanja Samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929-1931*. V: *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana 2005, str. 179-188; isti: *Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931-1933*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2006, št. 1 (dalje Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931-1933*), str. 255-276. O unitaristični in centralistični politiki slovenskih liberalcev v prvem desetletju po nastanku jugoslovanske države gl. isti: *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929*. Ljubljana 1996, str. 112-201, 238-284.

¹⁴ Podrobneje o tem gl. Ivo Grahor: *Življenje in smrt*. Ljubljana 1968, str. 323-334; Lojze Ude: *Slovinci in jugoslovanska skupnost*. Maribor 1972, str. 274-289; France Filipič: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939*, 2. knjiga. Ljubljana 1981 (dalje Filipič, *Poglavja*, 2), str. 375-377; Pleterski, *Študije*, str. 372, 373; Edvard Kardelj: *Zbrana dela*, 1. knjiga. Ljubljana 1989 (dalje Kardelj, *Zbrana dela*, 1), str. 46-85; Lilijana Trampuž: *Odmevi na komunistično revijo Književnost v sočasnem tisku*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1992, št. 1-2, str. 51, 52, 55; ista: *Polemika o narodu v slovenskem tisku leta 1932*. V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana 2008, str. 281-294; Janko Prunk: *Slovenski narodni vzpon : narodna politika 1768-1992*. Ljubljana 1992 (dalje Prunk, *Slovenski narodni vzpon*), str. 258-261; isti: *Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1997, št. 2, str. 105; Bernard Rajh: *Božidar Borko med ilirizmom in jugoslovanstvom*. V: *Borkov zbornik: referati s simpozija*. Maribor 1996 (dalje Borkov zbornik), str. 366-368; Ervin Dolenc: *Med slovenstvom in jugoslovanstvom : Borko in kulturna politika med dvema svetovnima vojnama*. V: *Borkov zbornik*, str. 388-390; isti, »Kulturni problem slovenstva«. V: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 342-345; isti, *Slovenska ali jugoslovanska kultura?*, prav tam, str. 423; Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931-1933*, str. 263-266.

¹⁵ Dolenc, *Slovenska ali jugoslovanska kultura?*, str. 423. - O narodno unitarističnemu in centralističnemu značaju kraljeve diktature gl. Jurij Perovšek: *Značaj kraljeve diktature*. V: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 321-327.

¹⁶ Pleterski, *Študije*, str. 314.

koristna«. Slovensko narodno stališče je po njegovem trdnem prepričanju imelo »vse znake idej, ki morajo prodreti, ki res lahko poženo korenine tudi v širokih ljudskih plasteh in ki ne životarijo samo v ideologijah strankarjev in na trpežnem papirju njihovih glasil«. ¹⁷

Jedro Vidmarjeve knjižice je bilo strnjeno v opozorilu, da žrtvovanje slovenstva v prid jugoslovanstvu v ničemer ne bi koristilo jugoslovanski državi. »Jugoslavija ne bi postala zaradi te težke žrtve ne trdnejša v notranjosti, ne mogočnejša na zunaj, zakaj notranjo trdnost daje vsaki narodno še tako pisano sestavljeni državi samo zavest državljanov, da žive zadovoljno in svobodno, zunanjo moč pa njihova volja, ki naravno izvira iz tega občutka, za vsako ceno ohraniti državno tvorbo, ki izpolnjuje njihove potrebe in jim daje vse elementarne pravice, ne da bi od njih zahtevala kaj nečastnega ali protinaravnega. Ona zavest in ta volja in pa moralno zdravje prebivalstva, to so temelji državne moči.« ¹⁸ In namesto, da bi Slovenci z odstopom od svoje narodnosti storili nemoralno dejanje in škodili državi, saj je moralno zdravje temelj državne moči, ¹⁹ je, kot je poudaril, »naša dolžnost, sprejeti odmerjeno nam usodo in pogumno stremeti in delati za kulturni smoter, ki je vsebovan in nakazan v našem posebnem narodnem značaju«. ²⁰ Vidmar, ki je narodnost razumel »kot posebno, samo enemu ljudstvu svojsko notranjo urejenost«, kulturo pa kot pglavitno in osrednjo vsebino narodnega življenja, je poslanstvo Slovencev kot posebnega naroda videl v nadaljnjem samozavestnem razvoju njegove kulture. ²¹ Ta zgodovinska naloga Slovencev je bila po njegovem poudarku še toliko bolj pomembna, ker je nastopila v času, v katerem je v Evropi vzniknila »pomlad malih narodov. Bodoči zgodovinar bo po tem pojavu morda imenoval vso našo dobo, kajti poleg socialnega boja, s katerim je to kulturno osvobajanje malih narodov v tesni zvezi - kajti vsi smo hkratu tudi siromašni narodi -, je nedvomno ta pokret malih narodov najvažnejši proces današnjega dne.« ²² V njem naj Slovenija postane, »kar je po svoji prelepi naravi - hram lepote in duha. Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša umetniška dognanja svojih velikih sosedov in jih prekrasili s svojo duhovnostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco.« ²³ Pri tem naj Slovence vodi zavest, da »narodnost je in bo ostala osnova vsake bodoče preuredbe sveta. Čim večje stvari se gode in se bodo godile na evropski celini, tem jasnejša mora biti naša zavest, tem bolj je potrebno, da postanemo čvrsto strnjena enota brez notranjega razdora in da izločimo iz naše duševnosti vso malodušnost, ki je dediščina naše tisočletne odvisnosti.« ²⁴

Vidmarjevo knjigo je s komunistične strani kritično obravnaval takrat triindvajsetletni Edvard Kardelj, ki je ob tej priložnosti javno predstavil poglede slovenskih komunistov na (slovenski) nacionalni problem. Pod psevdonimom Tone Brodar je v legalni komunistični reviji Književnost objavil razpravo Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, ki je v petih nadaljevanjih izšla v letih 1932-

¹⁷ Josip Vidmar: Kulturni problem slovenstva. Tiskovna zadruga, Ljubljana 1932, str. 5, 7.

¹⁸ Prav tam, str. 86-87.

¹⁹ Prav tam, str. 44-48, 90-91.

²⁰ Prav tam, str. 91.

²¹ Prav tam, str. 35-36, 49, 91-92.

²² Prav tam, str. 90.

²³ Prav tam, str. 92.

²⁴ Prav tam, str. 8.

1933. Kardelj je v svoji razpravi Vidmarju očital »metafizično statično pojmovanje sveta«,²⁵ to je obravnavo problema slovenstva ločeno od političnih in gospodarskih vprašanj slovenskega naroda.²⁶ Taka obravnava, ki ne vidi materialne podlage ideološkega dogajanja, je bila po Kardeljevem poudarku reakcionarna,²⁷ saj naj bi bil narod »edinole produkt socialnih razmer«,²⁸ (slovensko) narodno vprašanje pa zato socialni in ne kulturni problem.²⁹ Kardelj je svojo trditev utemeljil skozi marksistično razumevanje naroda³⁰ in pri tem kot glavno vsebino naroda in njegove zgodovinske dinamike opredelil trg oziroma razvoj produkcijskih sil. Narodno čustvo in z njim povezana duhovno eksistencialna razsežnost nacionalnega fenomena sta bila zanj drugotnega pomena.

Kardeljev marksistični pogled na vprašanje naroda je izhajal iz opozorila, da »narod ne more biti produkt zavedne človeške volje, kajti to bi pomenilo pripisovati človeškemu duhu metafizično moč tvorjenja ideoloških form izven časa in razmer, niti produkt prirode, ker bi to bila redukcija naroda na pojem rase«. ³¹ Znanstveno razumevanje naroda namreč pokaže, da je narod zgodovinski pojav, ki se je oblikoval v procesu prodiranja kapitalizma.³² »V okviru fevdalizma se je razvijal nov razred - meščanstvo, ki je v svoji težnji po razširjenju fevdalnih provincialnih meja (kar je bilo nujen predpogoj razvoja meščanskega razreda) postal nosilec narodnostne ideje. V momentu, ko so nastale take produkcijske razmere, da so mogle zajeti v skupnosti ekonomskih interesov celo etnografsko edinico, se je rodil narod. Tako skupnost, tako ekonomsko povezanost je moglo ustvariti šele meščanstvo s svojimi zahtevami po svobodi konkurence, trgovine in industrije in s svojo ideološko borbo za razširjenje ozkih fevdalnih obzorij.«³³ Pri tem so bile kulturne zahteve le »orožje nacionalnih borb. One so delni cilji, ki so mobilizirali množice v bojih za končni cilj - nacionalno državo, ki je bila predpogoj svobodnega razvoja kapitalizma.«³⁴ Na podlagi teh spoznavnih kriterijev se je nato Kardelj neposredno navezal na znano Stalinovo opredelitev naroda in ga označil kot zgodovinsko nastalo skupnost jezika, ozemlja, gospodarske povezanosti in psihične konstitucije, ki se izraža v skupnosti kulture.³⁵

Kardelj je v nadaljevanju razprave posebej opozoril na zgodovinske posledice razvoja »nacionalizma« v samostojnih nacionalnih državah. Ker narodno problematiko pogojuje razvoj proizvodjalnih sil, je nacionalna država zaradi zaščite no-

²⁵ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 50. Gl. tudi str. 49, 53, 56, 59, 67.

²⁶ Prav tam, str. 49.

²⁷ Prav tam, str. 51, 84-85. - Kot opozarja France Filipič, je znaten del Kardeljevega prispevka kazal »sledove vehementne politične zagnanosti v zavračanju različnih Vidmarjevih stališč«, čeprav se »tok razpravljanja od poglavja do poglavja postopoma umirja in vedno bolj prerašča v znanstveno organizirano raziskavo o zgodovinskem razvoju slovenskega naroda s poudarkom na tistih obdobjih, ki so bistvena za njegovo nacionalno in socialno osveščanje«. (Filipič, Poglavlja, 2, str. 376; gl. tudi op. 23 na tej strani.)

²⁸ Prav tam, str. 59.

²⁹ Prav tam, str. 85. Gl. tudi str. 80.

³⁰ O marksističnem razumevanju naroda gl. Rudi Rizman: Marksizem in nacionalno vprašanje : razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli. Ljubljana 1980 (dalje Rizman, Marksizem in nacionalno vprašanje).

³¹ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 59.

³² Prav tam, str. 66, 63.

³³ Prav tam, str. 64.

³⁴ Prav tam, str. 74.

³⁵ Prav tam, str. 65.

tranjega trga pred tujo konkurenco rodila nacionalni šovinizem, težnja po razširitvi domačega trga pa je posamezne države privedla v kolonialistično in imperialistično politiko, nato pa še v fašizem. Ideja narodne svobode in enakopravnosti, ki jo je v zgodnji stopnji kapitalizma razvilo meščanstvo, se je sprevrgla v svoje nasprotje - v ideologijo nacionalnega zatiranja. »V razvoju nacionalizma moremo torej razlikovati dve fazi: fazo progresivnega nacionalizma v zgodnji mladosti kapitalizma, ki ga označuje njegova revolucionarna borba proti fevdalizmu in gospodarski ter politični hegemoniji vladajočega naroda za popolno enakopravnost vseh narodov, in fazo deformiranega reakcionarnega nacionalizma v dobi zrelega kapitalizma - fašizma - ki ga označuje imperialistična politika in negacija pravice do samoodločbe slehernega naroda.«³⁶

V sklepnem delu razprave je Kardelj obravnaval slovenski nacionalni problem. V svoji razčlembi nacionalne politike slovenskega meščanstva po letu 1848, ko je s programom Združene Slovenije »v zgodovinsko areno /.../ vstopil nov - slovenski narod«, je poudaril, da so se tedanji nacionalni boji, kljub temu da je bila njihova podlaga izrazito gospodarska, »odigravali skoraj izključno v družbeni nadstavbi. Izživljali so se na videz le v bojih za narodne šole, za ulične napise v slovenskem jeziku, za uradovanje v domačem jeziku, za slovensko gledališče in univerzo ter podobne kulturne drobtine, dočim je bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji sramotljivo postavljena nekako bolj od daleč.« Boj za drobtine, ki je bil izraz gospodarske šibkosti slovenskega naroda in njegovega meščanstva, je bil glavna značilnost slovenske nacionalne politike do svetovne vojne in tudi danes je »ves boj za slovenstvo le smešna zveržena senca pravega boja«. Ideja naroda ima namreč družbeno napredno vsebino le kot »bojevno sredstvo v borbi za socialno osvobojenje človeštva«. Postala je »orožje progresivnega proletariata za njegovo ekonomsko, socialno in kulturno osvoboditev«. In ker je pravico vsakega naroda do samoodločbe ter samostojnega in svobodnega življenja mogoče izbojevati le z vztrajnim bojem delovnega ljudstva, se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletariat. Zato je Vidmarjev Kulturni problem slovenstva »poizkus degradacije glavnega vprašanja na stranskega in postavljanje postranskega vprašanja v center«, ki bo ostal »le dokument oportunitizma slovenskega malomeščanstva«.³⁷ Kljub tem besedam pa je Kardelj Vidmarju priznaval slovensko narodno emancipacijsko stališče. Opozoril je, da njegova kritika ni bila uperjena proti cilju, ki ga je imel Vidmar pred seboj, pač pa proti načinu, kako je le-ta obravnaval nacionalni problem.³⁸

³⁶ Prav tam, str. 75, 76.

³⁷ Prav tam, str. 78, 79, 81-85.

³⁸ Prav tam, str. 84, 85. - Kasneje, po skupni izkušnji Osvobodilne fronte slovenskega naroda in *tovarišiji* med drugo svetovno vojno, je Kardelj ob rob svoje ocene v Književnosti zapisal: »In čeprav se marksisti takrat nismo strinjali z določenimi teoretičnimi tezami Vidmarjeve razprave, smo jo s stališča idejnih in političnih premikov v slovenski družbi ocenjevali kot pomemben progresivni dogodek. A zlasti še zaradi tega, ker je nakazoval nove možnosti za povezovanje revolucionarnega delavskega gibanja s tisto aktivnostjo demokratične in progresivne slovenske inteligence, ki se je zavzemala za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.« (Edvard Kardelj: Josip Vidmar in naša revolucija. V: Josip Vidmar. Ljubljana 1975, str. 8.)

* * *

V istem času, ko je v Književnosti izhajalo Kardeljevo Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, je daljše besedilo o slovenskem narodnem vprašanju pripravil tudi Dragotin Gustinčič. K pisanju so ga vzpodbudile znane Punktacije nekdanje Slovenske ljudske stranke (SLS) iz konca leta 1932, v katerih je le-ta zahtevala združitev slovenskega naroda ter enakopraven in samostojen položaj slovenske državno pravne enote v demokratično preurejeni jugoslovanski državni skupnosti.³⁹ Besedilo, ki ga je naslovil Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, je Gustinčič končal aprila 1933, nastalo pa je v Moskvi, kamor se je maja 1931 umaknil pred preganjanjem jugoslovanskih oblasti. Poleg Gustinčiča so v letu 1933 slovensko narodno vprašanje preučevali tudi drugi vidni slovenski komunisti, ki so delovali v tujini. V Moskvi še Ivan Regent in Karel Hudomalj, na Dunaju pa Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, ki je bil z Gustinčičem, Regentom in Hudomaljem v pismenem stiku.⁴⁰ Besedilo o punktacijah SLS, ki so bile »eden najbolj radikalnih in jasnih slov. narodno političnih programov v Jugoslaviji med vojnama«,⁴¹ je Gustinčič nameraval objaviti v posebni brošuri, a do tega nato ni prišlo.⁴²

Izhodiščni poudarek Gustinčičevega Narodnega problema Slovencev in Dr. Koroščevih punktacij je veljal družbeno gospodarskemu, narodno političnemu in idejnemu značaju SLS. Gustinčič je zagovarjal tezo, da je SLS po prvi svetovni vojni izgubila svoj kmečki značaj, saj je v letih 1918-1919, ko je imela največ politične moči, v svojih vrstah zbrala večinski delež slovenskega kapitala. Ustvarila ga je s prisvojitvijo vojnega materiala umikajoče se soške armade, valutnim verižništvom, nacionalizacijo tujih tovarn in podjetij, sekvestrom tujega veleposestva ter izkoriščanjem inflacije in visoke konjunktore v lesni trgovini. Na spremembo njene socialne strukture je vplivalo tudi izkoriščanje malega kmečkega kapitala, organi-

³⁹ Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisna zbirka, s. f. 312, fasc. 1-9, Letaki do 1937. - O t. i. Ljubljanskih oziroma Koroščevih punktacijah gl. Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 261-262; Jurij Perovšek: Punktacije SLS. V: Slovenska novejša zgodovina, str. 339-342; Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935. Ljubljana 2007 (dalje Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo), str. 164-178.

⁴⁰ Pleterski, Študije, str. 372. O tem gl. tudi Filipič, Poglavlja, 2, str. 114-116. - Kuharjeva obravnava slovenskega narodnega vprašanja je bila povezana z delovanjem posebne komisije, ki jo je za njegovo preučitev v drugi polovici leta 1932 oblikovalo začasno vodstvo KPJ na Dunaju. Komisijo je najprej vodil Aleš Bebler, potem pa Lovro Kuhar. (Filipič, Poglavlja, 2, str. 377, op. 25.)

⁴¹ Janko Prunk: Punktacije. V: Enciklopedija Slovenije, 10. Ljubljana 1996, str. 17. - Kot zanimivost ob tej priložnosti opozarjam na oceno, ki jo je konec tridesetih let o punktacijah SLS oblikoval eden od pobudnikov komunističnega gibanja v Sloveniji, ing. Anton Štebi. Štebi je sredi dvajsetih let sicer opustil zveze s KPJ, v drugi polovici tridesetih let pa je podprl ljudsko frontno gibanje in se leta 1939 pridružil Zvezi delovnega ljudstva Slovenije, v kateri so prevladujoč vpliv imeli komunisti. O punktacijah je leta 1939 zapisal naslednje: »To so jasne in v resnici slovenske besede, katere mora sleherni - brez razlike svetovnega nazora - sprejeti za svoje in katere so v skladu z odločitvijo slovenskega naroda ob prevratu (leta 1918 - op. J. P.). Žalibog so te besede držale le pičli dve leti, in že ob volitvah 1935. leta so bile zavržene od večine tedanje močne SLS, ki se je pozneje tudi otresla svojega slovenskega naziva in iz oportunističnih nagibov prestopila v Jugoslovansko Radikalno Zajednico.« (Ing. A. Štebi: 29. oktober. Maribor, Slovenski tisk v Mariboru, Ljubljana 1939, str. 43-44.)

⁴² ARS, fond Gustinčič Dragotin (AS 1667), t. e. 1, fasc. 1, ing. D. Gustinčič: Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank. Oktober 1963 (dalje Gustinčič, Komentar k dopisovanju), str. 20. - Gustinčičevo besedilo o punktacijah SLS gl. prav tam, Anin (Dragotin Gustinčič): Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije (dalje Gustinčič, Narodni problem Slovencev in Koroščeve punktacije).

ziranega v strankinih denarnih zadrugah. Gustinčič je sicer ocenjeval, da se SLS na podeželju še vedno opira na kmečke magnate in z njihovo pomočjo obvladuje množice revnih kmetov, »toda ona nastopa po svetovni vojni z močnimi denarnimi zavodi, njeni pristaši so postali močni fabrikantje in podjetniki, njeni politični voditelji so soudeleženi na celi vrsti akcijskih družb in vsled novo nastale situacije se je v prvih povojnih letih zatekel pod njeno okrilje tudi ves bivši nemški in francoski kapital v jugoslovanskem delu Slovenije«. SLS je tako »glavna, najmočnejša in najboljša organizirana kapitalistična stranka v jugoslovanski Sloveniji«. ⁴³ Kot kapitalistična stranka pa ne more voditi boja za rešitev slovenskega narodnega vprašanja, saj je zaradi svojih razrednih interesov, to je nemotenega gospodarskega izkoriščanja Slovenije in slovenskega delovnega ljudstva, vedno pripravljena zatajiti svoje avtonomistične in federalistične zahteve in iti »čez drn in strn« z velikosrbsko centralistično hegemonijo in beograjskim fašističnim režimom. ⁴⁴ T. i. Koroščeve punktacije so zato »prazna parola za klerikalno mobilizacijo slovenskih delovnih množic v trenutku, ko raste njihov revolucionarni razmah«. ⁴⁵ Ob tem se je Gustinčič oprl še na kulturno bojno stališče, ki je že dalj časa spremljalo predvsem slovensko liberalno politiko. »Samo katoliška Cerkev in SLS kot njeno politično orodje,« je zapisal, »lahko v isti sapi zanika(ta) in povdarja(ta) narodnost. Oboje je pravilno: vse po trenutni potrebi. Če je potrebno zanikati narodnost, jo zanika(ta), ker je (Cerkev - op. J. P.) po svojem temelju univerzalistična, vseobča, in če zahteva politični trenutek naglaševanje nacionalizma, ga obeša SLS na veliki zvon. Vse je dobro in prav - samo če utrjuje nadvlado Cerkve, nadvlado njenega reakcionarnega sistema, njenega socialnega nazadnjaštva.« ⁴⁶

Skladno z marksistično doktrino, da je »slovenski narodni problem /.../ problem razrednega boja slovenskega delovnega ljudstva«, ⁴⁷ je Gustinčič poudaril, da lahko narodno svobodo slovenskega ljudstva zagotovi le revolucionarno uničenje velikosrbske vojaško fašistične diktature in tistih kapitalističnih skupin, ki v Sloveniji predstavljajo njeno glavno oporo. To sta predvsem SLS oziroma klerikalno nacionalno gibanje, zato se mora slovensko delovno ljudstvo »odločno boriti proti reakcionarni fašistični rešitvi slovenskega narodnega vprašanja pod klerikalno zastavo«. Prav tako se morajo tudi slovenski delavci v tujini, ki želijo, da se reši slovenski nacionalni problem, najodločnejše boriti »proti slovenskim duhovnikom, ki vas zalezujejo in zapeljujejo od resničnega boja proti fašizmu! Boj brez premirja proti SLS kot glavnemu stebri fašizma v Sloveniji!« ⁴⁸

Po Gustinčiču je edino možno rešitev slovenskega narodnega vprašanja pomenila vzpostavitev neodvisne združene slovenske delavsko kmečke republike, ki bi vstopila v tisto prostovoljno zvezo svobodnih federativnih držav, »katero bo ona

⁴³ Gustinčič, Narodni problem Slovencev in Koroščeve punktacije, str. 7, 12-13, 14. - O družbeno gospodarskem programu SLS po prvi svetovni vojni in njegovi dejansko protikapitalistični ter socialno reformni vsebini gl. Jurij Perovšek: »V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941. Ljubljana 2009, str. 209-210; isti, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS : 1918-1929. Ljubljana 1998, str. 65-74, 84-86. Gl. tudi Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji : 1945-1948. Maribor 1995, str. 31-32, 34, 35-38.

⁴⁴ Gustinčič, Narodni problem Slovencev in Koroščeve punktacije, str. 19-41, 47, 48, 54-56, 61.

⁴⁵ Prav tam, str. 25.

⁴⁶ Prav tam, str. 65.

⁴⁷ Prav tam, str. 53.

⁴⁸ Prav tam, str. 6, 69.

spoznala za svojim interesom najbolj odgovarjajočo«. Iz nje bi lahko tudi izstopila, če bi se pokazalo, da je za slovensko delovno ljudstvo neustrezna ali celo škodljiva. To načelo bi veljalo tudi za pripadnike drugih narodov, ki bi živeli v Sloveniji. Zagotovljena bi jim bila gospodarska in kulturna avtonomija, iz slovenske delavske kmečke republike pa bi lahko izstopili, če bi to želeli. V slovenski delavsko kmečki republiki, ustvarjeni »z orožjem v roki«, bi bili združeni vsi Slovenci, zato je Gustinčič opozoril, da je pot do njenega oblikovanja samo ena: zrušitev fašistične Jugoslavije, fašistične Italije in fašistične Avstrije ter zaveznitvo vseh revolucionarnih sil, ki rušijo te države. Popolna rešitev slovenskega narodnega vprašanja je torej možna samo na revolucionaren način. Gustinčič je to prepričanje izrazil tudi v vrednotenju nacionalne države. Opozoril je, da slovensko ljudstvo svoje države ne bo ustvarilo zaradi države same, pač pa zato, da dobi »instrument, s katerim se bo polastilo vse oblasti na svojem ozemlju«. Tako bo lahko izveden radikalen družbeni in politični preobrat, v Združeni Sloveniji pa »ne bodo vladali kapitalisti, veleposestniki, kulaki, popje in njihovi advokatje, temveč slovensko delovno ljudstvo«. ⁴⁹

Kar zadeva politično vlogo SLS. V nasprotju z Gustinčičem so komunisti, ki so delovali v tujini, v presojanju slovenskega narodnega vprašanja zagovarjali različna stališča. Tako je Lovro Kuhar v svoji oceni narodnega položaja Slovencev v jugoslovanski državi opozarjal predvsem na raznarodovalni pritisk velikosrbske diktature, ki je »najneposrednejša sovražnica« slovenskega naroda. To oceno je poudaril v brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda : program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega Gibanja (SNR), ki je decembra 1933 izšla na Dunaju. ⁵⁰ Sicer pa je o narodno avtonomističnih zahtevah SLS menil, da služijo le kot politični vetrokaz. To so pokazale tudi Koroščeve punktacije, »manever, s katerim hoče vodstvo stranke spet zadobiti izgubljeno zaupanje /.../ množic. Z radikalnimi frazami hoče zajeti odtok lastnih pristašev na pot revolucionarnega boja proti vojaško-fašistični diktaturi«. Izvedba punktacij bi zato pomenila samo sporazum z velikosrbsko monarhijo, po katerem bi se »odkrita velesrbska nadvlada spremenila samo v nekoliko bolj zabrisano, vse drugo pa bi se nadaljevalo kakor do sedaj, samo v spremenjeni obliki«. ⁵¹

Kuhar v SLS ni videl dejavnika, ki bi lahko rešil slovenski nacionalni problem. Kljub temu pa se je dobro zavedal, da mora KPJ v svoji nacionalni politiki upoštevati njen družbeni in politični vpliv. Na to je pred objavo brošure Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda večkrat opozoril v obširnem dopisovanju z Dragotinom Gustinčičem, ki je med njima potekalo večino leta 1933; dopisovalca sta ostala v stiku tudi v kasnejših letih. ⁵² Bistvo Kuharjevih opozoril je bilo, da je stališče, po katerem naj bi bila prvi in glavni nasprotnik komunistov SLS »danes politično nevzdržljivo. Poglej samo situacijo!« je pisal Gustinčiču 12. junija 1933. »Pristaši in somišljeniki SLS se danes v Sloveniji preganjajo v masah, mečejo se v zapore, *kaplani se gonijo zvezani* v verige skupaj s komunisti in drugimi revolucionarji skozi mesta, vojaškofašistična diktatura prehaja k odkritemu zati-

⁴⁹ Prav tam, str. 41, 42-44, 50, 54, 58, 59.

⁵⁰ Lovro Kuhar - Prežihov Voranc: Zbrano delo, 10 knjiga. Ljubljana 1983 (dalje Kuhar, Zbrano delo, 10), str. 18.

⁵¹ Prav tam, str. 20, 25.

⁵² Dopisovanje med Kuharjem in Gustinčičem gl. v ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1.

ranju in raznarodovanju slovenskega naroda, /.../ mi pa naj v taki situaciji izdamo geslo: *Naši največji sovražniki so klerikalci!* Tako sem te vsaj razumel! /.../ Diktatura je danes osovražena do mozga od ogromne večine slovenskega naroda, v katerem vrejo znaki vidnega odpora. Ako hočemo to razpoloženje izkoristiti, kanalizirati v naš tok, moramo na vsak način naperiti boj v prvi vrsti proti v. f. diktaturi in njenim predstavnikom v Sloveniji /.../. *S tem pa ni rečeno,*« je nadaljeval, *»da se mi boja proti SLS in drugim goljufivim strankam odpovedujemo!* Ne, mi moramo hkrati in z neumorno oostrostjo voditi boj razkrinkavanja izdajalske SLS in njene kapitalistične vloge.« Zrušitev diktature torej vodi tudi k zrušitvi SLS. V tem boju pa je treba »razlikovati med vodstvom SLS in med široko maso, ki še stoji pod njenim tradicionalnim ter org.(anizacijskim) vplivom«.53 Po zrušitvi diktature bodo namreč morali komunisti množice osvoboditi iluzij o SLS in jih popeljati v boj proti njej.54

Enaka stališča kot Kuhar je v vprašanju glavnega nasprotnika v nacionalnem boju KPJ zagovarjal tudi Ivan Regent,55 medtem ko je Karel Hudomalj nasprotoval opredeljevanju SLS kot fašistične, »ker bi taka opredelitev *sedaj* samo škodovala«.56 V nasprotju z njimi pa je Gustinčič vztrajno poudarjal ostro ideološko stališče, da je glavni nasprotnik KPJ in slovenskega naroda SLS, in zagovarjal stališča, ki jih je o njej oblikoval že v besedilu o Koroščevih punktacijah.57 Kot je leta 1963 zapisal v Komentarju k dopisovanju z Lovrom Kuharjem, je stal za omenjeno »karakteristiko SLS sam do kraja«.58

⁵³ ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 12. 6. 1933, str. 1.

⁵⁴ Prav tam, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 10. in 14. 10. 1933, str. 2-3. - Kuhar in Gustinčič sta se razhajala tudi v pogledih na vprašanje samoodločbe, vloge Trsta v slovenskem gospodarskem življenju, ter v pogledih na vprašanje obsega slovenskega ozemlja oziroma njegovih mej. O tem sta leta 1934 vodila polemiko v reviji *Lo Stato operaio* (Država dela). Gl. Alenka Nedog: O nastanku izjave treh komunističnih strank v slovenskem narodnem vprašanju. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1967, št. 1-2, (dalje Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank), str. 373.

⁵⁵ ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Regentov projekt resolucije za narodno-revolucionarno delo v Sloveniji Kje je naš glavni sovražnik in kako ga zgrabiti?, str. 1, 3. - Regent je sprva soglašal z ocenami, ki jih je Gustinčič zagovarjal o SLS. To se je pokazalo ob pripravi besedila Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien (Projekt Tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji), ki ga je v začetku leta 1933 napisal Gustinčič, njegova končna oblika pa je nastala po skupni vsebinski obravnavi, v kateri so sodelovali Gustinčič, Regent in Hudomalj. (Stališča o SLS v omenjenem Projektu tez gl. v ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien /dalje Projekt der Thesen /, str. 10-11, 14-16). Regent je nato svoje ocene o SLS spremenil, kar mu je Gustinčič zameril. Kasneje je zapisal, da ga je Regent »pustil na cedilu. Hudomalj pa je bil kmalu po sestavi 'Tez' odšel iz Moskve in ne vem, kakšno stališče je potem zavzel.« Gustinčič je ob tej priložnosti tudi zapisal, da »med nami tremi v marsikaterem vprašanju ni bilo enotnih pogledov«. (Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 6, 2.)

⁵⁶ ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Karla Hudomalja Dragotinu Gustinčiču z dne 1. 2. 1933, str. 2.

⁵⁷ Prav tam, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 23. 5. 1933, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 25. 7. 1933, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 12. 8. 1933, pismo Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 13. 9. 1933, Projekt der Thesen, str. 10-11, 14-16.

⁵⁸ Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 6. - Svoja stališča o SLS je Gustinčič ponovil tudi sredi tridesetih let, ko je napisal obsežnejše besedilo *Zur Analyse der bürgerlichen Parteien der Slowenen* (K analizi slovenskih meščanskih strank). O tem gl. ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Dragotin Gustinčič: *Zur Analyse der bürgerlichen Parteien der Slowenen*.

Čeprav je vprašanje odnosa KPJ do SLS zaposlilo precej idejne in politične misli slovenskih komunistov v tujini, pa je njihova glavna pozornost veljala drugim temeljnim prvinam nacionalne politike revolucionarne delavske stranke. Tako je tudi Lovro Kuhar v svoji brošuri *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda*, ki jo je napisal po nalogu Centralnega komiteja KPJ (CK KPJ),⁵⁹ podrobno opozoril na nacionalno, gospodarsko, socialno, kulturno in politično zatiranje slovenskega naroda v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem.⁶⁰ Poudaril je, da se slovensko meščanstvo in socialna demokracija v nobeni od držav, med katere so razdeljeni Slovenci, ne borita za interese slovenskega naroda.⁶¹ Slovenski nacionalni problem zato lahko reši samo »oživotvorjenje *samoodločbe slovenskega naroda do odcepitve in združitve vseh njegovih delov*«, in sicer tako, »da slovenski narod sam vzame usodo in oblast v svoje roke in si ustanovi *Slovensko delavsko-kmečko republiko*«. O njenih mejah naj bi na podlagi sporazuma s sosednjimi narodi - Hrvati, Italijani, Nemci in Madžari - odločalo slovensko ljudstvo samo. Ob tem bi slovenski narod vsem narodnim manjšinam na svojem ozemlju priznal enakopraven položaj in zagotovil svoboden nacionalni, kulturni in gospodarski razvoj.⁶²

Pot do samostojne slovenske delavske kmečke republike je po Kuharjevem poudarku vodila prek revolucije, to je boja »najširših množic za *vsakdanji kruh, za delo, zemljo in svobodo vse do splošne oborožene vstaje, ki edina lahko zruši oblast tlačiteljev slovenskega naroda*«. ⁶³ Slovenski narod se bo v tem boju osvobodil narodnega in fašističnega zatiranja, gospodarskega izžemanja, socialnega tlačenja kmetov in delavcev, rešil bo stisko zaradi gospodarske krize obubožanih roko-delcev, malih obrtnikov, malih trgovcev in brezposelnih, upošteval pa bo tudi potrebe in interese izseljencev.⁶⁴ Boj bo potekal v okviru slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja (gibanje SNR), v katerega se bosta lahko vključila vsak Slovenec ali Slovenka ne glede na politično pripadnost, versko prepričanje in socialni položaj. V njem ne bo mesta le za ozek krog bogatašev, izkoriščevalcev in izdajalcev slovenskega naroda.⁶⁵ Med nalogami gibanja SNR je bil posebej poudarjen tudi boj proti »bajki, da je slovenski narod premajhen, da bi mogel sam s seboj upravljati ali vladati« in »doseči narodno, kulturno in politično osamosvojitvev«. ⁶⁶ Kuhar je v sklepnem delu brošure opredelil še odnos gibanja SNR do revolucionarnih gibanj drugih narodov. Pojasnil je, da bo gibanje SNR za dosego svojih ciljev sodelovalo z vsemi revolucionarnimi gibanji, ki imajo v svojem programu tudi osvoboditev slovenskega naroda in se zanjo borijo. Gibanje SNR ima za svoje zaveznike narodno revolucionarna gibanja drugih zatiranih narodov - Hrvatov, Črnogorcev, Makedoncev, Bolgarov in Južnih Tirolcev, s katerimi bo v najožjem stiku, prav tako pa ima za svojega zaveznika delovno ljudstvo vladajočih narodov, Srbov, Italijanov, Nemcev in Madžarov. Pot in način boja za osvobo-

⁵⁹ Janko Prunk je brošuro tehtno označil za »znamenit in zanimiv nacionalni program slovenskih komunistov« iz leta 1933. - Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 263.

⁶⁰ Kuhar, Zbrano delo, 10, str. 9-18.

⁶¹ Prav tam, str. 19-26.

⁶² Prav tam, str. 32.

⁶³ Prav tam, str. 37.

⁶⁴ Prav tam, str. 32-36.

⁶⁵ Prav tam, str. 36, 39. Gl. tudi str. 30.

⁶⁶ Prav tam, str. 37, 38.

ditev in združitev slovenskega naroda, ki ju je zagovarjal Kuhar, sta bila po njegovem opozorilu edina možnost njegovega preživetja, »*nobeno drugo sredstvo ga ne more rešiti gotove narodne smrti in novega razkosanja v morju grabežljivih imperializmov in fašizmov*«. ⁶⁷

III

Tako kot je bilo leto 1923 ključnega pomena za oblikovanje federativnega nacionalnega programa KPJ, je imelo leto 1933 enak pomen za utemeljitev nove razvojne stopnje v obravnavanju narodnega vprašanja med slovenskimi komunisti. Med komunisti v domovini je to s sociološko zgodovinsko in deloma tudi filozofsko razčlemba narodnega vprašanja pokazal Edvard Kardelj. Komunisti, ki so delovali v tujini, pa so na podlagi novega položaja, v katerem so bili Slovenci po uvedbi diktature, in v skladu s sklepom CK KPJ o obdelavi slovenskega vprašanja, sprejetim januarja 1933, znova korenito pretresli slovenski problem. Poleg obeh brošur, ki sta jih pripravila Gustinčič in Kuhar ter pismenega razpravljanja o slovenskem vprašanju so za KPJ o narodni problematiki oblikovali tudi več obsežnih predlogov resolucijskih besedil: Projekt tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji, Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ ter Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke. Kot smo že opozorili, je Projekt tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji v začetku leta 1933 pripravil Gustinčič, njihovo besedilo pa so nato Gustinčič, Regent in Hudomalj »v vrsti sestankov naše trojke vsestransko prediskutirali in dopolnili«. ⁶⁸ Na podlagi Tez so nato pripravili Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ, aprila 1933 pa je svoj Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke oblikoval še Lovro Kuhar. Ugotovitve omenjenih resolucijskih besedil so bile, da so Slovenci v državah, med katere jih je razdelil versajski imperialistični mir (Jugoslavija, Italija, Avstrija), v težkem gospodarskem in socialnem položaju, poleg tega pa so tudi grobo nacionalno zatirani. V jugoslovanskem delu Slovenije je k temu opazno prispevala z velikosrbskim režimom povezana politika slovenskih meščanskih strank in socialne demokracije. ⁶⁹ Ob teh ugotovitvah je Projekt tez posebej poudaril, da Komunistična partija Italije (KPI), Komunistična partija Avstrije (KPA) in KPJ niso resno obravnavale slovenskega narodnega vprašanja. KPI in KPA sta ga podcenjevali in nanj gledali le »s stališča aritmetične velikosti nacionalne manjšine v njihovi lastni državi«, politika KPJ pa je bila dotlej glede Slovenije neodločna in šablonska. Zato se je SLS posrečil neopazen in neoviran taktičen obrat od centralizma k novemu oblikovanju avtonomističnih zahtev (punktacije). ⁷⁰ Na podlagi teh ocen so Gustinčič, Regent in Hudomalj v Projektu resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ

⁶⁷ Prav tam, str. 38, 40. - O Kuharjevi brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda gl. tudi Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 263-265.

⁶⁸ Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 2.

⁶⁹ Projekt der Thesen, str. 1-22; ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ (dalje Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije), str. 1-7; Lovro Kuhar: Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke (dalje Kuhar, Osnutek strankine resolucije), str. 1-20, 23-24.

⁷⁰ Projekt der Thesen, str. 27, 23.

opozorili, da morajo komunisti skozi kritiko gospodarskih, socialnih in narodno političnih razmer okrepiti svoje propagandno in agitacijsko delo med slovenskimi delavskimi in kmečkimi množicami,⁷¹ še pred tem pa so se v Projektu tez zavzeli tudi za obravnavo slovenskega narodnega vprašanja na mednarodni ravni. Projekt je namreč poudaril potrebo po sklicu skupne konference KPJ, KPI in KPA, na kateri bi opredelili jasne smernice v glavnih vprašanjih Slovenije in določili politiko vseh treh partij med Slovenci v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji.⁷²

Kar zadeva narodno problematiko v jugoslovanski Sloveniji, je Projekt tez posebej opozoril na splošno narodno emancipacijsko razpoloženje med širokimi ljudskimi množicami in intelektualci, ki slovenskega vprašanja ne postavljajo več »kot jezikovno vprašanje, ampak kot vprašanje svobodne nacionalne države«. Po Projektu je do te spremembe prišlo pod vplivom rešitve nacionalnega vprašanja v Sovjetski zvezi in dejavnosti komunistov v Sloveniji, zato je »staro geslo 'zedinjene Slovenije' znova splošno sprejeto in je dobilo novo revolucionarno vsebino«. ⁷³ O tem je posebej razmišljal Lovro Kuhar, ki je v svojem Osnutku zapisal: »Ni potrebno samo sodelovanje in vodstvo boja za vsakdanje zahteve in proti vsem oblikam nacijskega zatiranja, temveč predpogojno, jasno opredeljeno stališče stranke v slovenskem nacijskem vprašanju kot celotnemu problemu. To stališče mora izvirati iz načela samoodločbe slov. naroda s pravico do odcepitve in s pravico do stvaritve lastne države ter končnega združenja celega slovenskega naroda in njega osvoboditve izpod jarma versajskega miru. Končno obliko državnoopravne koncepcije ni potreba postavljati v ospredje, mora pa se zato s tem v zvezi povdarjati zveza delavsko-kmečkih vlad sosednih narodov ter razjasnjevati oblika te rešitve s pokazovanjem na enako rešitev nacijskega vprašanja v Sovjetski Uniji, tako da se bodo razpršili predsodki meščanskih strank, da slovenski narod vsled njegove maloštevilnosti nima pogojev za lastno upravljanje njegove gospodarske, politične, kulturne in nacijske svobode. To se mora vršiti skladno z kom. strankami onih sosednih dežel, v katerih slovenski narod prebiva.«⁷⁴

Napori, ki so jih leta 1933 slovenski komunisti v tujini vložili v obravnavo narodnega vprašanja, so pokazali zelo dobro poznavanje tedanjega gospodarskega, socialnega, kulturno prosvetnega in narodno političnega položaja Slovencev. Njihove razčlenbe gospodarskega tlačenja in izkoriščanja Slovenije, bi - tako kot za kasnejše Kardeljevo poročilo o kmečkem in nacionalnem vprašanju na Goričanski konferenci septembra 1934 pravi Janko Pleterški - prav gotovo še danes bile »važna in zanimiva naloga za naše gospodarsko zgodovinopisje«. ⁷⁵ Zgodovinska vrednost prispevka, ki so ga slovenski komunisti v tujini dali v tedanji obravnavi slovenskega narodnega vprašanja, je, da je bilo v KPJ prvič celovito razčlenjeno. Na tej podlagi sta bili poudarjeni tudi pot in oblika njegove revolucionarne rešitve, to je vzpostavitev samostojne združene delavsko kmečke republike Slovenije, ki bo svobodno odločala o svojem odnosu do drugih revolucionarno preobraženih držav. Opravljene razčlenbe so poleg svojega politično teoretskega pomena imele tudi širši družbeni ter politični učinek. Tako je Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo (PK KPJ) v prvi polovici maja 1934 poročal, da Kuharjevo brošuro Boj za

⁷¹ Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije, str. 8.

⁷² Projekt der Thesen, str. 27-29.

⁷³ Prav tam, str. 14.

⁷⁴ Kuhar, Osnutek strankine resolucije, str. 25.

⁷⁵ Pleterški, Študije, str. 316.

osvoboditev in združitvev slovenskega naroda ljudje hlastno bero, da posamezni izvodi potujejo iz rok v roke in da ima veliko vlogo pri rasti revolucionarnega razpoloženja tudi v malomeščanskih krogih. Tudi poročilo PK KPJ z dne 23. julija 1934 omenja Kuharjevo brošuro in pravi, da ima »sploh več uspeha kot pa ga je kdaj koli imela kakšna komunistična brošura«. ⁷⁶ Komunisti, ki so delovali v Sloveniji, so številna navodila, opozorila, kritike in nasvete, ki jim jih je namenilo vodstvo KPJ v tujini za pospeševanje gibanja SNR, prilagodili razmeram v domovini in pri tem dosegli pomembne uspehe. ⁷⁷ »Nacionalno revolucionarna aktivnost Partije se je izražala v sodelovanju z drugimi progresivnimi političnimi strujami in organizacijami v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za priznanje nacionalne individualnosti slovenskega ljudstva in za njegove vsakdanje nacionalne, demokratične, kulturne in druge zahteve.« ⁷⁸ Tudi ustanovitev Ljudske pravice leta 1934, ⁷⁹ legalnega glasila KPJ v Sloveniji, je bila plod prizadevanj komunistov v domovini za širitev gibanja SNR. Gibanje je k tedanjemu narodno političnemu razpoloženju na Slovenskem prispevalo pomemben poudarek, da je za kakršno koli zvezo jugoslovanskih narodov neogiben pogoj prostovoljnost in medsebojno zaupanje in da tega ni mogoče doseči brez najpopolnejšega priznanja pravice do samoodločbe in pravice do odcepitve. Ni pa ostalo prikrito tudi to, da je odcepitev, čeprav jo je gibanje poudarjalo kot nujno, bila vedno mišljena le kot predhodna faza k višji stopnji, k federaciji, teh ali pa še drugih narodov. ⁸⁰

Druga opazna in pomembna posledica obravnave slovenskega narodnega vprašanja med komunisti v tujini pa je bilo njegovo upoštevanje v okviru mednarodnega komunističnega gibanja. Prizadevanje slovenskih komunistov v Moskvi, da bi slovensko vprašanje dobilo tudi mednarodni pomen, ⁸¹ je namreč vodilo k oblikovanju znane Izjave Komunistične Stranke Jugoslavije, Komunistične Stranke Italije in Komunistične Stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju iz januarja 1934. ⁸² V Izjavi so se vse tri stranke izrekle za samoodločbo slovenskega naroda s pravico do odcepitve od imperialističnih držav Italije, Jugoslavije in Avstrije ter za njegovo združitvev. Vprašanje okvira bodoče Združene Slovenije je izjava pustila odprto. KPJ, KPA in KPI so se v Izjavi tudi zavezale, da bodo aktivno podprle boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja in se za ta cilj hkrati borile tudi proti lastnemu meščanstvu. ⁸³ Izjava je imela velik programski pomen, saj so z njo skupaj

⁷⁶ Prav tam, str. 312.

⁷⁷ Prav tam, str. 313.

⁷⁸ Edvard Kardelj: Po petindvajsetih letih. Ljubljana 1959 (dalje Kardelj, Po petindvajsetih letih), str. 44.

⁷⁹ Prva številka Ljudske pravice je izšla 5. 10. 1934 v Lendavi. Ljudska pravica je bila septembra 1935 zaplenjena in prepovedana, vnovič pa je izšla 18. 10. 1935 v Ljubljani. 6. 3. 1936 je bila ponovno zaplenjena in prepovedana. Leta 1939 so jo ponovno skušali oživiti v Zagrebu, a je izšla le ena številka. Januarja in februarja 1941 so izšle še tri številke Ljudske pravice. - Djuro Šmicberger: Ljudska pravica. V: Enciklopedija Slovenije, 6. Ljubljana 1992, str. 288.

⁸⁰ Pleterski, Študije, str. 313, 320.

⁸¹ O tem gl. podrobneje Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 6-7, 12-13.

⁸² Celostno razčlenitev nastanka in pomena Izjave KPJ, KPI in KPA o slovenskem narodnem vprašanju gl. v Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 365-383. Besedilo Izjave gl. v Delo, št. 8, julij 1934, Izjava Komunistične Stranke Jugoslavije, Komunistične Stranke Italije in Komunistične Stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju.

⁸³ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 379. - Kot je opazil France Filipič, je s tem, ko je Izjava »spregovorila /.../ o boju slovenskega naroda za zedinjenje pod revolucionarnim vodstvom delavskega razreda, /.../ hkrati tudi nakazala pot k realizaciji visoko zastavljenega cilja, poudarjajoč vsakdanji boj proti slehernemu narodnemu zatiranju in prizadevanje za dosego takšnih oko-

s slovenskimi tudi drugi jugoslovanski ter avstrijski in italijanski komunisti prevzeli odgovornost za njeno uresničenje, katerega bistvo sta bili osvoboditev in združitev Slovencev. Končno besedilo Izjave je 11. januarja 1934 sprejel oziroma potrdil Politični sekretariat Izvršnega komiteja Komunistične internacionale (IK KI) in jo marca objavil v svojem glasilu Internationale Presse-Korrespondenz (Inprekorr). Izjavo, datirano z aprilom 1934,⁸⁴ so julija in avgusta 1934 objavila tudi glasila KPJ in KPI Proleter, Delo in Lo Stato operaio, ni pa znano, ali jo je natisnila KPA.⁸⁵ Z obravnavo Izjave treh strank v IK KI in njeno objavo v omenjenih glasilih, zlasti v Inprekorru, je bilo slovensko vprašanje postavljeno pred celotno komunistično gibanje,⁸⁶ Izjava pa je obenem »prva postavila slovensko narodno vprašanje v celoti pred svet«.⁸⁷ Kot je opozorila Alenka Nedog, pa je zanimivo, »zakaj Komunistična stranka Jugoslavije in po letu 1937 tudi Komunistična stranka Slovenije vse do leta 1941 nista več omenjali izjave v svoji narodnostni politiki. Presenetljivo je namreč že dejstvo, da v referatu o narodnem vprašanju na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934 - to je dva meseca po objavi Izjave - ta ni več omenjena.« Izjavo je kot velik dogodek junija 1934 omenil le univerzitetni komite KPJ v Ljubljani, načela izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju pa je septembra 1934 podprla še slovensko-hrvaška komunistična federacija Julijske Benečije.⁸⁸ Kljub molku, ki je ovil Izjavo treh strank, pa je le-ta imela neposreden vpliv na razvoj komunističnega gibanja v jugoslovanskem delu Slovenije. V okviru CK KPJ, po nekaterih navedbah pa tudi v IK KI,⁸⁹ je namreč »zamisel o samostojni slovenski (komunistični - op. J. P.) stranki nastala v času obsežnih razprav o slovenski narodni problematiki, razprav, ki so se strnile v izjavi treh komunističnih strank«.⁹⁰ France Filipič ob tem opozarja, da je bilo »zgodovinsko /.../ pogojeno, da se je nastajanje izjave treh strank o samoodločbi slovenskega naroda in njegove pravice do zedinjenja in oblikovanje zamisli o KPS vzporedno odvijalo v bistvu kot dve sestavini enega samega zgodovinskega procesa«.⁹¹

liščin, v katerih bo slovenski narod lahko svobodno odločal sam o sebi, o svoji združitvi, a ne z diktatom imperialističnih sil. To pa je že bila programska osnova, ki se prevladujoče vpleta v manifest ustanovnega kongresa KPS na Čebinah.« (Filipič, Poglavlja, 2, str. 117.)

⁸⁴ V zvezi z vprašanjem datiranja Izjave Alenka Nedog pojasnjuje, da je politični sekretariat IK KI, potem, ko je Izjavo januarja 1934 potrdil, njeno besedilo poslal vodstvom KPJ, KPI in KPA. Vodstvo KPJ je na seji 26. 4. 1934 ob prisotnosti zastopnika PK KPJ za Slovenijo Vilija Konteja o Izjavi razpravljalo in jo sprejelo. »Iz tega lahko sklepamo, da sta imeli enake sestanke tudi vodstvi KSI in KSA in da je izjava zato datirana z aprilom.« (Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 377.)

⁸⁵ Kot v svojih neobjavljenih Spominih piše Dragotin Gustinčič, je Izjava v slovenskem jeziku izšla tudi v reviji Rdeča zvezda, katere edina številka je izšla leta 1934 v Moskvi. Navaja tudi, da je izšla še v francoski izdaji Inprekorra (La Correspondance Internationale, 1934, št. 24-25, str. 472). - Gl. Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti, šk. R 105/II, Dragotin Gustinčič: Spomini, III/II (III. knjiga : moja tretja emigracija, II. poglavje : v Sovjetski zvezi 1932-1936 (dalje Gustinčič, Spomini, III/II), str. 40 in Priloga 1, Izjava Komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju, str. 6. O vzrokih, zakaj je izšla le ena številka Rdeče zvezde gl. op. 160. - Na Gustinčičeve Spomine, ki jih hrani Biblioteka SAZU, me je prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Peter Vodopivec za kar se mu najlepše zahvaljujem.

⁸⁶ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 380, 377-378.

⁸⁷ Prav tam, str. 382.

⁸⁸ Prav tam, str. 380.

⁸⁹ Prav tam, str. 380-381. O tem podrobneje pišem na str. 41-42 pričujoče razprave.

⁹⁰ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, 380-381. Prim. tudi Pleterski, Študije, str. 317, Filipič, poglavja, 2, str. 117.

⁹¹ Filipič, Poglavlja, 2, str. 117. Prim. tudi Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 381.

Vrh vseh teoretsko raziskovalnih in političnih poglobljanj slovenskih komunistov v nacionalno vprašanje, ne le v letu 1933, marveč v celotni prvi polovici tridesetih let, pa je bila velika, dvaindvajset in pol tiskovnih pol obsegajoča knjiga Dragotina Gustinčiča, *Das nationale Problem der Slowenen* (Narodni problem Slovencev).⁹² Knjiga, ki ni doživela objave, predstavlja prvo obsežno zgodovinsko teoretsko in politično obravnavo slovenskega narodnega vprašanja v KPJ oziroma v slovenskem komunističnem gibanju.⁹³ Kot v svojih spominih piše tedanja Gustinčičeva žena Anica Lokar, je Gustinčič svoje delo začel pripravljati že v dvajsetih letih. »Med svojimi številnimi zapori med letoma 1920 in 1931 si je Dragotin Gustinčič vedno izbojeval pravico do samice (kar sicer velja kot slabši pogoj), da bi mogel nemoteno študirati in pisati. Moja glavna naloga pa je bila,« se spominja Lokarjeva, »preskrbeti mu študijski material, tj. knjige, večidel marksistične. V ta namen sem hodila največ v Licejsko knjižnico k takrat tam službujočemu dr. (Joži - op. J. P.) Glonarju, pa tudi k (dr. - op. J. P.) Avgustu Pirjevcu in k različnim znancem, kakor npr. k (ing. Antonu - op. J. P.) Štebiju. To vse mi je vzelo mnogo časa in truda. Toda Dragotinu Gustinčiču je v tistem desetletju uspelo zbrati precej gradiva in skoraj tudi dokončati (delal je na tem še pozneje v SZ) knjigi *Slovensko narodno vprašanje* in *Slovensko kmečko vprašanje*.⁹⁴ V Gustinčičevi knjigi je bilo veliko truda njegove žene. Lokarjeva, ki je rokopis knjige tudi pretipkala,⁹⁵ je namreč Gustinčiču zavestno odvzemala vse materialne skrbi, samo da je mogel nemoteno umsko delati, pisati.⁹⁶

Knjigo *Das nationale Problem der Slowenen* je Gustinčič končal konec leta 1932, spomladi 1933 (po drugih podatkih 17. julija 1933) pa jo je predložil vodstvu KPJ in Balkanskemu sekretariatu Kominterne. Kot pravi v svojih neobjavljenih Spominih, napisanih v letih 1959-1964, je knjigo pripravil zato, ker je bilo »narodno vprašanje v Jugoslaviji /.../ tedaj - kakor znano - najvažnejše vprašanje v naši politiki, obenem pa tudi še vedno zelo slabo razumljeno, zato sem delal z veseljem na teh problemih. Prepričan sem bil, da bom marsikaj pojasnil in krenil na bolje v naši nacionalni politiki s tem svojim delom. Slutil pa sem tudi, da stvar ne pojde lahko in da me čaka še velik boj na tem poprišču in zato sem pisal svojo študijo v nemškem jeziku, da jo v primeru potrebe lahko predložim kakemu internacionalnemu forumu.* To tem bolj, ker sem postavil problem slovenskega

⁹² Celotno delo je v računalniškem prepisu, ki ga je opravil Gustinčičev mlajši sin, Ilija Gustinčič, shranjeno v ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 2, Ing. Dragotin Gustinčič: *Das nationale Problem der Slowenen*. Moskva ; Ljubljana, 1933, 1993 (dalje Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*). En izvod omenjenega prepisa in računalniški prepis Gustinčičeve študije *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu*. Moskva, 1941, Taškent, 1943, Ljubljana, 1958 (dalje Gustinčič, *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu*) je Ilija Gustinčič leta 1993 predal tudi avtorju te razprave. Le-ta je Gustinčičev *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu* 2. 8. 2010 posredoval Arhivu Republike Slovenije (gl. ARS, AS 1667, t. e. 1). - Kar zadeva obseg Gustinčičeve študije *Das nationale Problem der Slowenen*, pripominjam, da v prepisu obsega 195 strani. Kot utemeljeno opozarja Alenka Puhar, pa je dejansko »dolga približno 300 običajnih strani«, saj posamezna stran besedila obsega »okoli 45 vrst«. (Delo, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar: *Skrivnostna knjiga o Slovincih*, ki že sedemdeset let čaka na objavo; dalje Puhar, *Skrivnostna knjiga o Slovincih*).

⁹³ Z izjemo kratkega povzetka nekaterih glavnih poudarkov, na katere je leta 2001 opozorila Alenka Puhar, omenjeno Gustinčičevo delo doslej še ni bilo predstavljeno javnosti. - Puhar, *Skrivnostna knjiga o Slovincih*.

⁹⁴ Anica Lokar: *Od Anice do Ane Antonove*. Ljubljana 2002 (dalje Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*), str. 83-84. Prim. tudi str. 104, 138.

⁹⁵ Prav tam, str. 100, 104, 109.

⁹⁶ Prav tam, str. 109.

naroda tako, da se tiče treh strank, KPJ, KPI in KPAv. In da ga morajo reševati in izkoriščati vse te tri stranke koordinirano v svoji politiki.« Zato je pričakoval, da bo njegovo »delo izzvalo potrebno in morda ostro razpravo v vseh treh strankah«. ⁹⁷

Gustinčič je slovenski narodni problem razčlenil v sedmih poglavjih. Po uvodu (Einleitung), v katerem je predstavil slovensko narodno ozemlje, številčno stanje Slovencev (v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in izseljenstvu), njihov gospodarski položaj in osnovne značilnosti zgodovinsko političnega razvoja na Slovenskem do nastopa Habsburške oblasti, ⁹⁸ v prvem poglavju Die nationale Bewegung der Slowenen vor der französischen Revolution bis zum Jahre 1848 (Slovensko narodno gibanje pred Francosko revolucijo do leta 1848) oriše čas od slovenskega narodnega preporoda do oblikovanja programa Združene Slovenije. ⁹⁹ V drugem poglavju, Die nationale Bewegung der Slowenen vom Jahre 1848 bis 1892 (Narodno gibanje Slovencev od leta 1848 do 1892), predstavi ključne značilnosti političnega razvoja v Avstriji oziroma avstrijskem delu Avstro-Ogrske v omenjenem obdobju ter slovensko narodno politiko in gospodarski razvoj v slovenskih deželah do oblikovanja Katoliške narodne stranke in liberalne Narodne stranke v prvi polovici devetdesetih let 19. stoletja. ¹⁰⁰ V tretjem poglavju, Die nationale Frage der Slowenen vor der politischen Differenzierung bis zum Weltkriege (Narodno vprašanje Slovencev pred politično diferenciacijo do svetovne vojne), opozori na »ločitev duhov« konec osemdesetih let 19. stoletja in nadaljnji politično strankarski razvoj na Slovenskem do obdobja neposredno pred prvo svetovno vojno, ko se je katoliška Slovenska ljudska stranka nasproti liberalni in socialno demokratični stranki utrdila kot nesporno najmočnejši slovenski politični subjekt. ¹⁰¹ Obenem obravnava Mahničovo razumevanje naroda in njegovih pravic ter politično usmeritev Katoliške cerkve v času do svetovne vojne. Gustinčič jo je označil za kapitalistično, nazadnjaško in proavstrijsko, kar sta izražala njena protiruska in protisrbska naravnost ter nasprotovanje narodnim gibanjem južnih Slovanov. ¹⁰² Nadalje spomni na program narodne avtonomije v katoliškem in liberalnem taboru v devetdesetih letih 19. stoletja, oblikovanje trialistične ideje pri Slovencih, zvezo med Vseslovensko ljudsko stranko (VLS) in Hrvaško stranko prava in nastop preporodovcev. Ob tem opozarja na bistvene značilnosti, ki so zadevale tedanjo narodno problematiko na Slovenskem in na Hrvaškem, ter na vlogo Ivana Šusteršiča in Janeza Evangelista Kreka v politiki slovenske katoliške stranke. ¹⁰³ V posebnem razdelku predstavi še idejni in politični razvoj slovenske socialne demokracije, njene poglede na narodno vprašanje in Cankarjevo zavrnitev njihove novoilirske vsebine. ¹⁰⁴ V četrtem poglavju, Die nationale Frage der Slowenen während des Weltkrieges (Narodno vprašanje Slovencev med svetovno vojno), najprej ugotavlja, da je modernistična

* Iz istih razlogov sem pisal tudi druge stvari v nemškem jeziku.

⁹⁷ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 20-21. Podatek po katerem je Gustinčič svojo študijo izročil Balkanskemu sekretariatu Kominterne 17. 7. 1933 gl. v Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 1.

⁹⁸ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 1-7.

⁹⁹ Prav tam, str. 8-14.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 14-24.

¹⁰¹ Prav tam, str. 25-29.

¹⁰² Prav tam, str. 29-37.

¹⁰³ Prav tam, str. 37-48.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 48-58.

usmeritev Benedikta XV. okrepila krščansko socialno krilo v VLS, nihajoč odnos Vatikana do svetovnih političnih vprašanj in Avstro-Ogrske monarhije pa je stranki v veliki meri omogočil samostojno odločanje v narodnem vprašanju.¹⁰⁵ Nato predstavi odziv katoliške in liberalne politike na sarajevski atentat in avstro-ogrsko vojno napoved Srbiji leta 1914, oriše politični razvoj, ki je v letih 1916-1917 vodil k oblikovanju Majniške deklaracije in kasneje Ljubljanske deklaracije, ter opozori na množični značaj deklaracijskega gibanja in nastanek Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro, ki so ga avgusta 1918 ustanovile meščanske politične sile.¹⁰⁶ Gustinčič je v nadaljnji obravnavi dogajanja v letu 1918 obtožil meščansko politiko, da je po razpadu habsburške monarhije »Slovenijo prodala drugemu kralju in drugi hegemonistični buržoaziji«. ¹⁰⁷ In danes slovensko meščanstvo živi »v strašni negotovosti. Sijaj Karadorđevićevske krone ni ravno sijaj Habsburške krone in šibka pravoslavna 'Velika Srbija', zmotno imenovana 'Jugoslavija', ni mogočna katoliška Avstrija. Vrata revolucije so odprta /.../: slovensko delovno ljudstvo bo v zvezi z drugimi tlačanimi ljudstvi Jugoslavije strmoglavilo to, v Sloveniji majavo tradicionalno moč, in se dokončno socialno in nacionalno osvobodilo.«¹⁰⁸ Po tej napovedi se v sklepnem delu četrtega poglavja ozre še na poglede slovenske socialne demokracije na narodno vprašanje med svetovno vojno. Poudari, da se »o slovenski socialni demokraciji v tem času ne da veliko povedati«, ¹⁰⁹ saj so »starini« vztrajali pri nacionalnem unitarizmu Tivolske resolucije, »mladini«, ki so sicer zagovarjali federalistično državno načelo, pa so prelomili s historičnim materializmom.¹¹⁰ »Edino samostojno poglavje v zgodovini razvoja slovenske socialne demokracije med svetovno vojno je ustvaril tovariš *Dragotin Gustinčič*.«¹¹¹ V emigraciji med vojno je v letih 1917-1918 v Švici urejal revijo *La Yougoslavie*, v kateri je zagovarjal federativno jugoslovansko državo, utemeljeno na samoodločbi južnoslovanskih ljudstev in pokrajin. Obenem z oblikovanjem federativne jugoslovanske države je zagovarjal tudi izvedbo socialne revolucije.¹¹²

V naslednjih poglavjih je Gustinčič prešel k obravnavi sodobnih vidikov slovenskega narodnega vprašanja. Peto poglavje, *Die slowenische nationale Frage nach dem Ersten imperialistischen Weltkrieg (1919-1935)* (Slovensko narodno vprašanje po prvi imperialistični svetovni vojni /1919-1935/), začne z obravnavo gospodarskih in političnih sprememb v jugoslovanski Sloveniji v dvajsetih letih. Podrobno predstavi okrepitev slovenskega gospodarstva in bančnega kapitala po vojni, ki jo je poimenoval »obogatitev slovenskega meščanstva«, ter preoblikovanje in razvoj slovenskega politično strankarskega življenja v tem času. Posebej se ustavi pri SLS, o kateri izreče enake ocene kot v besedilu *Narodni problem Slovencev* in Dr. Koroščeve punktacije, opozori pa tudi na osnovne značilnosti slovenske politike v Italiji in Avstriji.¹¹³ Poglavje nadaljuje pogled na politiko Katoliške cerkve po svetovni vojni, ki je s Pijem XI. dobila »pravega fašističnega papeža«. Gustinčič

105 Prav tam, str. 59-61.

106 Prav tam, str. 62-70.

107 Prav tam, str. 70-71.

108 Prav tam, str. 71.

109 Prav tam.

110 Prav tam, str. 72-73.

111 Prav tam, str. 74.

112 Prav tam, str. 74-77.

113 Prav tam, str. 78-85.

poudari, da so bile na podlagi fašistične usmeritve Katoliške cerkve, k čemer je pomembno prispeval Lateranski sporazum, tako v Italiji kot v drugih državah zadušene demokratične struje v katoliških političnih strankah. Tudi SLS vodi fašistični Vatikan, zato je ta stranka »glavni sovražnik slovenskega proletariata in narodnorevolucionarnega gibanja«. ¹¹⁴ Gustinčič nato obravnava slovensko narodno vprašanje in meščansko politiko v jugoslovanski državi. V zvezi z jugoslovansko združitvijo zagovarja stališče, da bi lahko slovensko meščanstvo, namesto da je v strahu pred grozečo socialno revolucijo pristalo na brezpogojno združitve s Kraljevino Srbijo, zahtevalo samostojno nacionalno državo. Prepričan je bil namreč, da bi se Italija v tem primeru pokazala za prožno, saj so bile take pobude, »kot vemo sedaj, slovenskim 'izvedencem' med mirovno konferenco v Parizu po Italiji kot posredniku tudi dejansko ponujene«. Za izgubo Koroške pa je bilo v veliki meri krivo ravnanje Srbov na jugoslovanskem zasedbenem ozemlju, ki so izropali južno Koroško in s tem Nemcem omogočili, da so med slovenskimi kmeti razvili svojo agitacijo. ¹¹⁵ Sledila je nacionalna streznitev slovenskega ljudstva, ki ji je botrovala »meščanska 'južnoslovanska' nacionalna svoboda«. Streznitev je bila plod protidelavske meščanske politike (Zaloška cesta, Obznana), jugoslovanskega centralizma in izgube slovenskega ozemlja po oblikovanju Kraljevine SHS (koroški plebiscit, Rapalska pogodba). Gustinčič predstavi še avtonomistično politiko SLS in njeno vlogo v jugoslovanskem prostoru v dvajsetih letih, zaostritev jugoslovanskega unitarizma oziroma njegove raznarodovalne politike po uvedbi kraljeve diktature, sodelovanje SLS v vladi šestojanuarskega režima in njen kasnejši prehod na opozicijsko stran, ki je vodil k oblikovanju punktacij. ¹¹⁶

Gustinčič je narodni problem Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji obravnaval z enako pozornostjo. Vsem trem vidikom slovenskega vprašanja je namenil tudi približno enako veliko prostora. Po obravnavi narodnega položaja Slovencev v Jugoslaviji in avtonomistične politike SLS predstavi razmere, v katerih so živeli Slovenci v Italiji, in razčleni njihovo meščansko nacionalno politiko. V obravnavo je zajel, kot je poudaril, protirevolucionarno delovanje slovenskega meščanstva in socialne demokracije v Trstu ob razpadu Avstro-Ogrske monarhije, italijansko zasedbo zahodne Slovenije po prvi svetovni vojni, podpis Rapalske pogodbe (ob tem pripomni, da je bil zunanji minister Kraljevine SHS Milenko Vesnić »diplomatska kreatura«), »spravljivo legalistično stališče« slovenske meščanske politike in njeno »prilizovanje« italijanskim oblastem, italijansko protislovensko politiko in fašistično protislovensko nasilje, pojav Tigra in bazoviške žrtve. Slovensko meščansko narodno politiko, ki se je v začetku dvajsetih let »skrčila na nekaj skromnih zahtev glede uporabe slovenskega jezika v šolah in povsem nedoločene 'politične svoboščine'« in je bila daleč od zahteve po nacionalni avtonomiji, je označil za usmiljenja vredno. Zato ni čudno, da so se zaradi take politike in fašistične vojne napovedi Slovincem v Italiji, pripadniki malomeščanstva oddaljili od svojih meščanskih voditeljev, se postavili na revolucionarno stališče in simpatizirali ter še simpatizirajo s KPI. ¹¹⁷

¹¹⁴ Prav tam, str. 85-88.

¹¹⁵ Prav tam, str. 89-90.

¹¹⁶ Prav tam, str. 90-100.

¹¹⁷ Prav tam, str. 101-113.

Peto poglavje Gustinčič sklene z obravnavo položaja Slovencev na Koroškem pred prvo svetovno vojno in ravnanja slovenske meščanske politike v koroškem vprašanju po vojni. Razčleni hiter potek germanizacije koroških Slovencev v zadnjih treh desetletjih pred svetovno vojno¹¹⁸ in »roparsko usmeritev« slovenskega meščanstva v koroškem vprašanju. Po Gustinčičevem poudarku je slovensko meščanstvo s svojim stališčem o nedeljivi Koroški, to je v zahtevah po Koroški do Visokih Tur, izhajalo iz težnje po povečanju svojega ozemlja. Za meščanstvo in kapital je namreč »vsak nacionalni problem le teritorialno-gospodarski problem, problem gospodarskega izkoriščanja nekega teritorija in na njem živečega prebivalstva, in ne problem nacionalne pravičnosti, problem nacionalne kulture, kar je vedno bil«. ¹¹⁹ Geslo nedeljive Koroške je uspešno izrabila nemška stran, ki je pri tem navajala civilizacijske, politične, kulturne in gospodarske razloge. A po Gustinčičevem poudarku glavna krivda za izgubo Koroške 10. oktobra 1920 bremeni edino tamkajšnjo slovensko politično stranko, SLS, ki je bila »še bolj reakcionarna kot reakcionarni nacionalni zatiralci slovenskega ljudstva v Nemški Avstriji«. ¹²⁰ Gustinčič se nato ustavi še pri slovenski katoliški politiki po plebiscitu. Zavrne ocene, da naj bi bila edina nasprotnica nemškemu nacionalnemu pritisku, saj se je po njem postavila na stališče *fait accompli*, priznala nemško avstrijsko »socialno« republiko, in prek svojih obnovljenih gospodarskih in kulturnih organizacij vodi reakcionarno in oportunistično narodno politiko. Nacionalni program katoliške politične organizacije vsebuje zgolj zahteve po uporabi slovenskega jezika v šolah in uradih, drugače pa le-ta izjavlja, da je narodnostni obstoj odvisen predvsem od kulturnih in ne političnih organizacij. In KPA, pristavlja Gustinčič, takih ugodnih razmer za svojo politično akcijo, kljub svojemu legalnemu političnemu položaju, do danes ni znala izkoristiti. ¹²¹

V naslednjem, šestem poglavju Die kommunistische Parteien und die slowenische nationale Frage (Komunistične partije in slovensko narodno vprašanje), Gustinčič po opozorilu, da KPJ, KPI in KPA doslej bodisi niso obravnavale slovenskega nacionalnega problema bodisi so ga obravnavale napačno, predstavi »marksistično-leninistično-stalinistično teorijo nacionalnega vprašanja«. Njegovo »revolucionarno materialistično razumevanje« povzame po Stalinovi obravnavi in opredelitvi naroda¹²² in na njuni podlagi ugotovi, da so Slovenci narod. To pomeni, da imajo pravico do samoodločbe in svoje lastne države. Zato mora vsaka od komunističnih partij, ki jo zadeva slovenski nacionalni problem, to pravico Slovincem jasno in naravnost priznati, saj slovensko narodno gibanje proletariatu in proletarski revoluciji ne škoduje in zanju ne pomeni nobene nevarnosti. ¹²³ Gustinčič nadalje opozori, da se v nasprotju z lažnimi zagotovili meščanstva in njegovih protirevolucionarnih socialno demokratskih zaveznikov, edinole komunistično gibanje resnično zavzema za osvoboditev zatiranih narodov. Spomni tudi na glavne Stalinove poudarke o nujni povezanosti delavskega razreda naprednih (socialističnih) držav z narodno osvobodilnimi gibanji zatiranih narodov in kolonial-

¹¹⁸ Prav tam, str. 113-118.

¹¹⁹ Prav tam, str. 119-120.

¹²⁰ Prav tam, str. 121-124.

¹²¹ Prav tam, str. 125-126.

¹²² Prav tam, str. 127-132.

¹²³ Prav tam, str. 132.

nih držav ter na Leninova opozorila o pravilnem razumevanju internacionalizma v okviru delavskega razreda velikih in zatirajočih narodov ter malih in zatiranih narodov. Po predstavitvi temeljnih osnov »našega komunističnega nazora o narodnem vprašanju« preide k obravnavi dotedanje nacionalne politike KPJ, KPI in KPA.¹²⁴

V obravnavi nacionalne politike KPJ Gustinčič prikaže proces, ki je stranko vodil od njenih prvotnih unitarističnih stališč do oblikovanja novega federativnega nacionalnega programa KPJ v letih 1923-1924. Opozori na federalistično usmeritev slovenskih komunistov in na z njo povezane napore, ki jih je v tem času vložil v pobijanje unitarističnih pogledov v KPJ, preseganje koncepta Balkanske federacije ter sprožitev obravnave slovenskega narodnega vprašanja tako v okviru KPJ kot tudi v okviru nacionalne politike KPJ, KPI in KPA. (Pri omenjanju svoje osebe Gustinčič uporablja svoja tedanja psevdonima Anin in Stefansky.) Obenem opozori še na dejavnost različnih frakcij, ki so se na podlagi razprave o nacionalnem vprašanju leta 1923 oblikovale v KPJ. Ugotavlja, da je frakcijska politika, razen v programski uveljavitvi federalističnega načela, njegova prizadevanja onemogočila, botrovala pa je tudi k temu, da KPJ do leta 1933 ni obravnavala slovenskega vprašanja.¹²⁵ Gustinčič poudari nevzdržnost takega ravnanja (tako kot on se mu je uprl tudi tovariš Esop; pravilno Isop - Lovro Kuhar), in to v času, ko se je nacionalno vprašanje v jugoslovanskem delu Slovenije skrajno zaostri. Zato »mati jugoslovanskega fašizma« - Slovenska ljudska stranka¹²⁶ - ponovno uspešno zagovarja slovensko narodno stališče (manifestacije ob Koroščevi šestdesetletnici maja 1932), liberalna inteligenca pa grozi liberalni unitaristični politiki, da jo bo zapustila, če se ne bo odpovedala banalni teoriji jugoslovanske nacionalne enotnosti (Vidmarjeva knjižica *Kulturni problem slovenstva*).¹²⁷ Zanimivo je, da je Gustinčič, ki je, prav tako kot Kardelj, Vidmarju očital idealistično razumevanje naroda (označil ga je za »plitko in povsem nevzdržno«), poudaril, da je Vidmarjevo »delce« »kljub temu /.../ naravnost epohalno v narodni politiki Slovencev«. ¹²⁸ Gustinčič nadaljuje, da mora zato KPJ glede na narodno razpoloženje na Slovenskem izkoristiti narodne zahteve slovenskih množic za svojo proletarsko razredno revolucijo. Zahtevati mora Združeno, svobodno in samostojno Slovenijo, ki bo ljudskim množicam poleg nacionalne zagotovila tudi socialno odrešitev. Vprašanje, v kakšno federativno zvezo bo po proletarski revoluciji vstopila Slovenija, je v načelnem pogledu pustil odprto, saj je najbolj pomembno doseči zaupanje slovenskega ljudstva, da mu je komunistično gibanje pripravljeno pomagati v njegovem revolucionarnem boju za nacionalno svobodo in samostojnost. Šele nato se bo slovenska republika svobodno odločila, kateri skupini držav se bo priključila.¹²⁹ Gustinčič je sicer poudaril, da Slovenija v gospodarskem in kulturnem pogledu ter na podlagi dotedanjih političnih izkušenj ne sodi na Balkan in da obstoji majhna verjetnost, da bi neposredno po revoluciji želela pripadati balkanski socialistični federaciji. Kljub temu pa oblikovanju take federacije načelno ni nasprotoval, saj je to »odvisno od razvoja

¹²⁴ Prav tam, str. 132-136.

¹²⁵ Prav tam, str. 137-143.

¹²⁶ Prav tam, str. 142.

¹²⁷ Prav tam, str. 144.

¹²⁸ Prav tam.

¹²⁹ Prav tam, str. 145-147.

revolucije, ki ji mora biti podrejeno tudi slovensko vprašanje. *V nobenem primeru pa Slovenija ne bo hotela vstopiti v neko federacijo zgolj kot jugoslovanska provinca, ampak vedno samo kot samostojno ljudstvo in samostojna federativna republika.* Komunistične partije, ki želijo v Sloveniji voditi resnično revolucionarno politiko, tega ne smejo izpustiti izpred oči. Posebej KPJ mora to strogo upoštevati, če hoče svojo politiko v Sloveniji pravilno in učinkovito usmeriti in prelomiti s svojo preteklostjo.¹³⁰

Še bolj obširno kot nacionalno politiko KPJ je Gustinčič razčlenil nacionalno politiko KPI in njen odnos do slovenskega vprašanja. Najprej je opozoril, da je s slovenskimi množicami veliko bolje povezana KPI v Italiji kot KPJ v Jugoslaviji. Ugledu KPI med Slovenci v Italiji sicer ni botrovala njena načrtna nacionalna politika, pač pa ugodne razmere za delovanje KPI v Julijski krajini (močna središča industrijskega proletariata, napredujoča proletarizacija kmečkih množic, dobro delujoče strankino pokrajinsko vodstvo, odločno stališče, ki so ga vodilni slovenski komunisti v pokrajini v nacionalnem vprašanju postavili nasproti oportunistični politiki tamkajšnjega slovenskega meščanstva). Gustinčič je poudaril, da je KPI začela resneje obravnavati slovensko nacionalno vprašanje šele leta 1929, ko so jo k temu prisilili množični atentati na fašistične funkcionarje v Julijski krajini in nastop TIGRA, kasneje pa še prvi tržaški proces ter številni drugi procesi proti slovenskim komunističnim in meščanskim revolucionarjem. Vendar je KPI k obravnavi slovenskega vprašanja pristopila povsem nepripravljena in je, tako kot oportunisti v KPJ, iz nje izključila slovenske tovariše.¹³¹ Gustinčič je opozoril, da je član političnega sekretariata CK KPI, ki se je tudi »največ ukvarjal s slovenskim vprašanjem«, ¹³² Garlandi (pravo ime Ruggero Grieco), najbolj odgovoren za stališča, ki jih je stranka oblikovala o nacionalni problematiki v Julijski krajini. Zato je podrobno predstavil njegov pogled na razmere v pokrajini.

Garlandi je slovenskim komunistom očital, da so nacionalistični oportunisti, ki v svojem narodnem delu sodelujejo s slovenskim meščanstvom. Ker ne razumejo strankine nacionalne politike, so le-to marsikdaj izmalili v malomeščanskem nacionalističnem smislu, kar se je pokazalo skozi vse preteklo obdobje.¹³³ Med drugim so v drugi polovici dvajsetih let med strankine simpatizerje prištevali tudi »opozicijske nacionalistične skupine, ki so se tu pa tam na podlagi nejasne malomeščanske platforme povezoval z našimi, iz česar je izšla teroristična organizacija 'Tigor' (TIGR - op. J. P.)«. ¹³⁴ Garlandi je poudaril, da je delovanje TIGRA med slovenskimi množicami ustvarilo občutek, da lahko nekaj sto pogumnih borcev zada odločilni udarec fašizmu, kar je zameglilo razredni značaj protifašističnega boja in ustvarilo vtis partizanske vojne. Temu se mora KPI odločno postaviti po robu, saj je TIGR zavzel njene pozicije med prebivalstvom. Zato je treba vrste KPI očistiti malomeščanskega »slovenizma« in »tigranstva«, potem pa se bo stranka odločila, če in pod katerimi pogoji lahko za določen čas sodeluje »z nacionalisti iz Julijske krajine, ki se hočejo z orožjem v roki boriti proti fašizmu«. Gustinčič je

¹³⁰ Prav tam, str. 148.

¹³¹ Prav tam, str. 148-149.

¹³² Milica Kacin-Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925-1935. Koper 1990 (dalje Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi), str. 487.

¹³³ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 149-152.

¹³⁴ Prav tam, str. 152-153.

Garlandijeve poglede zavrnil kot neleninistične in obrekljive, Garlandiju pa pripisal odgovornost za nedejavnost KPI v slovenskem vprašanju. Poudaril je, da razmer v Julijski krajini ne pozna, prav tako pa tudi ne političnega in teoretičnega dela slovenskih tovarišev v nacionalnem vprašanju.¹³⁵ Zato je podrobno predstavil stališča, ki so jih slovenski komunisti oblikovali tako v narodnem vprašanju kot v odnosu do slovenskih meščanskih strank. Dokazati je namreč hotel, »da Garlandi na vsej črti nima prav in da se je spustil v obrekovanje, ki se za boljševika ne spodobi«. ¹³⁶

Gustinčič je opozoril, da so slovenski komunisti v Italiji že leta 1920 v tržaškem glasilu Delo odločno poudarili, da ne priznavajo nobene državne meje, ki so jo ljudstvu vsilile meščanske vlade. Priznali bodo le tiste, za katere se bo po zmagoviti revoluciji sporazumel slovenski in italijanski proletariat, ki se bo za uresničenje tega cilja boril proti slovenskemu in italijanskemu meščanstvu. Na podlagi teh stališč je Delo ostro obsodilo ravnanje slovenskega meščanstva, ki je v Gorici priredilo koncert slovenskega učiteljskega pevskega društva (koncert je bil 29. aprila 1922 - op. J. P.), na katerega so povabili najvišje predstavnike italijanskih vojaških in civilnih oblasti.¹³⁷ Slovenski komunisti so nadalje v Komunističnem koledarju za leto 1922 poleg drugih resolucij I., II. in III. kongresa Kominterne objavili tudi resolucijo njenega II. kongresa o nacionalnem in kolonialnem vprašanju.¹³⁸ Delo je 21. avgusta 1924 objavilo tudi obsežno poročilo o referatu, ki ga je o nacionalnem vprašanju podal član Izvršnega komiteja Komunistične internacionale Dimitrij Manuilski na njenem V. kongresu, zbranem od 17. junija do 8. julija 1924 v Moskvi.¹³⁹ Poleg tega se je »avtor te knjige« (Dragotin Gustinčič) konec marca 1924 dogovoril z enim od članov CK KPI (Gustinčič ne omenja njegovega imena) za objavo članka o narodnem vprašanju v Julijski krajini v komunistično usmerjenem tedniku L'Ordine Nuovo. V članku, ki nato ni bil objavljen, je predlagal pripravo skupne konference KPJ in KPI, na kateri bi oblikovali taktiko obeh strank v slovenskem vprašanju.¹⁴⁰ Ta predlog je tovariš Stefanski (Dragotin Gustinčič) nekaj mesecev kasneje ponovil v članku K jugoslovansko-italijanskemu nacionalnemu vprašanju, objavljenim v Internationale Presse-Korrespondenz. V članku je poudaril, da lahko rešitev nacionalnega in gospodarskega vprašanja v Julijski krajini dosežeta le italijanski in jugoslovanski proletariat po revolucionarni poti, italijansko in jugoslovansko meščanstvo pa nikoli. Dokler bo na krmilu obeh držav, se bo namreč medsebojno povezovalo obenem pa oboroževalo in prežalo drugo proti drugemu.¹⁴¹ Gustinčič je na podlagi povedanega zanikal upravičenost Garlandijevih očitkov. Opozoril je tudi, da se je Garlandi izognil srečanju z delegatoma

¹³⁵ Prav tam, str. 153-156.

¹³⁶ Prav tam, str. 156.

¹³⁷ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 158. - O omenjeni obsodbi gl. Delo, št. 132, 25. 5. 1922, Dragotin Gustinčič: Sviraj, Srečko Kumar.

¹³⁸ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 158. - Omenjeno gradivo gl. v Komunistični koledar za navadno leto 1922. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922 (dalje Komunistični koledar 1922), str. 68-150.

¹³⁹ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 159. - Omenjeno poročilo gl. v Delo, št. 210, 21. 8. 1924, Narodno vprašanje na V. kongresu Kom. Internationale.

¹⁴⁰ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 159.

¹⁴¹ Prav tam, str. 159-161. - Celotno besedilo članka gl. v Stefanski (Dragotin Gustinčič): Zur jugoslawisch-italienischen nationalen Frage. V: Internationale Presse-Korrespondenz, 1924, št. 23, str. 510-511.

KPJ, ko sta se KPI in KPJ dogovorili za skupno srečanje svojih predstavnikov. »Tako presoja Garlandi pomembnost nacionalnega vprašanja za našo revolucionarno politiko in tako je tudi oviral pobudo slovenskih julijanskih komunistov v letih, za katere jim očita pobratenje z malomeščanstvom«. ¹⁴² Zato je »velik oportunistem, če tovariš Garlandi vso krivdo za to vprašanje vali na lokalne organizacije ali na slovenske komuniste, ki domnevno niso razumeli ali hoteli razumeti nacionalne politike KPI«. ¹⁴³

Gustinčič je nato opozoril na svoj članek K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem, ki je bil objavljen v prvi številki Zapiskov Delavsko-kmetske matice leta 1925. V njem je poudaril, da mora biti glavna zahteva komunistov »popolnoma svobodna samoodločba Slovencev, Hrvatov in Italijanov do morebitne odcepitve teh narodov od Italije in priključitve k drugi državi, ali pa do ustanovitve nove samostojne republike ali celo do ustanovitve več novih republik. To se pravi: narodi na tem spornem ozemlju morajo dobiti suverenost in svobodo, da razpolagajo sami s seboj«. ¹⁴⁴ Pri tem morajo komunisti dokazati, da se za osvoboditev podjarmljenih narodov ne borijo samo z besedami, pač pa v konkretnih vprašanjih: v šolskem vprašanju, to je proti zmanjševanju slovenskih šol v Julijski krajini, zmanjševanju ter preganjanju slovenskega učiteljstva in proti nastavljanju italijanskih učiteljev v slovenskih šolah v povsem politične namene. Prav tako morajo dokazati, da se zavzemajo za uporabo slovanskih jezikov pred sodiščem in državnimi oblastmi in svobodno delovanje kulturnih in političnih organizacij. Proti kršitvam teh elementarnih pravic morajo nastopati tudi komunistični poslanci v rimskem parlamentu, da ljudskim množicam pokažejo, kako bodo ta vprašanja rešili delavci in kmetje, ko dobijo v roke državno oblast. Na ta način bodo komunisti dokazali, da je »narodost« - »zadnja agitacijska parola« slovanskih meščanskih strank - prazna in brez pomena, saj lahko delavcem in kmetom zagotovi tako malo svobode, kot so jim je fašisti. Gustinčič je povzetek svojega članka sklenil z naslednjim navedkom: »Povežimo svoj boj za narodno svobodo z bojem za socialna in gospodarska vprašanja, z vprašanji vsakdanjega kruha in liberalni ter klerikalni nacionalisti bodo zelo kmalu s svojo 'narodnostjo' prišli v politični muzej primorskih narodov«. ¹⁴⁵

Poleg svojih stališč, ki jih je oblikoval o nacionalni problematiki v Julijski krajini, je Gustinčič predstavil tudi stališča, ki jih je o tem vprašanju zagovarjal tržaški komunist Vladimir Martelanc. V obsežnem članku K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine, ki je prav tako leta 1925 izšel v Zapiskih Delavsko-kmetske matice, je Martelanc poudaril pravico slovanskega in italijanskega delavskega razreda v Julijski krajini, da vsestransko razpolaga s svojo nacionalno usodo vse do odcepitve od Italije in združitve s katero koli delavsko kmečko (državno) enoto. Martelanc je kot sredstvo za doseg tega cilja poudaril nepopustljiv revolucionarni boj delavskega razreda Italije, Jugoslavije in drugih držav proti imperialističnim mirovnim pogodbam in italijanskemu imperializmu. Zato rešitev nacionalnega vprašanja v Julijski kra-

¹⁴² Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 161.

¹⁴³ Prav tam, str. 162.

¹⁴⁴ Prav tam, str. 162-163.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 163-164. - Izvirno besedilo članka gl. v Zapiski Delavsko-kmetske matice, 1925, št. 1, str. 27-32.

jini pogojujeta razredni boj in revolucionarni razvoj razmer v Italiji in državah Srednje Evrope ter Balkana. Skozi revolucijo bi nato v okviru Podonavsko balkanske federacije oblikovali samostojno delavsko kmečko republiko Slovenijo, v katero bi bili vključeni tudi primorski Slovenci.¹⁴⁶

Gustinčič je po opozorilih na poglede in dejavnost, ki so jo razvili slovenski komunisti v nacionalnem vprašanju v prvi polovici dvajsetih let, izrecno poudaril, da je bila vsekakor pravilna, a žal je ni vodil CK KPI. Slovenski komunisti so namreč storili napako, da mu svojih stališč v nacionalnem vprašanju niso predložili v obliki posebne resolucije, tako da tega vprašanja KPI v Julijski krajini ni obravnavala kot celota. Še enkrat je tudi poudaril, da komunistične organizacije v Julijski krajini niso sodelovale s Tigrom in da je nacionalna politika slovenskih komunistov trdno usmerjena proti nacionalistom in klerikalcem. Svojo trditev je podprl z navedbami iz Komunističnega koledarja za leto 1922. V njem je bilo v članku Pogovor pod lipo posebej poudarjeno, da slovenske liberalce na Primorskem razen v vprašanju svojih gospodarskih koristi, ne zanima noben socialni program, medtem ko se katoliška politika zavzema le za nadvlado duhovščine in Cerkve ter njen nadzor na duhovnim razvojem človeštva.¹⁴⁷ Slovenski komunisti od takih ocen nikoli niso odstopili, kar je Gustinčič utemeljil z navedbami iz članka Ščekovstvo in njegova uloga v Jul. Krajini, objavljenim v Delu 21. avgusta 1924. Članek, uperjen proti slovenskemu krščansko socialnemu politiku in poslancu v rimskem parlamentu Virgilu Ščeku, je opozarjal, da Šček nastopa pod masko komunističnih stališč, zato je glavna naloga komunističnih organizacij omejiti njegov vpliv in ljudem pojasniti, da med komunisti in njim ter njegovimi somišljeniki ne obstaja nobena prijateljska vez.¹⁴⁸ Gustinčič se je ustavil še pri »primeru Godina«, to je vodji komunistične organizacije v Idriji, ki je leta 1921 na podlagi svojih protislovnih idej dosegel, da se idrijski komunisti niso udeležili tedanjih parlamentarnih volitev. Zaradi tega, ne pa zato, ker naj bi dosegel, da bi idrijski komunisti glasovali za slovenske meščanske nacionaliste, kot je trdil Garlandi, je bil Godina - na predlog vodilnih slovenskih komunistov v Julijski krajini - izključen iz KPI. Gustinčič je Garlandijeve trditve označil za grob ponaredek, značilen za »neko politično linijo v nacionalnem vprašanju«, po kateri »morajo biti vodilni slovenski tovariši ožigosani za malomeščanske nacionaliste«.¹⁴⁹

Po gornjem opozorilu je Gustinčič razčlenil uradno usmeritev KPI, ki je zadevala nacionalno problematiko v Julijski krajini. Oprl se je na Shemo platforme za politično akcijo komunističnih organizacij v Julijski krajini, ki jo je KPI oblikovala novembra 1929, in polemiziral z njeno trditvijo, da je Julijska krajina, ki je pred tem pripadala Avstriji, po prvi svetovni vojni »prišla v posest Italije«. Gustinčič se je nad to trditvijo, ki ga je spominjala na stališča Živote Milojkovića, Sime Markovića in Triše Kaclerovića v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923, zgražal. Omenjeni razpravljavci so namreč trdili, da je Makedonija osvobojena srbska dežela, da so se Slovenci in Hrvati izrekli za

¹⁴⁶ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 164-166. - Izvirno besedilo članka gl. v Zapiski Delavsko-kmetske matice, 1925, št. 2, str. 49-54, št. 3, str. 118-128.

¹⁴⁷ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 166-172. - Celotno besedilo omenjenega članka gl. v G.(ustinčič Dragotin): Pogovor pod lipo. V: Komunistični koledar 1922, str. 21-31.

¹⁴⁸ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 172-173. - Omenjeni članek gl. v Delo, št. 210, 21. 8. 1924.

¹⁴⁹ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 174-175.

Jugoslavijo, in da so Črnogorci po svojem jeziku, pesnikih in filozofih Srbi. Nato je postavil vprašanje, »ali je Julijska krajina dežela, ki je v svetovni vojni *prišla* v posest Italije, ali (pa) jo je Italija v svetovni vojni imperialistično iztrgala in podjarmila? Ali je Julijska krajina, kot trdi italijanski fašizem, 'osvobojeno italijansko ozemlje', ali (pa) jo je, kot trdijo njeni ljudje, uplenil italijanski imperializem?« Za Gustinčiča je bil odgovor na to vprašanje jasen, ponazoril pa ga je z ravnanjem slovenskih komunistov, ki na javnih zborovanjih nikoli niso nastopali »kot 'italijanski državljani'«, kar sicer vsem slovenskim političnim predstavnikom očita Garlandi, medtem ko je meščanska politika vedno ravnala tako. V tem je tudi razlika »med nami in meščanskimi strankami glede tega ropa dežele«. ¹⁵⁰

Gustinčič je v nadaljevanju svoje razčlembе obravnaval poudarek iz omenjene Sheme, da za KPI problem mej ne obstaja. Opozoril je, da tako izjavo KPI omogoča njeno stališče, po katerem naj bi Julijska krajina »'prišla' pod Italijo«. Nato je zavrnil usmeritev Sheme, ki je sicer zagovarjala pravico do samoodločbe slovenske in hrvaške manjšine vse do odcepitve od Italije, zavzemala pa se je za oblikovanje slovenske in hrvaške delavsko kmečke republike v okviru Balkanske delavsko kmečke federacije. Balkanska federacija je bila za Gustinčiča povsem nesprejemljiva, ker Slovenci in Hrvatje iz Julijske krajine vanjo ne bi hoteli vstopiti. Prav tako je bilo zanj nesprejemljivo stališče Sheme, naj komunisti Slovence in Hrvate pozivajo v boj proti srbskemu imperializmu, fašistični diktaturi in diktaturi v Jugoslaviji. Spraševal je, kako naj se slovenski in hrvaški narod v Italiji borita proti srbskemu imperializmu, ter opozoril, da vodstvo KPI nacionalne manjšine »poziva v boj proti imperializmu druge države, medtem ko pri tem pozablja na imperializem svoje«. Podobna stališča je vseboval tudi drugi dokument KPI, Teze o položaju v Italiji in nalogah KPI, ki ga je Gustinčič vključil v svojo razčlembо. Gustinčič je taka stališča zavrnil s ponazoritvijo, da naj bi potem KPJ pozivala makedonske komuniste, naj se borijo proti bolgarskemu in ne jugoslovanskemu oziroma srbskemu imperializmu, Komunistična partija Francije pa naj bi pozivala posarske komuniste, naj se borijo proti nemškemu in ne francoskemu imperializmu. Narodno politično usmeritev KPI je zato označil za neleninistično, leninistična pa bi bila, če bi »italijanski Garlandisti« pozvali slovenske, hrvaške in nemške komuniste, da se borijo proti Mussolinijevemu imperialističnemu fašizmu, italijanskemu meščanstvu in meščanstvu svojih nacionalnih manjšin. Gustinčič je svojo razčlembо nacionalne politike KPI v Julijski krajini in slovenskem vprašanju sklenil z zahtevo, da je treba narediti konec garlandistični politiki. KPI mora oblikovati program dela med Slovenci v Italiji skupaj s slovenskimi tovariši, ki poznajo razmere, stranke in zgodovino tega naroda. Do prelomnice v nacionalni politiki KPI bo prišlo le, če se bo osvobodila Garlandijevih nacionalnih teorij in če bo v svojem političnem delu upoštevala vsakodnevna vprašanja slovenskega naroda. ¹⁵¹

¹⁵⁰ Prav tam, str. 175-176. - O stališčih, ki so jih v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 zagovarjali Života Milojković, Sima Marković in Triša Kaclerović, gl. Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 53-67, 128-205, 259-272, 290-292, 311-341, 348-350, 376-393.

¹⁵¹ Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 176-180. - O odnosu KPI ter slovenskih komunistov do narodnega vprašanja in položaja Slovencev v Julijski krajini gl. podrobneje Milica Kacin Wohinz: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928 : druga knjiga. Koper 1977, str. 501-526; ista: Prvi antifašizem v Evropi, str. 448-507.

Po razčlembi nacionalne politike KPI je Gustinčič razčlenil še odnos KPA do slovenskega vprašanja. Opozoril je, da KPA položaja Slovencev v Avstriji, to je slovenske manjšine na Koroškem, še ni resno obravnavala. Največ, kar je storila na tem področju, je bilo nekaj letakov, ki jih je natisnila na pobudo in s pomočjo slovenskih tovarišev iz KPJ in jih ob vsakoletnih plebiscitnih slovesnostih razdelila med slovenske delavce na Koroškem. Sistematičnega, stalnega in načrtnega narodno političnega dela med slovensko manjšino pa ni bilo. KPA je pobudo v slovenskem nacionalnem vprašanju prepustila slovenski katoliški politiki, prav tako pa tudi ni mislila na to, da bi vprašanje slovenske manjšine načeli v okviru nemškega delavskega razreda. To je dobro pokazal obsežni Manifest delovnemu ljudstvu mesta in dežele : naš program za nacionalno in socialno osvoboditev, ki ga je KPA izdala leta 1931. V Manifestu ni niti besedice o slovenski manjšini na Koroškem, kar daje »farjem« in slovenskemu meščanstvu na Koroškem v roke močno orožje. Zato mora k obravnavi slovenskega vprašanja v Avstriji dejavno pristopiti delavski razred, saj je le on sposoben rešiti ta problem. Pri tem morata sodelovati tako avstrijski kot slovenski delavski razred, avstrijsko delavstvo in njegova stranka pa naj obenem pokažeta, da je ta problem, ki za slovensko in avstrijsko meščanstvo predstavlja kvadraturu kroga, možno rešiti brez najmanjših težav. Koroški Slovenci so namreč lahko združeni s Slovenijo samo v sovjetskem sistemu nacionalnih držav, in to tako, da tudi nemška mesta na Koroškem ne bodo utrpela nobene gospodarske škode.

Gustinčič se je v svoji kritiki odnosa KPA do slovenskega vprašanja ustavil še pri kmečkem vprašanju. Opozoril je, da v slovenskem delu Koroške poleg nemških in na pol ponemčenih slovenskih veleposestnikov in kulakov živi še številčna plast nacionalno in gospodarsko izkoriščanih slovenskih malih kmetov. Zato bi morala KPA nacionalno vprašanje slovenskih kmečkih množic povezati z agrarnim in kmečkim vprašanjem ter slovenskim kmetom pojasniti, da jih lahko nacionalno osvobodi samo proletarska revolucija, ki bo veleposestnikom in velikim kmetom odvzela zemljo. Pojasniti bi jim morala še, da se morajo boriti tudi proti duhovščini, ki se sicer do njih obnaša narodno, gospodarsko pa sodeluje z nemškimi veleposestniki in kulaki. Toda KPA je to vprašanje izpustila izpred oči, tako kot tudi ni izoblikovala niti enega slovenskega, na Koroškem rojenega propagandista in voditelja. Če so to na Koroškem lahko storili »slovenski klerikalci«, bi lahko tudi mi. Gustinčič je obravnavo narodne politike KPA na Koroškem sklenil s poudarkom, da dokler KPJ, KPI in KPA svojih pogledov na narodno problematiko ne bodo postavile na pravo in zanesljivo podlago, na Koroškem ni pričakovati pravih nacionalne politike. Prav tako je tudi enotno, usklajeno in načrtno ravnanje vseh treh partij temeljni pogoj za njihovo pravilno politiko v slovenskem vprašanju.¹⁵²

V sklepnem, sedmem poglavju svoje študije, Zusammenfassung und Schlussfolgerung (Povzetek in sklep), se je Gustinčič še enkrat ustavil pri glavnih idejnih in političnih poudarkih svojega dela. Opozoril je, da je fašizem v vseh treh državah - Jugoslaviji, Italiji in Avstriji - slovensko vprašanje zaostril do vrelišča in sprožil močan odziv slovenskih ljudskih množic. V Jugoslaviji se kaže v močnem narodnem gibanju, ki ni zajelo le delavcev, kmetov in srednje plasti, pač pa tudi socialno

¹⁵² Gustinčič, Das nationale Problem der Slowenen, str. 181-185.

nedejavno plast intelektualcev, v Italiji se kaže skozi pojav revolucionarnih organizacij srednje plasti, ki se približujejo protifašističnim strankam in tudi KPI, v Avstriji pa skozi revolucioniranje slovenske vaške revščine. Objektivni položaj v slovenskem vprašanju torej dopušča vse možnosti za delo resnično revolucionarne partije. Gustinčič se je zato zavzel za medstrankarsko razpravo o tem vprašanju. Tako bi se partijski aktivni seznanili s slovenskim vprašanjem, stranke, ki jih to vprašanje zadeva, pa bi oblikovale skupno podlago za delo med slovensko nacionalno manjšino. In danes, ko v svetu lahko vsak trenutek izbruhne nova vojna, lahko velja le naše splošno izhodišče: nič več kot pravica do samoodločbe vse do odcepitve. Zato je treba slovenskemu ljudstvu zagotoviti upanje na izpolnitev njegove stare zahteve po Združeni Sloveniji. Naše prvo geslo za uresničitev tega cilja mora biti *»samostojna, združena slovenska delavska in kmečka republika, ki se bo lahko svobodno priključila tisti ljudski federaciji, ki bo najbolj ustrezala njenim gospodarskim in kulturnim potrebam«*.¹⁵³

Gustinčič je nato poudaril, da je na podlagi omenjenega gesla predvsem treba razkrinkati hinavsko in protirevolucionarno politiko Slovenske ljudske stranke, slovenskega klerikalizma in Katoliške cerkve. Slovenskim delavcem, kmetom in tistim delom srednjega razreda, ki si v resnici želijo osvoboditev Slovenije iz krempljev jugoslovanskega, italijanskega in avstrijskega fašizma ter so se za to pripravljene tudi boriti, je namreč treba razložiti, da je to možno doseči samo z revolucionarnim uničenjem sedanjih kapitalističnih držav in moči meščanstva. Zato morajo komunisti pozvati slovensko ljudstvo v boj proti vladajočemu meščanstvu v vseh treh državah. V Jugoslaviji proti SLS, v Italiji proti italijanskemu meščanstvu na Primorskem in proti fašizmu ter njegovi širitvi v Slovenijo in Dalmacijo, v Avstriji pa proti nemškemu meščanstvu, veleposestnikom in ponemčenim kulakom na Koroškem. Gustinčič se je posebej ustavil pri nalogah KPJ v tem boju. Slovensko ljudstvo naj bi povezala v boj proti velikosrbskemu meščanstvu, njegovi ekspanziji proti Bolgariji, Solunu, Albaniji, Trstu, Reki in severni Jadranski obali, ter proti fašizmu združenega srbskega, hrvaškega, slovenskega in muslimanskega meščanstva. Slovenski komunisti ob tem ne smejo nikoli pozabiti, da SLS vodi duhovščina in da jo neposredno usmerja Vatikan. Vrhovno vodstvo te stranke je Katoliška cerkev, zato je skrajno nenačelno misliti, da se moramo boriti le »proti politiki Slovenske ljudske stranke in ne tudi proti Cerkvi in katoliški veri«. Toda komunisti se v svojem boju ne bodo posluževali malomeščanskega svobodomišeltva, pač pa bodo ljudstvu pokazali, »kako zna klerikalizem svoje izkoriščanje delavcev in kmetov skrivati za religiozni plašč, in kako Cerkev s svojim 'solidarističnim' učenjem hlina socializem in s tem daje kapitalizmu najboljšo zaščito«. - »Brez duhovnega podjarmljenja delavcev in kmetov kapitalizem sploh ne more več obstati«, je pribil Gustinčič. Poleg boja proti SLS, ki danes nedvomno vodi 80% slovenskega ljudstva, je Gustinčič opozoril tudi na liberalno unitaristično politiko, ki je vidna nosilka fašizma v Sloveniji, in jo je treba pobiti brez milosti.¹⁵⁴

Gustinčič se je posebej ustavil še pri vprašanju, kako naj delujejo KPJ, KPI in KPA, če resnično želijo rešiti slovenski problem. Opozoril je, da morajo najprej k obravnavi vprašanja nacionalnih manjšin pritegniti komuniste, ki so njihovi pripadniki, obenem pa se nobena od teh partij ne sme več zadovoljiti samo z

¹⁵³ Prav tam, str. 185-189.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 189-192.

oblikovanjem in objavo lepo oblikovanih resolucij o nacionalnem vprašanju. To je oportunistično, saj s tem še zdaleč niso opravile svojega dela. Naloga vsake od njih je, da svoje člane in vse delavstvo ter kmečke množice seznanijo s položajem nacionalnih manjšin. Delavske in kmečke množice vladajočih narodov morajo podpreti njihove zahteve tako, da bo imela nacionalna politika omenjenih partij značaj množičnega boja za vsakodnevna življenjska vprašanja tlačanih narodov. Tako bo preseženo stanje, ko se vsaka odločna zahteva tovariša, ki pripada nacionalni manjšini, tolmači kot »nacionalizem«.

Gustinčič je nato nastopil proti trditvi, ki se »pri nas« pogosto postavlja pred slovenske delavce, češ da je slovenski narod premalo številen za ustanovitev svoje lastne države. Po mnenju »kratkovidnih oportunistov« naj namreč slovenska država ne bi imela sposobnosti za življenje. Po Gustinčičevi oceni ta trditev ni imela nič skupnega z leninistično nacionalno politiko, saj so Slovenci še vedno številčnejši od Turkmenov (1.137.000), Tadžikistancov (1.174.100) in Armencev (1.032.700), ki tvorijo posebne sovjetske socialistične republike, svobodno združene v Zvezi sovjetskih socialističnih republik (ZSSR). Prav tako so Slovenci številčnejši od vrste drugih manjših ljudstev v ZSSR, ki tvorijo lastne avtonomne sovjetske socialistične republike. »V konkretnem slovenskem primeru je taka propaganda protirevolucionarna propaganda.«

V Povzetku in sklepu se je Gustinčič ustavil tudi pri vprašanju številnih slovenskih izseljencev (industrijskih in poljedelskih delavcev) v Zahodni Evropi ter Severni in Južni Ameriki, katerih število je ocenil na 250.000. Opozoril je, da so v večini držav organizirani pod vodstvom slovenske katoliške duhovščine. Zato si morajo vse tri partije prizadevati, da onemogočijo njen vpliv in izseljence pridobijo za naše revolucionarno delo. Za doseg tega cilja morajo sodelovati s komunističnimi partijami držav, v katerih živijo slovenski izseljenci, slovenskim komunističnim aktivistom pa omogočiti, da jim nudijo potrebno literaturo in politično izobrazbo.¹⁵⁵

Po opozorilu na problematiko slovenskih izseljencev je Gustinčič sklenil svoje delo. Njegov končni poudarek je bil, da lahko vse tri komunistične partije, če bodo pravilno razumele slovensko narodno vprašanje, lepo razvijejo revolucionarno gibanje med Slovenci. Prihodnost je torej obetavna. Narodno podjarmljeno, razočarano in gospodarsko težko preizkušeno slovensko ljudstvo lahko postane zvest zaveznik proletarske revolucije. Zato je posebna dolžnost tovarišev iz vseh treh partij, da se »ukvarjajo z našo študijo o slovenskem narodnem vprašanju /.../, jo vzamejo resno in v pospešitev svetovne proletarske revolucije v kratkem času premagajo odkrite napake.«¹⁵⁶

* * *

Gustinčičeva, v odličnem in vsebinsko polnem nemškem jeziku napisana študija *Das nationale Problem der Slowenen* je razkrivala dosledno revolucionarno obravnavo slovenskega narodnega vprašanja, v kateri je izrazilo izstopalo odklonilno vrednotenje narodno družbene vloge meščanstva ter idejnega, političnega in so-

¹⁵⁵ Prav tam, str. 192-194.

¹⁵⁶ Prav tam, str. 195.

cialno gospodarskega delovanja Katoliške cerkve. Gustinčičeva poglobitev v slovenski problem je temeljila v dobrem poznavanju tedanje relevantne zgodovinske in teoretično politične marksistične literature ter virov,¹⁵⁷ iz njegovega besedila pa se vidi tudi velik ustvarjalni napor, da bi, skladno s svojim idejno političnim izhodiščem, utemeljil svoj pogled na slovenska narodno emancipacijska prizadevanja in odločilni pomen komunistične stranke za njihovo polno zgodovinsko uresničitev. Vendar pa prizadevanj, ki jih je Gustinčič vložil v svoje delo, v mednarodnem in jugoslovanskem komunističnem gibanju niso upoštevali. Potem, ko ga je predložil vodstvu KPJ in Balkanskemu sekretariatu Kominterne, dolgo časa z nobene strani ni dobil odgovora. Za svoje delo je skušal vzbuditi zanimanje tudi pri posameznih poznavalcih narodnega vprašanja v Kominterni (Kornejčuk, Kunsinin), a so mu odgovorili, da se njegovi študiji ne morejo posvetiti, in so mu jo vrnili. Gustinčič je nato posredoval pri sekretarju Balkanskega sekretariata, Poljaku Vasilskem, ki mu je odgovoril, da je njegovo delo prebral, »da pa je mnenja, da jaz takih stvari ne znam napisati, da so v delu napake - kakšne ni povedal - in da je najbolje, da predam študijo Sekretariatu kot material in da bo on našel človeka, ki bo delo napisal«. Tak odgovor je bil za Gustinčiča seveda porazen in nesprejemljiv. Vasilski mu je še dejal, da je njegovo delo prebral tudi član Balkanskega sekretariata Bohumir Šmeral, s katerim se je Gustinčič dobro poznal. Ko ga je Gustinčič obiskal, mu je Šmeral dejal, da je njegovo delo »lepo in dobro, toda pri nas bodo najbrž težave. Delo ima nekaj nebistvenih napak, toda te se dajo lahko odpraviti. Svetujem vam, da greste s to stvarjo v Akademijo znanosti, tam se bo stvar prediskutirala in uredila. Jaz poznam vaše slovenske probleme. Vi ste jih

¹⁵⁷ Gustinčič se je pri pisanju svojega dela oprl na prispevke, razprave in študije Ivana Cankarja (Slovinci in Jugoslavi. V: *Demokracija*, 1918, št. 23-24, str. 293-298), Juraja Demetroviča (Nova faza jugoslovenskog pitanja i socialna demokracija. V: *Naši zapiski*, 1913, št. 7-8, str. 193-204), Frana Erjavca (Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928), Ruggiera Grieca - Garlandija (Su alcune deviazioni dalla linea leninista nella politica nazionale. V: *Lo Stato operaio* 1930, št. 11-12), Ivana Hribarja (Moji spomini, 1-3. Ljubljana: Merkur; J. Blasnik nasl., 1928, 1932), Vladimirja Iljiča Lenina (Rezultati diskusije o samoodločbi. V: *Dela*, zv. 19 /ruska izdaja/. Moskva), Dragotina Lončarja (Politično življenje Slovencev. [Samozal.], Ljubljana 1906; Dr. Janez Bleiweis in njegova doba : postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko. V Ljubljani : Konsorcij »Naših Zapiskov«, 1910; Hrvaško državno pravo in Slovenci. V: *Naši zapiski*, 1912, št. 12, str. 353-354), Antona Mahniča (Kaj uči o narodnosti zdrava pamet in sv. pismo. V: *Rimski katolik*, 1889, str. 56-61, 179-186, 281-289), Josipa Mala (Zgodovina slovenskega naroda : najnovejša doba. V Celju : Družba sv. Mohorja, 1928-1939), Sime Markoviča (Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma. Beograd 1923), Ivana Prijatelja (Janko Kersnik, njega delo in doba. V: *Janka Kersnika zbrani spisi*, zv. 6, seš. 1, 2-3. V Ljubljani: L. Schwentner, 1910, 1914; Ob ilirizmu. V: *Naši zapiski*, 1910, št. 8, str. 231-240), Carla Sforze (Gestalten und Gestalter des heutigen Europa. Berlin: Fischer, 1931), Josifa Visarionoviča Stalina (Marksizem in nacionalno vprašanje; Narod in narodno gibanje. V: M. Velikovsky, I. Lewin: *Narodno vprašanje : krestomatija /ruska izdaja/. Moskva, 1931; Vprašanja leninizma /ruska izdaja/. Moskva, 1931), Henrika Tume (Jugoslovanska deklaracija. V: *Naprej*, št. 120-127, 4.-7., 10.-13. 12. 1917), Josipa Vidmarja (Kulturni problem slovenstva. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1932), Martina Wutteja, (Kärntens Freiheitskampf. Klagenfurt: Ferd. Kleinmayr, 1922), gradivo iz publikacije *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista* (Paris: Edizioni di cultura sociale, 1929), prispevke iz zbornika *razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine Slovinci v desetletju 1918-1928* (Ljubljana: «Leonova družba», 1928; prispevki Ignacija Murija /ps. Korotanec/: *Naša Koroška /str. 1-62/, Jože Lovrenčiča /ps. Chronista Sontiacus/: Slovinci v Italiji /str. 62-117/, Josipa Hohnjeca: O ustavi naše države /str. 295-338/, Melite Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev /str. 357-373/, Ivana Slokarja: Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo /str. 552-574/), časopise in revije *Il Lavoratore* (Trst 1920), *La Yougoslavie* (Ženeva 1918, 1919), *Lo Stato operaio* (Pariz 1930), *Slovenec* (Ljubljana 1914, 1931, 1932), *Slovenski narod* (Ljubljana 1885, 1914), ter na članke in teoretično gradivo, na katere smo opozorili v op. 137-139, 141, 145-148.**

dobro očrtali in delo zaslu uje, da zagleda luč sveta. V Akademiji imam človeka, ki vam bo pomagal. Oglasite se čez nekaj časa!«¹⁵⁸

Ko se je Gustinčič po približno dveh tednih ponovno oglasil pri  meralu, pa je leta, ob tem ko je bilo videti, da mu je neprijetno, »na kratko izjavil: 'Dragi sodrug G., nič ne morem napraviti.'« Gustinčič je sprevidel, »da zadržek, da se o moji knjigi razpravlja in da izide ni v tekstu, niso kake principiелne napake v njem, marveč da tiči zadržek nekje drugje«. To ga je spodbudilo k nadaljnjim prizadevanjem, da bi Balkanski sekretariat razpravljal o vprašanjih, ki jih je poudaril v svojem delu. Končno je dosegel, da je do razprave prišlo. Razprava o slovenskem narodnem vprašanju je po Gustinčičevem spominu v Balkanskem sekretariatu Kominterne potekala 17. decembra 1933. Udeležili so se je Gustinčič, sekretar KPJ Milan Gorkič (Josip  i inski), sekretar KPI Palmiro Togliatti,  lan KPI Ivan Regent, sekretar KPA Johann Kopenig, nekateri predstavniki Komunistične partije Bolgarije in drugi člani sekretariata. Razpravo je vodil sekretar sekretariata Vasilski.¹⁵⁹

V razpravi na Balkanskem sekretariatu Kominterne je prvi nastopil Gustinčič, ki je govoril dobri dve uri. Opisal je politične razmere in politiko KPJ, KPI in KPA v slovenskem vprašanju, njegovim besedam pa so navzoči z zanimanjem prisluhnili. »Očividno so slišali mnoge stvari prvič in jim marsikaj ni bilo znano. Njihovo zanimanje se je stopnjevalo,« se spominja Gustinčič, »ko sem začel razvijati svojo kritiko dela med slovenskimi nacionalnimi manjšinami in postavljati svoje teze in zahteve v smislu zgoraj razloženega (Gustinčič je pred tem v svojih Spominih na kratko očrtal vsebino svoje študije - op. J. P.) za naše nadaljno politično delo na tem poprišču.« Po Gustinčičevem nastopu so se v razpravi oglasili Togliatti, Gorkič in Kopenig, ki so pritrldili njegovim ocenam o napačni nacionalni politiki KPI, KPJ in KPA v slovenskem vprašanju. »Tako sem doživel prvo zadoščenje za svoje delo in ker so drugi soudeleženci malo poznali vprašanje, ki je bilo v diskusiji, je pal predlog, da se splošna diskusija zaključi in izvoli komisija, ki naj v naslednjih dneh izdela platformo za delo vseh treh strank v slovenskem narodnem vprašanju.« V dneh po sestanku je Gustinčič omenjeni komisiji predlagal, da bi oblikovali še eno komisijo (sestavljali bi jo predstavniki KPJ, KPI in KPA), ki bi do naslednjega kongresa Kominterne zbrala gradivo o slovenskem vprašanju. Komisija tega predloga ni sprejela, sklenila pa je, naj se ob prihodnjem kongresu Kominterne sestane konferenca KPJ, KPI in KPA, ki bo razpravljala o slovenskem vprašanju. Ker je Gustinčič obenem vztrajal, da je potrebno ustanoviti organ, ki bo obravnaval slovensko vprašanje, je komisija sprejela še sklep o ustanovitvi slovenske propagandistične revije (revija se je imenovala Rdeča zvezda), ki bo objavljala gradivo o slovenskem narodnem problemu. »Naročeno je bilo, da naj vsaka komunistična stranka pripravi svoje materiale in svojo resolucijo o slovenskem vprašanju v svoji deželi.« Kot piše Gustinčič, naj bi omenjena komisija oblikovala tudi Izjavo KPJ, KPI in KPA k slovenskemu vprašanju, ki, kot je upravičeno zapisal, »sloni v celoti na podatkih in tezah, ki sem jih obdelal v svojem delu 'Das nationale Problem der Slowenen' in obrazložil v svojem referatu na skupni seji 17. decembra in v komisiji.«¹⁶⁰

¹⁵⁸ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 21-23.

¹⁵⁹ Prav tam, str. 23-24, 38. - Na omenjeno razpravo na seji Balkanskega sekretariata 17. 12. 1933, o kateri pa podrobneje ne piše, opozarja tudi France Filipič. Gl. Filipič, Poglavlja, 2, str. 116.

¹⁶⁰ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 37-40. - Gustinčič ne piše, kdo so bili člani omenjene komisije, iz nadaljnega besedila njegovih Spominov pa je razvidno, da je bil njen član. V uredništvo Rdeče zvezde,

Obraznava vprašanj, ki jih je na podlagi svojega dela na sestanku v Balkanskem sekretariatu Kominterne decembra 1933 predstavil Dragotin Gustinčič, je torej imela določen politični učinek, medtem ko z njegovo objavo Gustinčič ni imel sreče. Poleg nepripravljenosti v Balkanskem sekretariatu Kominterne in tudi širše v Kominterni, da bi Gustinčičevo delo izšlo, je svojo vlogo pri tem imelo tudi tedanje vodstvo KPJ. Kot je 8. maja 1933 Lovro Kuhar pisal Gustinčiču, so tedaj v strankinem vodstvu o njegovem delu že razpravljali. Ker pa je Kuhar, ki so mu poverili nalogo, da je delo prebral, ocenil, da še ni končano, vodstvo pa je medtem izvedelo, da ga prireja v končno obliko, »smo ga takoj dali na varno. Moji prijatelji (strankino vodstvo - op. J. P.) so imeli potem namen, izdati ga, ker so mislili s tem zamašiti vrzel, ki v pogledu našega materiala vlada. Skušaj torej tudi to čimprej končati, da bo pravočasno prišlo na svetlo.«¹⁶¹ A kot je leta 1963 zapisal Gustinčič, je bilo tedaj njegovo delo že dokončano, »in če sem se jaz kdaj izrazil ali če je Kuhar prenesel take moje besede, da ni dokončano, na strankino vodstvo, je moglo to imeti samo ta smisel, da sem hotel počakati s publikacijo do tedaj, ko bo delo prediskutirano v kakem višjem forumu, v CK KPJ ali v Balkanskem sekretariatu. Samo v toliko je bilo nedokončano. In ker na seji BS v decembru 1933. nisem dobil nikakih bistvenih pripomb, ga pozneje nisem nikoli dopolnjeval ali popravljal.«¹⁶² Kuharjevo sporočilo oziroma sporočilo »Gorkičevega strankinega vodstva, je bila samo zvijačna tolažba meni. V resnici pa ni bilo nobenega namena, da se (delo - op. J. P.) izda.«¹⁶³ Dali so ga 'na varno' in 'na varnem' počiva vse do danes.«¹⁶⁴

ki jo omenja Gustinčič, so bili imenovani Gustinčič, Garlandi, Regent in »menda Kerže za KP Av.« Rdeča zvezda je izšla samo enkrat (številka za junij - julij 1934; Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 376), saj je »že po prvi številki utonila v večnost«. Gustinčič piše, da je bila revija tedanjemu vodstvu KPJ trn v peti, saj bi zbiranje podatkov o slovenskem narodnem vprašanju pomenilo nadzor nad njegovim delom. Sekretar KPJ Gorkič, Kamilo Horvatin in Grgur Vujović so se zato »tako potrudili (Gustinčič piše, da je pri tem sodeloval tudi Ivan Regent - op. J. P.), da 'Rdečo zvezdo' v kali zadušijo«. Ker je vse gradivo za prvo številko pripravil Gustinčič, naj bi bil to »dokaz«, da slovenski komunisti v emigraciji nismo bili sposobni, da literarno vzdržujemo tako publikacijo. Kakor mi je sporočil neki moj prijatelj so v vodstvu naše stranke po izidu prve številke izjavili, da za Gustinčiča ne bodo vzdrževali posebne revije. /.../ Zadušilo jo je likvidatorstvo in nacionalizem v vodstvu KPJ, morda pa /.../ tudi še kaj hujšega«. (Gustinčič, Spomini, III/II, str. 40-41, 45-47; Gustinčičev povzetek njegove študije gl. prav tam, str. 24-37.)

¹⁶¹ ARS, AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 8. 5. 1933, str. 1.

¹⁶² Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 10. - Kot piše Anica Lokar, v Gustinčičevih mislih leta 1936, ko je odhajal v Španijo, »o njegovem delu *Slovensko narodno vprašanje* ni bilo ne duha ne sluha več«. - »Dragotin Gustinčič je odhajal, ne premišljujoč mnogo o svoji knjigi, v katero je vložil toliko truda. Tako prepričan je najbrž bil, da je v najzanesljivejših rokah.« (Lokar, Od Anice do Ane Antonove, str. 108.)

¹⁶³ Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 10. - Na tem mestu lahko opozorimo, da obstoj Gustinčičeve študije vsaj do srede tridesetih let, enako pa velja tudi za več desetletij kasneje, ni bil znan širšemu članstvu slovenskega komunističnega gibanja. Kot piše Janko Pleterski, je namreč Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo v poročilu CK KPJ iz sredine septembra 1935 ugotavljal, da nam »manjka /.../ temeljna knjiga o nacionalnem vprašanju. Imamo Anti-Dühringa za filozofijo, Kapital za ekonomijo, za nacionalno vprašanje pa nič drugega kot Simo Markovića (mišljena je Markovičeva knjiga Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma iz leta 1923 - op. J. P.) in Brodarjev članek«. (Pleterski, Študije, str. 315.)

¹⁶⁴ Gustinčič, Komentar k dopisovanju, str. 10. - Ko mi je Ilija Gustinčič predal en izvod Gustinčičeva dela *Das nationale Problem der Slowenen* (gl. op. 92), sem mu ob zahvali za njegovo prijazno dejanje potožil, da ne vem, kdaj se bom lahko zaradi drugih obveznosti raziskovalno posvetil študiji njegovega očeta. Ilija Gustinčič pa me je z umirjenim in življenjsko modrostjo polnim glasom potolažil z besedami: »Veste, ta voda ne gori.« Avtor pričujoče razprave upa, da »ta voda«, čeprav ni »gorela« in je bila »na varnem« 77 let, vsaj skozi tu opravljeno obravnavo Gustinčičeve študije, ne bo poniknila.

Toliko o Gustinčičevem delu *Das nationale Problem der Slowenen* in njegovi usodi. V veliki meri jo odstirajo njegovi Spomini, ki nam obenem ponujajo tudi vpogled v širše dogajanje znotraj Kominterne in KPJ, na katero se je v prvi polovici oziroma sredi tridesetih let navezoval slovenski nacionalni problem. Gustinčič v svojih Spominih opozarja še na tri dogodke iz tega časa. Prvi zadeva vprašanje ustanovitve samostojne slovenske komunistične stranke, drugi obravnavo slovenskega vprašanja na t. i. slovenski konferenci KPJ, KPI in KPA, ki se je sestala po VII. kongresu Kominterne (kongres se je zbral med 25. julijem in 21. avgustom 1935 v Moskvi), tretji pa obravnavo slovenskega problema na sestanku nekaterih vodilnih članov KPJ in slovenskih komunistov, ki so septembra 1935 delovali v Moskvi. Po našem mnenju je omenjeni del Gustinčičevega spominskega besedila vsekakor zanimiv prispevek, morda celo utemeljen izziv, za nadaljnje obravnave zgodovine jugoslovanskega komunističnega gibanja in njegovega odnosa do slovenskega vprašanja in zasluži, da se ustavimo tudi pri njem.

Ko Gustinčič piše o delu in stališčih že omenjene komisije, ki so jo oblikovali na podlagi razprave v Balkanskem sekretariatu Kominterne 17. decembra 1933, se spominja »tudi dogodka, ki je bil tedaj za našo KP zelo važen. Med razpravo v komisiji je neki član Balkanskega sekretariata - mislim, da je bil neki bolgarski sodrug, katerega pa sem slabo poznal in njegovo ime pozabil - izjavil, da se mu po vsem tem, kar je slišal v mojem referatu (mišljen je Gustinčičev nastop na sestanku Balkanskega sekretariata 17. decembra - op. J. P.) in na naši seji, vsiljuje vprašanje, če ne bi kazalo reorganizirati KPJ tako, kakor je organizirana VKP(b), t. j. sovjetska komunistična stranka. Mnenja je bil, da bi taka specifična vprašanja, kakor nacionalno in kmečko vprašanje, najbolje reševali slovenski, hrvaški itd. sodrugi v svoji deželi sami. Zato naj bi se v okviru KPJ organiziralo slovensko in druge nacionalne komunistične stranke. Tako reorganizirana KPJ da bi odstranila s poti marsikatero težavo v KPJ, ki se pojavljajo v nji.«¹⁶⁵

»To mnenje je palo kakor bomba v našo komisijo,« nadaljuje Gustinčič. »Zdelo se je, da je vsem vzelo sapo. Nikdo ni hotel zavzeti stališča k temu vprašanju. Po nekaj trenutkih molka pa se je oglasil predsednik komisije Vasiljski in menil, da je to vprašanje še nepripravljeno, da tudi ne spada v okvir nalog naše komisije in da je za reševanje takih vprašanj kompetentna samo 'Politična komisija pri Kominterni'. Istočasno je pal predlog naj se to vprašanje odstopi 'Politični komisiji'.

Vsi smo se strinjali s tem predlogom. In res, Politična komisija Kominterne se je s tem vprašanjem bavila že v februarju 1934 in sklenila, da se KPJ priporoči, da se reorganizira po vzorcu VKP(b).«¹⁶⁶

¹⁶⁵ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 41.

¹⁶⁶ Prav tam, str. 41-42. Kot je znano, je sklep o ustanovitvi posameznih nacionalnih komunističnih strank (KP Slovenije, KP Hrvaške in /v bodočnosti/ KP Makedonije), KPJ sprejela na svoji IV. konferenci, ki je potekala 24. in 25. 12. 1934 v Ljubljani. Po opozorilu Janka Pleterskega pa je načelni sklep o ustanovitvi KPS in KPH obstajal že od julija 1934, »verjetno (pa je bil) še nekaj mesecev starejši«. (Pleterski, Študije, str. 315, 317. Prim. tudi Filipič, Poglavlja, 2, str. 118-120; Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 381. Podrobneje gl. o procesu, ki je vodil k ustanovitvi KPS in KPH leta 1937 Filipič, Poglavlja, 2, str. 155-157, 169-171, 174-177, 190-191, 193-196; Pleterski, Študije, str. 317-319, 324, 326-327.) Kot opozarja France Filipič, pa se zamisel o ustanovitvi slovenske nacionalne komunistične stranke veže tudi na določene pobude v zvezi z obravnavo slovenskega narodnega vprašanja, ki jih je leta 1932 sprožilo uredništvo revije Slovenska delavsko-kmečka republika, ki je izhajala v Heerlenu v Belgiji, urejala pa sta jo Albert Hlebec in Aleš Bebler. (Filipič, Poglavlja, 2, str. 113) Iz obdobja pred ustanovitvijo KPS pa so znane tudi težnje po oblikovanju samostojne slovenske nacionalne komunistične stranke, ki bi bila neposredno vezana na Komunistično

Na obravnavo slovenskega vprašanja v okviru Kominterne se navezuje tudi Gustinčičevo pričevanje o že omenjeni »slovenski konferenci« KPJ, KPI in KPA. Gustinčič ne piše, kdaj točno se je konferenca sestala, navaja pa njene udeležence. S strani KPJ so se je udeležili Kuhar, Gustinčič in »še nekoliko drugih Jugoslovanov z Gorkičem (Čizinskim) in Kardeljem vred«, s strani KPI Ivan Regent, Stane Vilhar in Garlandi, s strani KPA pa Gregor Kersche. Poleg njih je konferenci prisostvovalo tudi nekaj članov KP Nemčije.¹⁶⁷

Gustinčič piše, da je bila konferenca slabo pripravljena. Poročevalci (Kuhar, Regent, Kardelj), ki so govorili največ 15 do 20 minut, niso konferenci predložili nobenega gradiva in nobene resolucije o slovenskem vprašanju (Kardelj je na konferenci nastopil z referatom o tisku - op. J. P.), referati niso bili napisani, skriti se ni dalo, da »vsi trije referenti /.../ smatrajo svojo nalogo za golo formalnost. /.../ Bilo je splošno mlatenje prazne slame brez najmanjšega poskusa konkretiziranja kakega nacionalno-političnega vprašanja.« Tudi udeleženci v razpravi (Garlandi in Gorkič) niso povedali nič novega.¹⁶⁸ Gustinčič je zato protestiral in opozoril, da brez konkretnega gradiva konferenca ne more sprejeti nobenega stališča. V dokaz, da je gradiva, o katerem je treba razpravljati, več kot dovolj, je konferenci predložil svoj elaborat *Ein Beitrag zur Vorbereitung der slowenischen Konferenz* (Prispevek k pripravi slovenske konference).¹⁶⁹ Obenem je predlagal, da konferenco prekinejo, dokler referenti ne predložijo svojih resolucij. Konferenca je njegov predlog sprejela. Svojo resolucijo je nato dan ali dva kasneje Gustinčiču pokazal samo Kuhar, a je bila »tako revna, da ni vredno govoriti o njej. Delegati so potem odšli iz Moskve in konferenca se ni več sestala.« Gustinčič svoje pričevanje zaključil

internacionalo. (O tem gl. Alenka Nedog: *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji : od leta 1935 do 1941*. Ljubljana 1978 (dalje Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*), str. 88-93, 181-182; Vida Deželak Barič: *Komunisti od ustanovitve KPS do vojne*. V: *Slovenska novejša zgodovina*, str. 387; Dolenc, *Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?*, str. 121) - Kar zadeva kasnejšo ustanovitev KPS, 17. in 18. 4. 1937 na Čebinah nad Zagorjem, Gustinčič v nadaljevanju svojega besedila pravi, da je do takega časovnega zamika prišlo zaradi več vzrokov, »ne zadnji med njimi pa je bil ta, da je vodstvo naše stranke sprejelo to priporočilo Kominterne (iz februarja 1934 - op. J. P.) zelo nejevolno. Na KUNMZ (Komunistična univerza narodnih manjšin Zahoda - op. J. P.) so razlagali delavskim študentom, da se s to reorganizacijo v naši stran(ki) pravzaprav ne bo nič spremenilo, češ nacionalne stranke ne bodo imele nobene druge vloge kakor dotedanji Pokrajinski sekretariati.« Gustinčič nadaljuje, da se je seveda »valila vsa krivica za te 'nepotrebne novotarije' name, dasi se ni nikdo upal meni odkrito kaj očitati za to, tedaj zelo potrebno reorganizacijo. Ni dvoma,« pristavlja Gustinčič, »da bi bila ta reorganizacija, če bi bila pravilno, boljševisko izvedena, predvsem v veliki meri /.../ vplivala na razvoj naše politike kadrov in pa omejila nezdrave frakcionaške intrige v KPJ.« (Gustinčič, *Spomini*, III/II, str. 42-43.)

¹⁶⁷ Gustinčič, *Spomini*, III/II, str. 47-48.

¹⁶⁸ Prav tam, str. 48-49. - Gustinčič piše, da se je Garlandi »izmotal s tem, da je ugotovil, da se na tej konferenci ni bilo mogoče dotakniti vseh vprašanj, ki se tičejo politike slovenskega problema, toda da se bo to dopolnilo v komisiji. Slovensko vprašanje, da se je popolariziralo (populariziralo - op. J. P.) v časopisju, kadrov pa da KPI ni mogla poslati v šolo, ker da so tisti, ki so bili določeni, pali na političnem delu. Treba da je spremeniti način dela in polaga v tem oziru velike nade na KPJ.« Gorkič pa je »naglašal, da je treba pridobiti množice SLS, brez katerih da ni enotne ljudske fronte. Evharistični kongres v Ljubljani (II. evharistični kongres za Jugoslavijo, 28. do 30. 6. 1935 v Ljubljani - op. J. P.), da je bila demonstracija proti vladi. Govoril je še o 'Boju' (unitaristično gibanje, organizirano v okviru slovenskega liberalnega tabora - op. J. P.), ki da je bil organiziran kot fašistična organizacija in o Jožetu Vidmarju (Josip Vidmar - op. J. P.), ki da je klerikalec in temen element.« Gustinčič opozarja še na razpravo Gregorja Kerscheta, ki je dejal, »da je enotna fronta na Sp. Koroškem že v teku in vprašal, če ne bi bilo koristno na Koroškem zopet organizirati slovensko stranko, da bi komunisti lahko delali v nji.« (Prav tam, str. 49, op. 2.)

¹⁶⁹ Prav tam, str. 49. - Gustinčič piše, da je elaborat obsegal 31 strani tipkopisa in opozarja, da je pridani besedilu njegovih Spominov v Prilogi 2. Omenjene priloge med Gustinčičevim gradivom nisem našel.

s poudarkom: »Ne vem, kako bi mogel tako konferenco drugače nazvati, kakor organizirano sabotažo slovenskega narodnega vprašanja tedanjega (Gorkičevega) vodstva KPJ? To pa nam tudi pove, kako in zakaj je zatonila 'Rdeča zvezda' že po prvi številki.«¹⁷⁰

Najbolj podrobno pa Gustinčič opiše obravnavo slovenskega problema na sestanku nekaterih vodilnih članov KPJ in slovenskih komunistov, septembra 1935 v Moskvi. O tem poroča takole: »Svoj epilog pa je našlo vprašanje naše tedanje narodne politike na neki seji v Moskovskem 'Luxu' (hotel Lux, v katerem so prebivali vidni tuji komunistični funkcionarji - op. J. P.), ki jo je organiziralo vodstvo KPJ 14. septembra 1935. in ki jo je vodil Josip Broz, član CK KPJ.«¹⁷¹ - »Na tej seji smo bili sodrugi Broz, Kardelj, Regent, jaz in še nekateri drugi člani naše stranke. Ker nam daje ta seja, ki sem jo jaz krstil za 'prijateljski sestanek', dobro pojasnilo tedanjega stanja narodnega vprašanja v naši stranki, pa tudi še marsikaj drugega vse do današnjega dne, se hočem s tem 'prijateljskim sestankom' pobaviti nekoliko obširneje.

Kakor sem že zgoraj povedal se je bila 'Slovenska konferenca()' razšla brez sklepov in brez kakoršnjega koli načrta za poznejše delo na torišču narodnega vprašanja med Slovenci. Ni dvoma, da je za ta neuspeh nosila največjo odgovornost KPJ, oziroma njena delegacija na VII. kongresu Kominterne. Zato je moral politični odbor (Politbiro CK KPJ - op. J. P.) poskrbeti za to, da odgovornost za ta neuspeh ne pade nanj, oziroma na ves CK naše stranke. V ta namen se je sklicala gori imenovana seja, ki naj bi bila razpravljala o slovenskem narodnem vprašanju in sestavila ustrezno resolucijo odnosno načrt za delo naše stranke v narodnem vprašanju Slovencev. Ko smo se sestali v privatnem stanovanju enega izmed navzočih sodrugov, sem takoj opazil, da na seji ni nobenega italijanskega ne avstrijskega zastopnika stranke. Seveda sem takoj, ko se je otvorila seja in ko je predsednik s. Broz razložil njen namen izjavil, da ta seja ni kompetentna, da razpravlja o politiki slovenskega vprašanja in zahteval, da se v smislu sklepa Balkanskega sekretariata iz decembra 1933 in poznejše naše politike, povabi na sejo tudi predstavnik KPI in KP Av. Na moj ugovor je odgovoril Kardelj, ki je izjavil, da je slovensko narodno vprašanje samo vprašanje KPJ, da je samo zadeva naše stranke in nobene druge in da je zato naš CK popolnoma kompetenten, da sklepa v vseh vprašanjih naše narodne politike. Moj predlog, da se povabi na to sejo tudi italijanska in avstrijskega zastopnika, je Kardelj in za njim vsi udeleženci odklonil. Tedaj sem izjavil, da bi moral smatrati tako stališče v naši nacionalni politiki ne samo protislovno vseh naši dosedanji politiki v tem vprašanju, marveč tudi za nacionalistično in da zato jaz na tej seji ne bom sodeloval.

Moja izjava je seveda napravila mučen vtis na zbrane člane seje. Nastalo je neprijetno prerekanje med menoj in Kardeljem ter Regentom. Poslednji, ki tu ni

¹⁷⁰ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 49-50.

¹⁷¹ Prav tam, str. 50. - Glede na gornji Gustinčičev podatek, naj bi vodilni jugoslovanski komunisti sredi septembra 1935 dvakrat razpravljali o slovenskem narodnem vprašanju, saj je bilo le-to obravnavano tudi na 11. sestanku delegacije KPJ na VII. kongresu Kominterne, 17. 9. 1935. Omenjenega sestanka se je udeležil tudi Josip Broz. Seje z dne 14. 9. 1935 (Kronologija k Zbranim delom Josipa Broza Tita je ne omenja) po našem mnenju ne gre zamenjevati s sestankom delegacije KPJ na kongresu Kominterne, 17. 9. 1935, saj od glavnih razpravljavcev na njej Gustinčič in Kardelj nista bila člana delegacije, Regent pa je bil član KPI. (Prim. Gustinčič, Spomini, III/II, str. 47; Josip Broz Tito: Zbrana dela : tretja knjiga : marec 1935 - november 1937. Ljubljana 1979, str. 259-260.)

zastopal KPI, se je tudi tu postavil čvrsto proti moji tezi in za Kardeljevo mnenje. V tem prerekanju so se med mojimi in Kardeljevimi ter Regentovimi stališči razdelele naslednje zanimive razlike (po mojih zapiskih).

1. Po Kardeljevih in Regentovih trditvah je bila tedaj Slovenska ljudska stranka demokratična stranka.

2. Na moje vprašanje, da li s tem, da je vstopil dr. Korošec v vlado (fašistično seveda)¹⁷² rešujejo slovenski klerikalci slovensko narodno vprašanje, ali svoje denarne zavode, svoje gospodarske interese, je Kardelj odločno odgovoril: 'Slovensko narodno vprašanje.'

3. Kardelj je trdil, da oznaka 'demokratična' in 'reakcionarna' stranka ne daje nič politično bistvenega, ker reakcionarna da je tudi Hrvatska seljačka stranka (Hrvaška kmečka stranka dr. Vladimirja Mačka - op. J. P.). Na moje vprašanje, zakaj? je odgovoril, da zato, ker je kmet, ki je njen glavni sestavni del, reakcionaren.

4. SLS da je isto, kar je bila Brüningova stranka v Nemčiji (mišljena je stranka Katoliškega centra, ki jo je vodil Heinrich Brüning - op. J. P.) v obdobju pred fašizmom (hitlerizmom).

5. Broz je ves večer, t. j. ves čas seje in našega prerekanja molčal in ni k nobenemu vprašanju zavzel svojega stališča.

Po teh prerekanjih sem zapustil ta 'prijateljski sestanek' in se pozneje teh diskusij nisem več udeleževal. Komentar zgoraj navedenih točk, kakor tudi rešitev spora o tem, kdo je pravilno gledal na slovensko nacionalno vprašanje, pa z mirno dušo prepuščam svojim političnim naslednikom - marksistom.¹⁷³

IV

Ob tem, ko je komuniste, ki so delovali v tujini, v prvi polovici tridesetih let najbolj izrazilo zaposloval slovenski nacionalni problem, pa so se mu stopnjevano začeli posvečati tudi tisti, ki so delovali v domovini. Njihovo poudarjeno pozornost narodnemu vprašanju je napovedal že Kardeljev članek Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, medtem ko je komunistična organizacija na Slovenskem celovito pristopila k razčlembi slovenskega problema na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo, zbrani 16. septembra 1934 v Goričanah pri Medvodah.

O slovenskem narodnem vprašanju je na konferenci poročal Edvard Kardelj. V referatu Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju je uvodoma poudaril, da je »ta stran strankinega dela /.../ kljub vsej svoji silni važnosti do sedaj najbolj zanemarjena, tu na tem polju si mora pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji od pokrajinskega komiteja pa do poslednje celice navzdol temeljito izprašati vest in opraviti nad seboj najtemeljitejšo avtokritiko«. Po oceni, da se je v odnosu slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja pokazala »zločinska malomarnost«, je Kardelj opozoril na štiri glavna napačna stališča, ki so v tistem času zaznamovala narodno politične poglede komunistov na Slovenskem: stališče, da KPJ kot delavske in internacionalne stranke nacionalno vprašanje ne

¹⁷² Gustinčič, Spomini, III/II, str. 50-53. - Z omembo Koroščevega vstopa v »fašistično« vlado je mišljeno njegovo sodelovanje v vladi dr. Milana Stojadinovića. Vlada je bila oblikovana 24. 6. 1935, Korošec pa je bil v njej minister za notranje zadeve.

¹⁷³ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 53-54.

zadeva; stališče, da se nacionalno vprašanje ne more rešiti v kapitalistični državi in ga bo rešila šele socialistična revolucija; stališče, da geslo o odcepitvi in združitvi slovenskega naroda od versajske Jugoslavije ne more imeti nobenega uspeha, saj bi v tem primeru takoj prišlo do oboroženega posega drugih kapitalističnih držav in novega nacionalnega podjarmljenja Slovencev; in stališče, da nacionalno vprašanje ni revolucionarno vprašanje, ker zadeva tudi meščanstvo, ki ga bo slej ko prej moralo rešiti na ustaven način. - Kardelj je ta stališča zavrnil z naslednjimi utemeljitvami: neupoštevanje nacionalnega vprašanja bi pomenilo, da komunisti pristajajo na izkoriščanje slovenskega kmeta in delovnega ljudstva, ki ga izvaja velikosrbski kapital; izvedba socialistične revolucije je nemogoča brez predhodnega dokončanja meščanske demokratične revolucije, katere cilj je tudi rešitev kmečkega nacionalnega vprašanja, kajti kmet ni socialističen element; delavski razred bo v svojem revolucionarnem boju za nacionalno osvoboditev in združitev slovenskega naroda v zrelem revolucionarnem trenutku zrušil tako notranjega kapitalističnega nasprotnika kot odbil vse zunanje posege kapitalističnih držav; niti domače, kaj šele velikosrbsko meščanstvo, nimata interesa za resnično rešitev nacionalnega vprašanja. Zato »osvoboditev in združitev slovenskega naroda ni možna na noben drug način, kakor edinole z revolucionarno borbo«. ¹⁷⁴

Kardelj se je nato ustavil pri družbeni ter idejno politični vsebini nacionalnega vprašanja. Opozoril je, da je po svojem značaju ostanek nedokončane meščansko demokratične revolucije, ki je porodila nastajanje nacionalnih držav, v kasnejšem razvoju pa je narodno osvobodilnim težnjam meščanstva sledilo njegovo zaslužnjevanje drugih dežel. Kardelj je poudaril, da lahko »okoli vprašanja nacionalne osvoboditve /.../ delavski razred mobilizira malomeščanske in kmečke sloje za revolucionarne borbe proti istemu sovražniku, proti kateremu se sam bori, proti voj[aško] faš[istični] diktaturi, da reši z njihovo pomočjo nerešena vprašanja meščansko demokratične revolucije /.../. Potem, ko bo proletariat rešil to (nacionalno - op. J. P.) vprašanje,« je nadaljeval Kardelj, »ko bo rešil in nadaljeval meščansko revolucijo v proletarsko, takrat se bodo mnogi od prejšnjih zaveznikov morda obrnili v odkrito borbo proti delavstvu, drugi se bodo nevtralizirali, mnogi pa se tudi priključili delavskemu razredu v borbi za odstranitev kapitalizma, kar je vse odvisno od sposobnosti kom[unistične] stranke, od razmerja razrednih sil, od splošnih pogojev, v katerih se bo razvijala proletarska revolucija.« Socialistična revolucija ima tako v svoji prvi stopnji meščansko demokratični značaj, nacionalno vprašanje pa je njen sestavni del, »kajti buržoazija ni v stanju, da bi ga rešila, ga neče rešiti in ne more rešiti, proletarijat pa je pod današnjimi pogoji zgodovinskega razvoja prisiljen, da ne rešuje samo socialistična, marveč tudi meščansko-demokratična vprašanja«. V tem smislu je Kardelj zavračal načelo »čiste« socialistične revolucije, saj bi to pomenilo odbiti od sebe vse tiste revolucionarne sile, »ki bi mogle služiti delavskemu razredu kot zavezniki na prvi etapi revolucije in bi mogle pojačati pozicije revolucionarnega proletariata ter pospešiti proces preraščanja proletarske revolucije v socialistične«. ¹⁷⁵

V nadaljevanju svojega referata je Kardelj podrobno razčlenil težak socialni in gospodarski položaj slovenskega kmeta in obrtnika ter gospodarsko in davčno izžemanje Slovenije. Svojo razčlemba je sklenil z ugotovitvijo, da je položaj slo-

¹⁷⁴ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 289-293.

¹⁷⁵ Prav tam, str. 293-295.

venskega kmeta tako strašen, »da ga vse to nujno revolucionira in ga tira v enotno fronto z delavskim razredom. Prisotni so torej najboljši pogoji za to, da postane kom[unistična] str[anka] v kratkem času tudi voditeljica slov[enskega] kmečkega ljudstva v borbi proti izkoriščevalskemu razredu vseh narodnosti. Predvsem pa v njegovi nacionalni revolucionarni borbi proti velesrbskim zatiralcem in izkoriščevalcem.« Ti ob gospodarskemu zatiranju Slovenije izvajajo še »kulturno zatiranje, ki se kaže v fašizaciji mladine, v zatiranju jezika, v srbizaciji šolske mladine in vsega javnega življenja, v zapostavljanju kulturnih ustanov, šol, univerze, gledališč, znanstvenih institutov«. ¹⁷⁶

Kardelj je posebej razčlenil tudi tedanjo slovensko meščansko politiko in vlogo komunistične stranke v reševanju nacionalnega vprašanja. Glede meščanske politike je poudaril, da po eni strani izraža interese slovenske veleburžoazije (liberalnega tabora - op. J. P.), ki je povezana s srbskim kapitalom ter vojaško fašistično diktaturo in je največji nasprotnik vsakega nacionalno osvobodilnega boja, medtem ko po drugi strani izraža interese male industrije, ki je »največ naslonjena na klerikalne banke« in ni sposobna v dovolj veliki meri tekmovali z neslovensko industrijo. Zadnje je tudi vzrok za avtonomistično politiko SLS in njeno t. i. sporazumaštvo z velikosrbsko diktaturo. ¹⁷⁷ Sporazumaško politiko klerikalnega meščanstva, za katero je bila, kot je na drugem mestu dejal Kardelj, značilna tudi »zavest absolutne moči nad kmetom«, torej vodita razredna korist in »seveda tudi strah pred sleherno revolucionarno akcijo«. Zato je ta del meščanstva, ki je do tedaj predstavljal hegemon v narodno osvobodilnih težnjah slovenskega delovnega ljudstva, tako zaradi svojega gospodarskega položaja kot tudi strahu pred delavskim razredom sovražen vsaki revolucionarni rešitvi slovenskega vprašanja. Vse to je dokaz, da je edinole od komunistov in njihove pravilne dejavnosti odvisno, kdaj bo delavski razred v Sloveniji zajel večino kmečkih množic in postal voditelj nacionalno revolucionarnega boja. »Danes ni razreda in nobene stranke razen prave proletarske - kom[unistične] stranke, ki bi mogla postaviti iskreno in pravilno parolo revolucionarne borbe za osvoboditev in združitev slov[enskega] naroda.« Toda pri tem komunisti ne smejo pozabiti, da je kmet po svojem socialno gospodarskem položaju kapitalistični element, lastnik proizvodnih sredstev, zato ga »ne moremo v masovnem obsegu mobilizirati na naših geslih, ampak na meščanskodemokratskih«. Tu pa ima velik pomen »novo zavezniško masovno gibanje SNR, ki tvori most, preko katerega vodi kom[unistična] frakcija kmečke množice za osvoboditev in združitev slov[enskega] naroda, za zrušitev v[ojaško] f[ashi]stičnega režima, za kmečko delavsko vlado. To je pot k meščanskodemokratski revoluciji, ki jo bo moral delavski razred nadaljevati v proletarsko. Brez osvojitve kmečkega delovnega ljudstva,« je še dodal Kardelj, »brez hegemonije delavskega

¹⁷⁶ Prav tam, str. 295-304.

¹⁷⁷ Prav tam, str. 304-305. - Z izrazom »sporazumaštvo« je bila mišljena tedanja pripravljenost SLS in njenega voditelja Antona Korošca po ponovnem sodelovanju z režimom kralja Aleksandra. (Podrobneje o tem gl. Gašparič, SLS pod kraljevo diktaturo, str. 210-223.) Kot opozarja Janko Pleterški, je Kardelj v primerjavi s stališči vodstva KPJ v tujini drugače ocenjeval značaj »sporazumaške« politike tedanje meščanske politike. Vodstvo v tujini je »kot osnovni dokaz in kriterij, po katerem naj bi bila dosežena ločitev množic od 'sporazumaških' vodstev, poudarjalo predvsem to, da nacionalne buržoazije nočejo odcepitve od Jugoslavije, v tem (Kardeljevem - op. J. P.) referatu pa je težišče na dokazovanju izdajstva meščanskih vodstev in njihovega sporazumevanja z diktatorskim režimom na račun čisto konkretnih in vsakdanjih interesov slovenskega, posebej še kmečkega ljudstva in zaradi strahu pred njegovim demokratičnim gibanjem«. (Pleterški, Študije, str. 316.)

razreda v nacionalnorevolucionarni borbi, brez močnega in v kmečke mase ukoreninjenega SNR gibanja ni proletarske revolucije.«¹⁷⁸

Zaključni del svojega referata je Kardelj namenil kritiki dotedanjega dela slovenske pokrajinske organizacije KPJ med kmeti ter konkretnim nalogam slovenskih komunistov v kmečkem in nacionalnem vprašanju. Delo med kmeti je ocenil kot neznatno in sektaško, prav tako pa je opozoril, da so komunisti v Sloveniji premalo popularizirali svoje stališče o nacionalnem in kmečkem vprašanju med malomeščanskimi in kmečkimi množicami, intelektualci, študenti ter srednješolsko mladino. To je »rodilo posledico, da se stališče kom[unistične] stranke v javnosti razumeva čisto napačno in kontrarevolucionarno«. Zato je treba po vseh strankinih organizacijah izvesti živo kampanjo za spoznavanje njene prave usmeritve v nacionalnem in kmečkem vprašanju (v ta namen bi bilo nujno potrebno oblikovati dobro agitacijsko propagandno komisijo) in z njo seznaniti vse ljudske plasti. Komunisti bi pri tem morali izkoristiti vse legalne možnosti v slovenski družbeni strukturi in skozi vztrajno politično dejavnost uveljavljati stališče o potrebi revolucionarnega reševanja nacionalnega in kmečkega vprašanja. Oživiti bi bilo treba tudi akcijo proti vojni in fašizmu.¹⁷⁹ Kardelj je svoj referat, v katerem - kot smo že opozorili - presenetljivo »ni omenjena izjava treh partij o slovenskem vprašanju, sprejeta komaj pet mesecev poprej«,¹⁸⁰ zaključil z opozorilom, da je lahko iz njega »dovolj razvidno, kako silne važnosti je nacionalno in kmečko vprašanje za uspeh ali neuspeh proletarske revolucije, in da bo ta korak pomnil obenem preobrat v naši kmečki in nacionalni politiki«. ¹⁸¹

Z Edvardom Kardeljem so slovenski komunisti dobili še enega tehtnega marksističnega analitika narodnega vprašanja. Pri tem je bilo pomembno, da je Kardelj deloval v domovini in je lahko na podlagi neposrednega poznavanja aktualnih političnih razmer ter vpetosti v delo slovenske pokrajinske organizacije KPJ tvorno zaznamoval proces njene idejne in politične prenove ter ponovne organizacijske vzpostavitve, ki je potekal v letih 1931-1934. Pomemben mejnik v tem procesu je bila prav konferenca v Goričanah, ki je bila »nekak zaključek prve faze organizacijskega in političnega razvoja obnovljene Komunistične partije v Sloveniji«. ¹⁸² Pomembno pri tem je, da je bila obnova partijskih organizacij v Sloveniji v veliki meri delo mladih ljudi, ki so ob redkih starejših revolucionarjih, kolikor niso bili v zaporu, zoreli v preizkušnji nasprotovanju šestojanuarskemu režimu in iskanju poti

¹⁷⁸ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 305, 306, 308-309.

¹⁷⁹ Prav tam, str. 309-313.

¹⁸⁰ Pleterski, Študije, str. 316. - O vprašanju datiranja Izjave gl. pojasnilo v op. 84.

¹⁸¹ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 313. - Kot opozarja France Filipič, je CK KPJ Kardeljev referat ocenil kot izvrsten. Strinjal pa se ni s formulacijo, da je proletarska revolucija nemogoča brez predhodne stopnje meščansko demokratične revolucije, ki mora najprej rešiti kmečko nacionalno vprašanje. Centralni komite (izražena so bila verjetno mnenja Blagoja Parovića) je zavzel stališče, da sta možni dve poti: prva da v srednje razvitih državah proletarska revolucija spotoma uresniči meščansko, in druga, da meščansko demokratična revolucija preraste v proletarsko. Filipič ob tem opozarja, da so »vse te podrobnosti mnogih ocen /.../ same po sebi, ko jim sledimo v širšem obdobju ob razvoju in delovanju partije, včasih komaj omembe vredne, v svojem množičnem pretoku pa izpričujejo, kako živa in dejavna je bila kritična misel. Postopoma morda lahko sledimo nekemu toku prizadevanj, da postaja partija vse bolj občutljiva tako za dogajanja okrog sebe, kakor tudi za spremembe v sami sebi, da vse bolj dojema ozračje svojega časa, da ocenjuje družbene pojave v njihovi globlji povezanosti in da razbira globlje smisle med videzom dogajanj in njihovo realnostjo«. (Filipič, Poglavlja, 2, str. 131-132; o Kardeljevem referatu na t. i. Goričanski konferenci gl. še str. 103-105, 113, 133 in Pleterski, Študije, str. 315-316.)

¹⁸² Kardelj, Po petindvajsetih letih, str. 45.

iz začetne idejne in organizacijske ožine pokrajinske organizacije k delu z množicami in k prebijanju obroča ilegalnosti.¹⁸³

Mladost je tvorcem obnove KPJ v Sloveniji dajala prednost, da so, čeprav se je njihovo delovanje seveda navezovalo na dolgoletno delo jugoslovanskih komunistov, laže dojemali utrip časa in se hitreje prilagajali naglo si sledečim spremembam in prehitevajočim se družbenim procesom tako v domačih kot v mednarodnih razmerah; vodstvo KPJ in nekateri vodilni slovenski komunisti so medtem že dalj časa delovali v tujini in niso več dobro poznali domačih razmer. To dejstvo je bilo zlasti pomembno v času, ko se je začel krhati sistem diktature in so, deloma pod vplivom razdejanja, ki ga je zasejala svetovna gospodarska kriza, ob skrajni zaostritvi družbenih nasprotij, nemalo tudi iz odpora proti centralizmu in unitarizmu (pa tudi za njuno utrditev), vzniknila razna politična gibanja, ki so bila v znatni meri programsko usmerjena v reševanje nacionalnega vprašanja. Zasluga vodilnih nosilcev obnove komunistične organizacije v Sloveniji je bila, da so zgodaj spoznali pomen poglobljene študijske obravnave najbolj perečih družbenih vprašanj tistega časa, njeno izpeljavo pa so seveda postavili na marksističnih temeljih.¹⁸⁴

Obravnava nacionalnega vprašanja je v pokrajinski organizaciji KPJ v Sloveniji največ pozornosti namenil Edvard Kardelj, ki se je v drugi polovici tridesetih let izoblikoval v vodilnega poznavalca slovenskega narodnega vprašanja med komunisti.¹⁸⁵ K razčlenjevanju slovenskega vprašanja se je vrnil kmalu po konferenci v Goričanah, saj je že 2. decembra 1934 v poročilu CK KPJ vsebinsko in problemsko dopolnil ter poglobil svoja spoznanja, ki jih je o slovenskem problemu predstavil na konferenci.¹⁸⁶ Kot pravi Janko Pleterški, ima to poročilo (po našem mnenju pa prav tako tudi njegov referat na konferenci v Goričanah) v raziskovanju idejnega razvoja in spoznavnega procesa, ki je pripeljal do zrelega Speransa (pod tem psevdonimom je Kardelj leta 1939 objavil svoje znano delo Razvoj sloven-

¹⁸³ Filipič, Poglavlja, 2, str. 105-106. - O nastopu in delovanju mlajše generacije v slovenskem komunističnem gibanju v tridesetih letih ter odnosih, ki so se oblikovali med njo in starejšo generacijo komunistov, gl. Dolenc, Spor med prvo in drugo generacijo slovenskih komunistov?, str. 113-129.

¹⁸⁴ Filipič, Poglavlja, 2, str. 106, 109.

¹⁸⁵ Dotedanji vodilni slovenski komunistični poznavalec narodne problematike Dragotin Gustinčič je v letih 1936-1939 zaradi sodelovanja v španski državljanski vojni prekinil poglobljanje v nacionalno problematiko. Po vrnitvi v Moskvo je, kot pravi v svojih Spominih, v letih 1940-1941 pripravil še nekaj krajših besedil oziroma razprav o slovenskem narodnem vprašanju in zgodovini Slovencev, ki jih je objavil bodisi v revijalnem znanstvenem tisku bodisi kot samostojne brošure, nekatera besedila pa je napisal v polemičnem dopisovanju s članom vodstva KP Bolgarije in IKKI, Vasilijem Kolarovom. Njegova glavna pozornost pa je veljala raziskovalnemu delu na Zgodovinskem inštitutu Akademije znanosti Zveze sovjetskih socialističnih republik, kjer je preučeval zgodovino narodnega vprašanja na Balkanu pred prvo svetovno vojno, predvsem narodno politiko socialno demokratičnih strank. Iz omenjene teme je pred Znanstvenim svetom Inštituta 5. 4. 1943 v Taškentu, kjer je tedaj deloval Inštitut, ubranil disertacijo za doseg akademске stopnje kandidata (magistra) zgodovinskih znanosti. (Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti, šk. R 105/II, Dragotin Gustinčič: Spomini, III/IV /III. knjiga : moja tretja emigracija, IV. poglavje : zopet v Sovjetski Zvezi, str. 29-37, 39-40; Marijan Brečelj: Gustinčič Dragotin. V: Primorski slovenski biografski leksikon, 6. Gorica 1979, str. 514; Gustinčič, Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu, str. 2; pismo Ilije Gustinčiča predsedniku Združene liste socialnih demokratov mag. Janezu Kocijančiču z dne 15. 9. 1996. Omenjeno pismo je Kocijančič leta 1996 posredoval kolegi dr. Zdenku Čepiču, ki me je ob pripravi pričujoče razprave nanj prijateljsko opozoril. Kolegu dr. Zdenku Čepiču se za to opozorilo najlepše zahvaljujem. Fotokopijo pisma hranita dr. Zdenko Čepič in avtor razprave.) Po vrnitvi v domovino leta 1945 Gustinčič vprašanja narodne politike slovenskih komunistov ni več obravnaval.

¹⁸⁶ Filipič, Poglavlja, 2, str. 133; Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 477; prim. tudi str. 320, op. 2. - Kardelj je poročilo CK KPJ napisal na Dunaju, kjer se je ustavil na poti v Moskvo. (Filipič, Poglavlja, 2, str. 133.)

skega narodnega vprašanja), posebno mesto. »Gotovo je, da pomeni izraz dozorelosti pogledov in spoznanj, ki jim sledimo od Brodarja (Kardeljeve razprave Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje - op. J. P.) naprej.«¹⁸⁷

Kardelj je svoje poročilo razdelil na osem sklopov. V prvem in za nas najbolj zanimivem je razčlenil splošni politični položaj v Sloveniji. Poudaril je, da je Slovenija nacionalno zatirana dežela s številnimi fevdalnimi ostanki, kar pomeni, da meščansko demokratična revolucija še ni končana. To omogoča tri vrste izkoriščanja na Slovenskem: kapitalistično, nacionalno in fevdalno. Vse tri oblike izkoriščanja se med seboj prepletajo in tvorijo objektivno bazo, na kateri se opredeljuje slovensko delovno ljudstvo v svojem političnem stališču. In ker te baze ne moremo ločiti od vprašanja vodstva tega ljudstva v boju za njegove gospodarske in politične cilje, je treba posebej pojasniti vprašanje razrednih sil in razmerja med njimi na Slovenskem.¹⁸⁸

V odgovoru na gornje vprašanje je Kardelj na podlagi marksistične metode sociološko podrobneje predstavil nastanek slovenskega industrijskega in finančnega kapitala ter meščanskih političnih strank. Tako kot v referatu na konferenci v Goričanah¹⁸⁹ je poudaril, da je slovenska liberalna politika predstavnica velike industrije, katoliška politična stran pa predstavnica konservativnega klerikalnega veleposestniškega meščanstva, ki je znala v svoje vrste pritegniti tudi kmete. Liberalna politika zaradi svojih gospodarsko socialnih interesov (konkurenčne moči na jugoslovanskem trgu) podpira centralistično jugoslovansko državo in velikosrbsko diktaturo ter pobija sleherno slovensko narodno osvobodilno gibanje, katoliška politika pa kot zastopnica male in srednje industrije ter agrarnega kapitala, ki ne morejo konkurirati hrvaškemu in srbskemu kapitalu, zahteva avtonomijo. Njen ideal sta slovenski trg brez konkurence, a z odprtimi vrati proti jugu, ter pridobitev velikega deleža državnih dohodkov, ki bi ga omogočila avtonomija Slovenije. Tako kot liberalno tudi katoliško politiko vodi v naročje velikosrbske vojaško fašistične diktature strah pred povečano močjo delavskega razreda in nevarnostjo nadaljevanja meščansko demokratične revolucije pod vodstvom delavskega razreda oziroma komunistov v proletarsko revolucijo. Zato nobena od meščanskih strank nima interesa za rešitev nacionalnega in kmečkega vprašanja. Prav to pa delavskemu razredu daje možnost za pritegnitev kmečkih in malomeščanskih množic v revolucionarni boj proti diktaturi in prehod meščansko demokratične revolucije v proletarsko. Kardelj, ki je vztrajal pri oceni, da je proletarska revolucija nemogoča brez predhodne meščansko demokratične revolucije, je nato opozoril: »V nacionalnem in agrarnem vprašanju leže globoke revolucionarne sile, ki jih je znala slovenska buržoazija doslej pod vodstvom klerikalcev (SLS - op. J. P.) uspravati, onemogočati njih izbruh. Komunisti imajo nalogo, da te sile prebude v življenje in da jih *organizirajo*.« To lahko izvedejo samo z revolucionarnim bojem, v katerem je zgodovinska naloga »delavskega razreda s kompartijo (komunistično partijo - op. J. P.) na čelu, da osvoji hegemonijo v boju kmetov in malomeščanskih množic za njihova v bistvu buržoaznodemokratična vprašanja, da popelje te množice v

¹⁸⁷ Pleterski, Študije, str. 316.

¹⁸⁸ Kardelj, Zbrana dela, 1, str. 320-321.

¹⁸⁹ Kardelj je na začetku svojega poročila opozoril, da je k »temu referatu (poročilu - op. J. P.) ... treba priključiti tudi moj referat na pokrajinski konferenci partije o kmečkem in nacionalnem vprašanju«. - Kardelj, Zbrana dela, 1. str. 320.

meščanskodemokratsko revolucijo in da to podaljša v proletarsko revolucijo. Proletariat mora torej izvesti tisto, česar buržoazija *noče* izvesti, a proletariat *mora* izvesti, kajti če proletariat ne reši teh vprašanj, ne more izvesti proletarske revolucije.«¹⁹⁰

V nadaljevanju razčlenbe političnega položaja v Sloveniji je Kardelj obravnaval vprašanje vzpostavitve hegemonije delavskega razreda v tedanjih slovenskih narodno emancipacijskih prizadevanjih. Spomnil je na prvotna zgrešena stališča KPJ v nacionalnem vprašanju in ocenil, da so komunisti šele v zadnjih dveh letih začeli popularizirati svoj federativni program med kmečkimi in malomeščanskimi množicami.¹⁹¹ Ta ocena ni bila točna, saj so, kot smo že opozorili, slovenski komunisti že v dvajsetih letih (od leta 1921 oziroma 1922) javnost nepretrgoma in na različne načine opozarjali na svoje zahteve po samoodločbi slovenskega naroda in federativnem preoblikovanju jugoslovanske države.¹⁹² Utemeljena pa je bila trditev, da SLS še vedno uživa sadove svoje avtonomistične politike, ki jo je začela voditi kmalu po nastanku Kraljevine SHS. Toda zaradi »sporazumaške« politike so se od nje začeli odvracati kmetje, kar med njimi krepi položaj komunistov. Kardelj je ocenil, da dejavnost komunistične stranke za osvojitve kmečkih množic sicer še zdaleč ni organizacijsko ustrezna, »med kmeti je še prav redko zasidrana - vendar je njen politični ugled med kmeti že dokaj velik, to pa je zadostno znamenje, da se partija lahko v kratkem času organizacijsko zasidra. *Proletariat se je začel torej pollaščati hegemonije v boju za nacionalno osvoboditev zatiranega slovenskega naroda.*«¹⁹³ Kardelj je v svojem poročilu ponovno opozoril tudi na konkretne oblike tega zatiranja: posrbljanje državnega aparata na Slovenskem, služenje vojaškega roka slovenskih rekrutov zunaj Slovenije ter neslovenskih rekrutov v Sloveniji, popolna centralizacija državnega aparata, sistematično posrbljanje slovenskega naroda v šolah (čedalje manjša uporaba slovenskih učnih knjig in vse več srbskih), zniževanje kulturne ravni slovenskega naroda (prenehanje odpiranja novih šol, ukinjanje srednjih šol, nevarnost za ukinitve univerze), prizadevanja režima, da prek različnih jugofašističnih organizacij vpliva v smeri prisilne asimilacije.¹⁹⁴ Vendar je glede omenjenih organizacij menil, da zaradi terorja, ki ga je izvajal diktatorski režim, le-temu ne bo uspelo ustvariti fašističnega množičnega gibanja kot svoje socialne baze na Slovenskem.¹⁹⁵ Sliko političnega položaja v Sloveniji je zaokrožil s prikazom težkega socialnega in gospodarskega položaja kmeta in delavca, pri tem pa opozoril, da je bil gospodarski boj delavcev v letu 1934 kvalitativno in kvantitativno veliko močnejši kot leto pred tem. Tedanje razmere v Sloveniji so ga vodile k sklepnemu poudarku, da je »od sposobnosti KP /.../ odvisno, v kakem tempu bo osvojila delavski razred in hegemonijo v boju kmetov

¹⁹⁰ Prav tam, str. 321-326, 331.

¹⁹¹ Prav tam, str. 332.

¹⁹² O tem gl. tudi Perovšek, Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda, str. 17-43; isti, O volji po nacionalni suverenosti, str. 215-220; isti, Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1994, št. 2, str. 172-175; isti, Pogledi slovenskih revolucionarnih marksistov na črnogorsko vprašanje, str. 7-21; isti, Kermavner in slovenski nacionalni problem, str. 103-111; isti, Razprava o nacionalnem vprašanju med komunisti, str. 271-273; Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 73-83, 115-117, 206-209, 236-238, 298-300, 350-362, 366-376.

¹⁹³ Kardelj, Zbrana dela, 1. str. 332-334.

¹⁹⁴ Prav tam, str. 329.

¹⁹⁵ Prav tam, str. 335-337.

in malomeščanov za njihove ekonomske in politične zahteve, tj. v nacionalno-revolucionarnem boju«. ¹⁹⁶

V naslednjih sklopih svojega poročila je Kardelj podrobno obravnaval še druga tedaj aktualna vprašanja komunističnega gibanja na Slovenskem: organizacijsko vprašanje, delovanje komunistične partije med slovenskimi množicami, delovanje Revolucionarne sindikalne opozicije, gibanja SNR, Zveze komunistične mladine Jugoslavije v Sloveniji, slovenskega Pokrajinskega komiteja KPJ in vprašanje policijskih vdorov v slovensko organizacijo KPJ. Svoje obsežno ter problemsko in vsebinsko celovito poročilo je sklenil z oceno, da je KPJ v Sloveniji »vendarle že toliko zrasla z množicami, pridobila si je toliko simpatij, da je noben teror ne more zlomiti«. ¹⁹⁷

V

Kardeljevo poročilo CK KPJ je bilo napisano v času neposredno pred IV. državno konferenco KPJ, ki je, kot smo že opozorili, sprejela sklep o ustanovitvi Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Hrvaške ter (v prihodnosti) tudi Komunistične partije Makedonije. ¹⁹⁸ Z ustanovitvijo nacionalnih partij naj bi se na polju narodne problematike okrepil boj komunistov proti meščanskim političnim silam in pospešil razvoj lastnih kadrov iz delavskih vrst zatiranih narodov. ¹⁹⁹ V njihovi idejni, teoretični in politični rasti, v katero so bili vpeti tudi intelektualci, so na Slovenskem v tem času in nato sredi tridesetih let, ob Kardelju nastopili tudi drugi marksistični (komunistični) avtorji, ki so se poglobili v slovensko vprašanje. Značilnost njihovega nastopa je bila pritegnitev zgodovinske razsežnosti kot temeljnega metodološkega pristopa v preučevanju aktualne problematike slovenske družbe. Ta pristop, ki so ga delili s Kardeljem, je utemeljil družbeno zavzeto, angažirano zgodovinopisno obravnavo slovenskega vprašanja, katerega posledica je bila uveljavljanje metode zgodovinskega materializma v slovenskem zgodovinopisju. Marksistično zgodovinopisje, ki se je tedaj razvilo na Slovenskem, je, ob upoštevanju strokovnih, znanstvenih meril, razčlenjevalo vprašanja, ki so se odpirala ob reševanju konkretnih družbenih problemov, in se ni omejilo na obravnavo ter poudarjanje splošnih političnih ciljev in programskih usmeritev. Vprašanja, ki so pritegnila pozornost tedanjih marksističnih preučevalcev narodnega problema Slovencev, so bila: Nastanek in obstoj slovenskega naroda, dokaz njegove individualnosti in samostojne odgovornosti do svoje prihodnosti. - Problem revolucionarnega slovenskega narodnega programa. - Ugotovitev prelomnih situacij v slovenski zgodovini. - Opredelitev zgodovinske alternative med revolucijo in njenim nasprotovanjem, med svobodoljubjem in fašizmom. - Identifikacija socialnih sil napredka v slovenskem narodnem razvoju. - Dokaz nezmožnosti slovenskega meščanstva rešiti narodno vprašanje. - Obravnava razmerja med delavskim razredom in njegovo politično organizacijo ter nacionalnim gibanjem. - Opredelitev zgodovinskih osnov, ki vodijo k družbeni preusmeritvi kato-

¹⁹⁶ Prav tam, str. 337-344.

¹⁹⁷ Prav tam, str. 344-364.

¹⁹⁸ Gl. op. 166.

¹⁹⁹ Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem : (1868-1980). Ljubljana 1981, str. 125.

liških množic. - Utemeljitev razrednih bojev kot temeljne vsebine zgodovine naroda, ki ga sicer gibanje za samoodločbo povezuje v politično celoto. - Ugotavljanje in uveljavljanje interesa delavskega razreda kot interesa naroda. Avtorji, ki so se poglobili v razčlemba teh vprašanj - Mirko Košir, Ivo Grahor, Dušan Kermavner, Joža Vilfan, Vladimir Martelanc (svoje prispevke je napisal v Zvezi sovjetskih socialističnih republik), Vlado Vodopivec, Boris Ziherl, Boris Kidrič, Bratko Kreft -, so, poleg Kardelja, s svojimi obravnavami teoretsko osmislili novo stopnjo v razvoju subjektivnih sil delavskega razreda, t. i. novi kurz v partijski politiki. V njegovem okviru je med slovenskimi komunisti kot pereča družbena naloga dozorela misel o marksistični utemeljitvi globalnega zgodovinskega samospoznanja Slovencev.²⁰⁰

T. i. novi kurz oziroma novo politično usmeritev slovenskih komunistov je začrtala že konferenca v Goričanah, s katero sta nacionalno in kmečko vprašanje stopila v ospredje njihovega delovanja. Prav ob tem vprašanju se je tedaj tudi odvijala diferenciacija v slovenskem strankarskem in političnem življenju. Komunisti so se v obdobju po goričanski konferenci usmerili k vsemu slovenskemu narodu in prešli iz dotadanje ožine ter idejnega in političnega sektaštva v svojem delu k povezovanju z množicami in političnimi skupinami, ki so izražale enake težnje kot revolucionarno delavsko gibanje: boj za samoodločbo ter uveljavitev gospodarske, politične in narodno kulturne samostojnosti slovenskega naroda. Ta boj so komunisti uresničevali v okviru t. i. ljudsko frontnega gibanja, ki je vidno zaznamovalo slovensko politično življenje od sredine leta 1935 do konca prve jugoslovanske države. Ljudsko frontno gibanje, ki ga je vzpodbudila in organizirala komunistična stranka v Sloveniji, je teklo nepretrgoma pod različnimi imeni, z vzponi in upadi, z izstopanjem enih in vključevanjem drugih skupin. Najvidnejši politični subjekti, ki so se srečali v tem gibanju, so bili komunisti, krščanski socialisti in demokratično preobraženo slovensko sokolstvo.²⁰¹ Med ljudsko frontnimi zavezniki so sicer obstajale precejšnje razlike v pojmovanju demokracije in socialne svobode, precej različno je bilo njihovo pojmovanje konkretnih političnih ukrepov za doseg skupnih ciljev, različne so bile predlagane in uporabljene strategije in taktike, a najbolj enotni oziroma blizu so si bili glede vprašanja slovenske narodne samoodločbe.²⁰²

Komunisti, ki so bili najbolj dinamičen in odločen subjekt ljudsko frontnega gibanja, so leta 1935 zaradi novega mednarodnega političnega položaja opustili svoj tedanji program o »razbijanju Jugoslavije« in izločanju posameznih nacionalnih delavsko kmečkih republik iz njenega okvira.²⁰³ Ljudsko frontna strategija komunistov je namreč temeljila v oceni, da je lahko Jugoslavija jez proti fašistični

²⁰⁰ Pleterski, Študije, str. 370-377, 379-380.

²⁰¹ Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 52-55, 87; Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 272. - Podrobneje o ljudsko frontnem gibanju gl. Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 47-285; ista: Značilnosti družbenopolitičnega razvoja 1918-1941. V: Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945. Ljubljana 1978, str. 20-30; Pleterski, Študije, str. 321-324; Miro Stiplovšek: Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloge partije v njem. V: Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS : (razprave in dokumenti). Ljubljana 1977 (dalje Zbornik ob štiridesetletnici KPS), str. 24-26; Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 272-278; Anka Vidovič-Miklavčič: Ljudskofrontno gibanje. V: Slovenska novejša zgodovina, str. 371-373.

²⁰² Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 272.

²⁰³ Prav tam, str. 273. - O programu »razbijanja Jugoslavije«, ki ga je KPJ sprejela leta 1928 in njegovi opustitvi leta 1935 gl. Pleterski, Študije, str. 305-306, 320-323.

in nacistični napadalnosti. Zato je treba Jugoslavijo okrepiti, to pa je moč storiti le, če bodo narodi v njej zadovoljni. Treba jim je torej zagotoviti uresničitev samoodločbe v federativni jugoslovanski državi.²⁰⁴ Prizadevanja komunistov, da skozi boj za samoodločbo postanejo vodilni nacionalni dejavnik v uresničevanju temeljnih interesov slovenskih množic, so v razvoju ljudsko frontne akcije krepila širši vpliv KPJ. To je bila tudi vsebina prizadevanj za izvršitev sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank v okviru KPJ.²⁰⁵ Sklep je bil uresničen leta 1937, ko je bilo z ustanovitvijo Komunistične partije Slovenije sklenjeno obdobje, v katerem se je na Slovenskem izoblikovala in uveljavila ljudsko frontna politična usmeritev, ki je ustrezala življenjskim koristim širokih plasti slovenskega naroda.²⁰⁶

Temeljni poudarek, ki ga je ustanovni kongres KPS navedel v odgovoru na vprašanje, »Zakaj ustanovljamo slovensko komunistično stranko?«, je izhajal iz ocene, da se morajo komunisti, ki so se dotlej ukvarjali predvsem z vprašanji razredne politike delavstva, zavzeti za problem vsega slovenskega naroda. Ustanovitev KPS bo zato izpodbila trditve nasprotnikov, da komunisti niso resnični branilci svojega naroda in da je njihova politika glede narodnega vprašanja samo propagandni manever. Pospešila bo tudi rast slovenskega partijskega članstva, ki mora poznati svoj narod, njegovo preteklost in njegove posebnosti, saj mu le tesna povezanost z njim zagotavlja verodostojnost v delu med slovenskimi množicami. V tem duhu je bil oblikovan tudi manifest ustanovnega kongresa KPS *Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!*, v katerem so se komunisti zavezali, da se bodo bojevali za življenjske koristi vsega slovenskega naroda, za njegovo združitev, svobodo in napredek.²⁰⁷ Manifest, ki ga odlikuje kratek in jedrnat ter lep slovenski jezik, je po predhodnem posvetovanju z Lovrom Kuharjem in drugimi vodilnimi komunisti na Dunaju in v Parizu napisal Edvard Kardelj.²⁰⁸

Manifest ustanovnega kongresa KPS je po eni strani pomenil potrditev smeri, sprejete že na konferenci v Goričanah, ki se je v ljudsko frontnem gibanju v letih 1935-1936 že uveljavljala, po drugi strani pa se je poglobil v razčlenitev takratnega položaja slovenskega naroda.²⁰⁹ Manifest je uvodoma ugotavljal, da slovenski narod v vsej svoji zgodovini še nikoli ni bil v tako veliki nevarnosti, v kakršni je bil tedaj, saj je med tistimi narodi, ki ga osvajalna in vojna politika fašistične Italije in nacistične Nemčije najbolj ogrožata. Pred to nevarnostjo je popolnoma nezavarovan, kajti Stojadinovičeva vlada, v kateri sodeluje tudi SLS, ščiti velikosrbsko nadvlado in s svojo notranjo in zunanjo politiko podpira največje sovražnike slovenskega naroda v njihovih pripravah za bodoča osvajanja. Medtem pa Anton Korošec in SLS nadaljujeta staro politiko slovenskih meščanskih strank, politiko izkoriščanja nasprotij med srbskimi in hrvaškimi strankami, politiko »jezička na tehtnici«, »politiko drobtinic«, ki ovira boj slovenskega ljudstva proti narodnemu zatiranju. Zato se morajo združiti vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda, da bosta zagotovljeni njegova prihodnost in narodni obstoj v svobodni

²⁰⁴ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 273-274. Gl. tudi Pleterski, Študije, str. 319-321.

²⁰⁵ Pleterski, Študije, str. 321.

²⁰⁶ Nedog, Značilnosti družbenopolitičnega razvoja 1918-1941, str. 24. - O ustanovnem kongresu KPS, 17. in 18. 4. 1937 na Čebinah, in ocenah kongresa v okviru KPS in KPJ gl. podrobneje Filipič, Poglavlja, 2, str. 196-203.

²⁰⁷ Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 93-94.

²⁰⁸ Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 274.

²⁰⁹ Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 93.

zvezni jugoslovanski državi. O obliki bodočega sožitja jugoslovanskih narodov naj odloči ustavodajna skupščina. Slovenski narod mora v novi jugoslovanski skupnosti dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament, obenem pa mu morajo biti zagotovljene vse demokratične svoboščine ter gospodarska obnova in socialni napredek. Zagotovi naj se tudi podpora boju slovenske narodne manjšine v Italiji, Avstriji in drugod za njene narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju Združene in svobodne Slovenije. Manifest je nato poudaril, da med katoliškimi množicami, ki vedo, da so njihovi glavni sovražniki velikosrbska nadvlada in fašizem, ter med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale bratsko združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju. Obenem je zagotovil, da sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, predvsem pa vsak komunist, spoštuje versko prepričanje svojega sobojevnika. Kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstanek slovenskega naroda, seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljudstvom, izdaja interese slovenskega naroda. V sklepnem delu je manifest poudaril, da zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda nosi delavski razred, ki predstavlja eno tretjino naroda in obenem njegov najbolj zavedni, napredni in organizirani del. Poudaril je tudi, da ustanovni kongres KPS izraža neomajno zvestobo slovenskemu narodu in trdno voljo slovenskih komunistov, da svojemu ljudstvu dajo na razpolago vse svoje sile. KPS se bo zato borila ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda, da odbije nevarnost, ki mu preti s strani fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva. »Zato v boj za rešitev slovenskega naroda! Zato v boj za pobratenje slovenskega ljudstva!«²¹⁰

Manifest ustanovnega kongresa KPS je pokazal zrelost pogleda na slovensko narodno vprašanje in je bil ob zagotovitvi o spoštovanju demokratičnosti in svobode izpovedovanja svetovnega nazora popolnoma sprejemljiv za ljudsko frontne zaveznike. Opredelil je tudi nosilca uresničitve narodnega programa, ki so ga zagovarjali komunisti - delavski razred in njegovo revolucionarno stranko, kar mu je dalo posebno družbeno relevantnost oziroma težo. Komunisti so namreč bili edini subjekt ljudsko frontnega gibanja, ki so imeli konkretno politično organizacijsko zaledje, Komunistično partijo Slovenije, z izrazito izdelano revolucionarno strategijo in taktiko.²¹¹ Na tej podlagi so nato prešli h konkretnim prizadevanjem za uresničenje narodno političnega programa, oblikovanega v manifestu ustanovnega kongresa KPS. Na političnem področju je to storila I. konferenca KPS, ki je potekala 17. aprila 1938 v Šmiglovi zidnici v Grajski vasi pri Celju. Na konferenci so sprejeli podroben program politične akcije na vseh področjih družbenega življenja, s poudarkom na združitvi vseh sil, ki so pripravljene braniti obstoj slovenskega ljudstva in se boriti za njegovo osamosvojitve izpod velikosrbske hegemonije, za demokratizacijo Jugoslavije in njeno preoblikovanje v državno skupnost enakopravnih narodov ter za obrambo pred fašistično nevarnostjo.²¹² Komunisti so zahtevo po avtonomiji Slovenije poudarjali tudi v okviru predvolilnega delo-

²¹⁰ Zbornik ob štiridesetletnici KPS, str. 274-279.

²¹¹ Pleterski, Študije, str. 326; Prunk, Slovenski narodni vzpon, str. 275, 282.

²¹² Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 94; Sklepi I. konference Komunistične stranke Slovenije. V: Zbornik ob štiridesetletnici KPS, str. 298.

vanja legalnega Kmečko-delavskega gibanja za volitve v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije 11. decembra 1938.²¹³ Na teoretičnem področju pa so bile sestavni del uresničevanja manifesta ustanovnega kongresa KPS že omenjene marksistične zgodovinske poglobitve v slovenski nacionalni problem,²¹⁴ ki so dosegle svoj vrh v znanem Speransovem (Kardeljevem) delu *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* iz leta 1939. Delo se je porodilo iz premisleka, ki je v avtorju dozoreval v času od ustanovnega kongresa do I. konference KPS. Ključno izhodišče Kardeljevega premisleka je bilo, da je treba globlje obdelati stališče komunistov do narodnega vprašanja, do vprašanja slovenstva, do zgodovinskih nalog, ki jih mora prevzeti nase delavski razred zaradi zaščite obstanka in svobode slovenskega naroda.²¹⁵

VI

Kardelj je v svojem *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, ki ga je vsebinsko razdelil na Predgovor in devet poglavij, najprej poudaril, da je narodno vprašanje odločilno povezano s celotnim družbenim problemom, to je s socialnimi vprašanji, ki jih poraja družbena stvarnost. Zato je treba pri razčlenitvi narodnega problema razlikovati njegovo socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja na posameznih stopnjah družbenega razvoja. Od medsebojnega razmerja teh dejavnikov v vsakokratni družbeni stvarnosti so namreč odvisne oblike narodnega boja. Pri tem je treba na slovensko vprašanje gledati z dveh vidikov: v njegovi mednarodni povezanosti na eni ter v razmerju s stopnjo razvoja njegovih notranjih gibalnih sil na drugi strani. Družbena in politična stvarnost, ki je tedaj opredeljevala položaj slovenskega naroda, je bila po avtorjevem opozorilu izredno zapletena. »Njegovi štirje deli v štirih raznih državah žive v presečišču evropskih nasprotij. Na njegovih mejah sta dva velika imperija - šele v začetku realizacije svojih velikih zunanjepolitičnih načrtov, ki naj bi popolnoma spremenili podobo sveta - usmerjena proti jugu in jugovzhodu in očitno mera trpljenja slovenskega naroda še ni zvrhana. Danes je torej treba odkriti one osnovne tokove v današnji družbi, od katerih bo odvisna bodočnost slovenskega naroda in jih razlikovati od trenutnih formacij, katerih precenjevanje lahko zelo škodljivo vpliva na postojanke slovenskega naroda v današnjem svetu.« Prav zato je potreben kritični pregled razvoja slovenskega narodnega vprašanja na posameznih stopnjah slovenske družbe in vse dotedanje slovenske politike ter na podlagi spoznanj take teoretične razčlenitve graditi perspektivo za sedanost in prihodnost. K tem uvodnim pojasnilom je Kardelj še pripisal: »Avtor nikakor nima pretenzij, da bi bilo to delo izčrpana obravnava našega narodnega vprašanja. Narobe, zaveda se, da je to delo samo nepopoln uvod v raziskovanje tega vprašanja, napravljen na podlagi zelo omejenega

²¹³ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 112. O Kmečko-delavskem gibanju gl. France Filipič: *Kmečko-delavsko gibanje*. V: *Enciklopedija Slovenije*, 5. Ljubljana, str. 112.

²¹⁴ Prim. Pleterski, *Študije*, str. 327.

²¹⁵ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 94-95. - O okoliščinah in posameznih vsebinskih stopnjah, ki so zaznamovale nastajanje Kardeljevega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*, gl. Filipič, *Poglavja*, 2, str. 368-378; Metod Mikuž: *Časovni okvir nastanka Speransove knjige*. V: *Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje*. Ljubljana 1980, str. 19-23; Miroslav Stiplovšek: *O tiskanju Speransovega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«*, prav tam, str. 39-40; Branko Marušič: *O datumu izida Speransove knjige*, prav tam, str. 41.

materiala, pri čemer je ostala cela vrsta problemov samo površno in hipotetično obdelanih. Če hočemo torej Slovenci svoje politično prizadevanje graditi na teoretičnih spoznanjih a ne zgolj na politikantskem empirizmu, tedaj bi bilo potrebno, da bi vsi ti komaj dotaknjeni problemi doživeli izčrpnjšo obravnavo, ki bi nam omogočila izgraditev pravilne politične smeri v boju za naše narodne cilje.«²¹⁶

Že sedaj lahko rečemo, da je Kardelj, kljub gornjemu pridržku, s katerim je bralca napolnil k branju svoje knjige, napisal »izjemno pomembno slovensko zgodovinarsko delo in ne le delo, ki bi zgodovinarju pomagalo, kot marsikatero drugo«. ²¹⁷ To velja kljub temu, da je bil po avtorjevih kasnejših besedah »Razvoj« - kar se slovenske zgodovine tiče - bolj politično-teoretsko-analitični komentar k splošno znanim zgodovinskim dejstvom oziroma splošno sprejetim zgodovinskim domnevam kakor pa raziskovalno delo na zgodovinskem področju.²¹⁸ Ni naš namen, da bi ob tej priložnosti razpravljali o vzdržnosti ali spornosti posameznih Kardeljevih dognanj in delovnih podmen, saj je bilo to vprašanje že predmet kritičnega strokovnega pretresa in razčlenitve tako predvojne kot povojnih pregledanih in dopolnjenih izdaj Razvoja slovenskega narodnega vprašanja.²¹⁹ V naši razpravi se bomo zato osredotočili na Kardeljev napor slovensko zgodovino »politično teoretično tolmačiti, kar naj bi bilo v tistem času prispevek k odločitvi slovenske narodne politike na zgodovinskem razpotju«. Pri tem bomo skozi glavna stališča in poudarke v njegovem delu sledili ugotovitvi, da je Kardelj »izdelal samostojen koncept slovenskega zgodovinskega razvoja in ga je tudi prvi, če odštejemo popularne poskuse in enciklopedične članke, izdelal za celo časovno obdobje slovenske zgodovine, od začetkov, do dni, ko je knjigo pisal. Izpolnil je ravno tisto nalogo, ki je specifična za zgodovinsko vedo, ki jo ta vedno kot takšna mora in more opraviti, namreč, obseči celoto dogajanja, tako časovno kot tudi po področjih človekovega delovanja, združiti v svojem sintetičnem zajemanju vse vidike družboslovja, od gospodarstva, politike, sociologije in prava, do jezikoslovja, literarne vede in kulturne zgodovine. Izpolnitvi te naloge zgodovinopisja se je Kardelj v svoji knjigi najbolj približal. Knjiga je sinteza, ki v svoji celotnosti daje celovit odgovor na zastavljeno vprašanje.« Ob tem so z vidika Kardeljevega idejnega, političnega in teoretičnega izhodišča, ki ga je vzpodbudilo k pripravi Razvoja slovenskega narodnega vprašanja, »enako pomembne vse tri lastnosti dela: poglobitev v snov, metoda historičnega materializma, ustvarjalnost duha.«²²⁰

Kardelj je svojo obravnavo slovenskega vprašanja začel s teoretično razčlenitvijo narodne ideje in narodnostne problematike. V prvem poglavju, Splošne pripombe k narodnemu vprašanju, ugotavlja, da je narod zgodovinski pojav, in pri tem nastanek naroda ter nadaljnji razvoj narodne problematike v kapitalizmu po-

²¹⁶ Sperans (Edvard Kardelj): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Naša založba, Ljubljana 1939 (dalje Sperans), str. 5-10.

²¹⁷ Bogo Grafenauer: Ob štirih izdajah »Speransa« : primerjalna študija. V: Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980 (dalje Grafenauer, Ob štirih izdajah »Speransa«), str. 32.

²¹⁸ E.(dvard) K.(ardelj): Ob drugi izdaji. V: Edvard Kardelj (Sperans): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957 (dalje Kardelj, Ob drugi izdaji), str. LXXVI.

²¹⁹ Bogo Grafenauer: Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1970. 496 + II. str. Tretja, pregledana in dopolnjena izdaja. V: Zgodovinski časopis, 1970, št. 3-4 (dalje Grafenauer, Kardelj - Razvoj slovenskega narodnega vprašanja), str. 312-333; isti, Ob štirih izdajah »Speransa«, str. 31-37. O Kardeljevem delu gl. tudi Pleterski, Študije, str. 377-379 in Rizman, Marksizem in nacionalno vprašanje, str. 278-285.

²²⁰ Pleterski, Študije, str. 377.

drobneje pojasni na enak način, kot je to storil že v razpravi Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. Obenem predstavi tudi najbolj značilne moderne teorije naroda: rasno teorijo, teorije, ki so narod utemeljevale v skupnosti zgodovinske usode, kulture in religije, Gumpłowiczovo, Renanovo, Krekovo, Mahničovo, Bauerjevo (avstro marksistično) teorijo naroda ter Tumov, Cankarjev in Prijateljev pogled na narod. Omenjene teorije označi za preozke, kot dovolj široko in pravilno pa znova navede Stalinovo opredelitev naroda. Nato poudari, da so Slovenci narod, saj jih je gospodarski razvoj povezal v enoto, ustvarili so si svoj literarni jezik, zgradili so svojstveno kulturo in se izluščili kot samostojen narod s svojo narodno zavestjo na lastnem povezanem ozemlju. Kardelj je kot glavno vprašanje slovenskega naroda poudaril problem njegove samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in oblikovanjem lastne državnosti. Delavski razred to pravico dosledno zagovarja s tem, da pravica do samoodločbe še ne pomeni dolžnosti do državne odcepitve posameznega naroda. Odločitev o tem je namreč odvisna od vsakokratne razdelitve sil napredka in imperialistične reakcije v mednarodnem političnem položaju.²²¹

V drugem poglavju, Stoletja tlačanstva, Kardelj predstavi položaj alpskih Slovanov od njihovega prihoda na današnje slovensko ozemlje in njihove kasnejše vključitve v germanski fevdalni sistem do reformacije in kmečkih uporov. Oцени, da so reformacija in kmečki upori položili temelj slovenskemu narodu in spočeli prvo slabotno iskro zavesti slovenske skupnosti, ki je nato v 19. stoletju prodrla na površje.²²² Njeno postopno oblikovanje razčleni v poglavju Slovensko narodno prebujenje. V njem obravnava narodno buditeljski proces v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja in s podrobno analizo zgodovinskih, gospodarskih, družbenih in političnih razmer ugotovi, da je tudi v slovenskem primeru potrjena sočasnost procesa nastajanja kapitalizma s procesom konstituiranja naroda.²²³ V četrtem poglavju, Slovenski narod v meščansko-demokratični revoluciji, predstavi politični in socialni okvir slovenskega narodnega gibanja v predmarčni dobi in skozi pogled na razdelitev socialnih in političnih sil pojasni vzroke za politično šibkost tedanjih, sicer idejno zelo močnih, slovenskih revolucionarno demokratičnih teženj. V tem utemelji svoje nadaljnje ocene o nerevolucionarnosti vodstva slovenskega narodnega gibanja v revolucijskem letu 1848, ki je ob edino pravilnem in ljudskem geslu Združene Slovenije izolirala slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic in ga v glavnem omejila na malomeščanstvo po mestih.²²⁴ V naslednjem poglavju, Notranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja, obravnava slovensko narodno politiko v drugi polovici 19. stoletja in z njo povezano prerazporeditev vodilnih političnih in gibalnih sil slovenskega narodno emancipacijskega napora. Le-to prikaže v dveh stopnjah: v odcepitvi meščanskih liberalcev od konservativnega vodečega političnega tabora in njihovem vodenju narodnega boja ter v oddaljevanju delavsko kmečkega elementa od meščansko veleposestniškega vodstva v obeh slovenskih taborih, ki je konec stoletja preneslo težišče in bistvo narodnega gibanja na demokratično opozicijo, obliko-

²²¹ Šperans, str. 11-38. - O kasnejših Kardeljevih pogledih na Stalinovo koncepcijo nacionalnega vprašanja, na katero se je oprl v času pisanja prve izdaje Razvoja slovenskega narodnega vprašanja, gl. Kardelj, Ob drugi izdaji, str. LXIX-LXXV.

²²² Šperans, str. 39-63.

²²³ Prav tam, str. 64-97.

²²⁴ Prav tam, str. 98-136.

vano v njunem okviru, ter socialno demokracijo.²²⁵ Njuni obravnavi se Kardelj posveti v šestem poglavju Slovenci v imperialističnem obroču. Ko ugotovi, da je Avstro-Ogrska v imperialistični dobi postala zamotan vozal imperialističnih, narodnih in socialnih nasprotij, poudari, da je glavno vprašanje med njimi postal nacionalni problem. Staro slovensko vodstvo katoliškega in liberalnega tabora zaradi svojih razrednih interesov ni bilo sposobno za vodenje revolucionarne narodno osvobodilne politike, ki bi edina lahko uresničila osvobodilne cilje zatiranih narodov. To bi lahko storila nova demokratična politična gibanja, vendar le-ta še niso bila sposobna dokončno spremeniti splošne politične smeri slovenskega narodnega boja. Socialna demokracija je podcenjevala revolucionarne energije kmečkega ljudstva in precenjevala vlogo meščanstva v narodnem boju, zaradi svojega reformističnega bistva pa se je tudi ogibala revolucionarnega reševanja narodnega vprašanja. Krek, ki je s svojo krščansko socialno akcijo dvignil slovenskega kmeta v politično silo, pa ni bil dovolj odločen, da bi uresničil svoje politične cilje. Njegov primer je pokazal, da je v narodnem boju vsa demokratična iskrenost zaman, če ni zvezana z odločno pripravljenostjo k boju proti nazadnjaškemu elementom v lastnem taboru, ki se ogibajo odkritemu spopadu zatiranega naroda s svojim zatiralcem. Tako kot socialni demokrati je tudi on načelno odklanjal revolucionarno reševanje narodnega vprašanja. Zagovarjali so ga samo preporodovci in Ivan Cankar, medtem ko je v vodstvu slovenske praktične politike tudi v tem času še vedno odločala nedemokratična smer. Slovenski narod je zato iz svetovne vojne izšel bolj razkosan, kot je bil kadar koli poprej.²²⁶

Sklepni del svoje knjige je Kardelj namenil vprašanju tedanjega zgodovinskega položaja slovenskega naroda. V sedmem poglavju, V povojnem zatišju, opozori, da leto 1918 in nastanek jugoslovanske države nista rešila osnovnih problemov, ki jih je postavilo leto 1848. Slovenci so bili z Versajsko mirovno pogodbo razdeljeni med štiri države, vprašanje njihove združitve pa je bilo s tem vpeto v razvoj celotnega povojnega imperialističnega sistema. Obenem je v Jugoslaviji prodrla centralistična smer, ki je narodno vprašanje postavila v središče vsega notranjega političnega življenja.

Vodilni slovenski politični dejavniki so v vseh državah, med katere so bili razdeljeni Slovenci, podprli socialno konservativne sile, kar je vodilo k porazu njihove nacionalne politike. Na Primorskem in Koroškem se je le-ta izrazil v platoničnem upanju na združitev z Jugoslavijo, kar je bilo tudi programsko bistvo vodilnih slovenskih strank v Jugoslaviji. Slovenska politika v Jugoslaviji, ki je pač za usodo vsega slovenskega naroda najpomembnejša, je skrb za pol milijona Slovencev zunaj jugoslovanske države prenesla na razvoj zunanje političnih dogodkov in jo na ta način izločila iz svoje dejavnosti. To pa je v nasprotju s spoznanjem, da je združitev slovenskega naroda stvar njega samega in njegovega boja na njegovem ozemlju proti vsakokratnemu konkretnemu sovražniku. Poleg tega sta obe smeri slovenske politike v jugoslovanski državi - centralistična in avtonomistična - v obdobju pred kraljevo diktaturo dali enake rezultate, to je utrjevanje centralizma. Zato mora vodstvo slovenske narodne politike ob dejstvu, »da je zdrav instinkt slovenskega ljudstva kot fino čuteč instrument pravilno spoznaval večjo ali manjšo škodljivost oficialne politike«, preiti na druge sile. Slovenci namreč v jugoslovanski

²²⁵ Prav tam, str. 137-172.

²²⁶ Prav tam, str. 173-204.

državi še niso oblikovali na daljše obdobje premišljenega bojnega strateškega načrta, ki bi združil vse pozitivne in napredne sile slovenskega naroda v prizadevanju za rešitev njegovega vprašanja. Meščanska politika tega ni storila, delavstvo pa je v tej smeri napravilo šele prve korake. Pri tem sta ga omejevala zapiranje delavske politike v ozek krog samo delavskih zahtev in nepovezanost z njegovim najbližjim zaveznikom - slovenskim kmečkim ljudstvom. Slovenski narodni boj bo zato lahko uspešen le tedaj, če se bo delavstvo (KPS oziroma KPJ - op. J. P.) uveljavilo kot dovolj samostojen in narodnega cilja zavedajoč se dejavnik.²²⁷

Potem ko je odgovoril na vprašanje, kdo naj bo v tedanjih zgodovinskih okoliščinah nosilec slovenskega narodnega boja, se je Kardelj ustavil pri sočasnih temeljnih značilnostih slovenskega narodnega problema. V osmem poglavju, V obljemu novih tokov, je posebej poudaril, da ima slovenski problem predvsem mednarodni značaj. To pomeni, da njegovo reševanje ne more potekati ločeno v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji, pač pa mora biti izvedeno v skladu s splošnimi razmerami v evropskem in celo svetovnem obsegu. Le-te je odločilno zaznamoval nastop fašizma, ki je postal glavni sovražnik neodvisnosti malih narodov in najnevarnejše ognjišče nove vojne. Slovenski ter drugi slovanski in mali narodi, ki se borijo proti isti nevarnosti, morajo zato stopiti v tabor demokracije in napredka in svoj narodni boj uskladiti s težnjami človeštva po miru, demokraciji, svobodi in blagostanju. Pri tem pa se ne sme pozabiti, da je slovensko vprašanje eno in enotno ter da njegova rešitev ni samodejno odvisna od razpleta mednarodnih dogodkov, temveč od samostojne slovenske narodne akcije na lastnih tleh. Jugoslovanski Slovenci imajo v njej nalogo, da postanejo matica, zbirališče vseh sil slovenskega naroda v boju za zahteve, ki jih je postavilo že leto 1848. Jugoslavija, ki ni več opora versajskega sistema in danes v obrambi svoje neodvisnosti brani mir ter na ta način predstavlja oviro za uresničenje imperialističnih načrtov avtoritarnih držav, bo tako tudi za primorske in koroške Slovence postala privlačna in najuspešnejša obramba njihovega obstanka.²²⁸

V zadnjem, devetem poglavju Bodočnost slovenskega naroda, je Kardelj še enkrat opozoril, da so glavni zaveznik malih narodov napredne in demokratične družbene sile, in sicer delavstvo, kmetje in osnovne plasti srednjih slojev, ki že po svoji socialni vlogi izključujejo narodno zatiranje in so legitimni dedič demokratične narodne misli, spočete v revolucionarnih vihrav 18. in 19. stoletja. Narodna misel torej v širokem demokratičnem ljudskem gibanju doživlja svoje prerajanje, v fašizmu pa svojo smrt. Boj malih narodov za neodvisnost in svoboden razvoj je zato lahko uspešen, če se opre na progresivne sile, tudi v mednarodnem življenju, in je neločljivo povezan z vprašanjem demokracije. To velja tudi za slovenski narod, katerega najbolj pereča vprašanja so: vprašanje nacionalne državnosti, vprašanje gospodarske samostojnosti, agrarno vprašanje, vprašanje političnih svoboščin in pravic, vprašanje svobodnega razvoja narodne kulture in vprašanje zunanje politike. Ta vprašanja zadevajo vse plasti slovenskega naroda. Zato slovensko narodno gibanje ne more biti drugačno kot demokratično splošno ljudsko gibanje, ki izhaja iz dejavnega sodelovanja delavcev in kmetov, pridobivanja malomeščanstva za narodni boj in povezanosti inteligence z delavstvom, kmečkim ljudstvom in srednjimi sloji v narodnem boju. V tem boju bi moralo biti delavstvo kot nosilec

²²⁷ Prav tam, str. 205-224.

²²⁸ Prav tam, str. 225-233.

narodovega napredka dedič vseh pozitivnih tradicij slovenskega naroda, njegove kulture in duhovnega bogastva. Prav tako bi tudi morale braniti interese svojih demokratičnih zaveznikov, kmetov in srednjih slojev. Zakaj samo resnično demokratično slovensko narodno gibanje lahko pravilno reši temeljno vprašanje, ki stoji pred slovenskim narodom. In to je združitev ter popolna osvoboditev slovenskega naroda.

Kardelj je v devetem poglavju še enkrat spomnil, da je imperialistični pritisk slovenski narod razkosal med štiri države. Na omenjeno opozorilo je navezal poudarek, da imajo vsi štiri deli slovenskega naroda skupen končni narodni cilj in skupnega glavnega sovražnika - imperializem, konkretna pota slovenske narodne politike pa morajo biti drugačna za vsak del slovenskega naroda posebej. V Italiji, Avstriji in na Madžarskem je poglobljena neposredna naloga slovenskega narodnega gibanja boj za najbolj osnovne kulturne, gospodarske in politične zahteve, medtem ko si morajo Slovenci v Jugoslaviji priboriti tak položaj, ki bo okrepil jamstvo za njihovo svobodo in svobodni narodni napredek. S tem bodo postali središče, voditelj in pomočnik drugim Slovincem v njihovem boju za svobodo. To pa pomeni, da ima Jugoslavija pomen za Slovence samo toliko in do tedaj, dokler bodo v njej in z njo zavarovani slovenski narodni interesi. Ob tem pa bosta o zgodovinski prihodnosti slovenskega naroda odločala dva dejavnika: objektivni mednarodno politični položaj in subjektivna pripravljenost Slovencev samih, upreti se zunanjemu pritisku. Vprašanje, ki se torej postavlja pred Slovence, je naslednje: ali naj slovenski narodni boj naposled postane sestavni del splošnega demokratičnega boja za napredek človeške družbe ali pa bo potegnjena na stran protidemokratičnih sil in bo postalo ovira družbenega napredka. Kardelj je na to odgovoril, da bo slovenski narodni boj uspešen samo tedaj, če bo ostal zvest idealom napredka, svobode, človečnosti in miru, ki jih je človeštvo dvigalo na svoje zastave v svojih največjih časih in bojih.

Kardelj je svojo knjigo končal z razmislekom o vprašanju narodne samobitnosti v sodobnem svetu, ki kaže težnje po vedno večjem povezovanju in zblizevanju narodov. Ocenil je, da odpor demokratičnih narodno osvobodilnih gibanj proti imperializmu ustvarja tiste moralne pogoje za razvoj iskrene internacionalistične miselnosti, ki ne predstavlja zanikanja posameznih narodov, pač pa njihovo najbolj dosledno obrambo. Kolikor razkošnejše bo razcvetanje nacionalnih kultur, toliko bogatejša bo splošna človeška skupnost. Pot do nje torej ne vodi in ne more voditi v smeri umetne slabitve individualnosti posameznih narodov ali celo nasilnega spajanja, ampak v smeri krepitve samobitnosti slehernega naroda in njegove kulture. V takih razmerah bo odpravljen tudi problem malega naroda. »Osvobojen imperialističnega pritiska,« je sklenil Kardelj, »bo postal mali narod resnično enakopraven član v zboru narodov, kjer bo moč duha in kulture odločala namesto nasilja, ki je svojstveno današnji 'nacionalistični' dobi.«²²⁹

VII

Kardeljevo delo je historično osmislilo in utemeljilo tedanja narodno politična prizadevanja slovenskih komunistov. V strnjeni obliki jih je izražal poudarek o

²²⁹ Prav tam, str. 234-255.

zgodovinski odgovornosti delavskega razreda, da na demokratičnih temeljih poveže in vodi vse narodne sile, ki so se iz svoje lastne moči in kot člen splošnih demokratičnih in protifašističnih prizadevanj v svetu pripravljene bojevati za samoodločbo ter združitev in osvoboditev slovenskega naroda. Glavnino tega boja bodo morali prevzeti komunisti oziroma Slovenci v Jugoslaviji, ki naj kot federativna država krepí in pritegne narodno emancipacijsko voljo in usmeritev Slovencev zunaj njenih meja. Pri tem je bil pomemben poudarek, da je za Slovence Jugoslavija sprejemljiva le kot skupnost enakopravnih in svobodnih narodov. Kardeljevo delo je predstavljalo samostojno zgodovinsko in teoretsko politično poglobitev v slovensko narodno vprašanje, ki, razen v krajši kritični obravnavi slovenske meščanske politike v Primorju leta 1918 in načelnega stališča o vodilni vlogi delavskega razreda v reševanju nacionalnega problema ter zagovarjanju federativnega državno pravnega programa, nima stičnih točk s prvim velikim marksističnim delom o slovenskem narodnem vprašanju iz tridesetih let - Gustinčičevim *Das nationale Problem der Slowenen*.²³⁰ Kar zadeva študiji Kardelja in Gustinčiča lahko ugotovimo, da gre za dve različni deli, ki pa obravnavata isti problem in ga, a ne enako poglobljeno, v glavnem razčlenjujeta v istem časovnem okviru. Zato niso utemeljene govorice, po katerih naj bi Kardelj pri pripravi svoje študije prepisoval iz Gustinčičevega dela.²³¹ Prav tako tudi niso merodajni poudarki, da naj bi bile »cele strani« obeh besedil istovetne,²³² čeprav lahko sklepamo, da je Kardelj Gustinčičevo delo poznal²³³ oziroma, če povzamemo po izjavi Guštinčičevega starejšega sina, Jurija Gustinčiča, je o tem težko dvomiti.²³⁴ Ob domnevi, da se je Gustinčič po vrnitvi v domovino najbrž seznanil s Kardeljevim Razvojem slovenskega narodnega vprašanja, lahko še dodamo, da Gustinčič v svojih Spominih, ki so nastajali po drugi izdaji Razvoja, ne opozarja, da naj bi Kardelj prepisoval iz njegovega dela.²³⁵ To pokaže tudi primerjava obeh del. Gustinčičevo je zasnovano

²³⁰ O Kardeljevi obravnavi slovenske meščanske politike v Primorju leta 1918 gl. prav tam, str. 211-212. - Pripominjam, da sta Gustinčičevo besedilo in razčlenitev omenjenega vprašanja obširnejša (Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 102-105), v sozvočju pa sta Gustinčičev in Kardeljev način izražanja in izpeljava sklepov.

²³¹ Na omenjene govorice je leta 2001 opozorila Alenka Puhar. - Delo, št. 198, 29. 8. 2001, Alenka Puhar: Ali bi k Speransu sodil še Anin, Alfa, mogoče Bor?; ista, *Skrivnostna knjiga o Slovencih*. V informacijo gl. tudi Vjenceslav Cenčič: Titova poslednja ispovijest. Cetinje-Beograd-Kraljevo 2001, str. 255; Slovenska panorama, št. 33, 16. 8. 2001, Marijan F. Kranjc: Slovenija in Slovenci v Titovi politični oporoki; Delo, št. 204, 5. 9. 2001, Marijan F. Kranjc: Kdo naj bi bil »Martinčič«?

²³² Lokar, Od Anice do Ane Antonove, str. 109, 139. - Na omenjene trditve Anice Lokar opozarjajo tudi Žarko Petan, Jurij Gustinčič (v intervjuju, ki ga je z njim septembra 2001 opravil Janez Čuček) in Alenka Puhar. Gl. Slovenec, št. 276, 28. 11. 1992, Žarko Petan: Kardeljeva knjiga na podlagi ukradenega rokopisa?; Nedeljski dnevnik, št. 250, 16. 9. 2001, Janez Čuček: O politiki, ne za politiko! (dalje Čuček, O politiki); Alenka Puhar: Avtoportret s strašno krajino v ozadju. V: Lokar, Od Anice do Ane Antonove, str. 178. Alenka Puhar je ob tem, ko je pričevanje Anice Lokar preoblikovala »v bolj direkten jezik«, in zapisala, da naj bi se Kardeljeva knjiga »zgledovala po Gustinčičevi ali iz nje celo prepisovala«, leta 2002 opozorila, da zaradi še ne opravljene primerjalne analize Gustinčičevega in Kardeljevega besedila, o omenjenem vprašanju še ni »mogoče reči nič določenega«. (Prav tam, str. 178, 179.)

²³³ Pleterski, Študije, str. 373.

²³⁴ O tem je Jurij Gustinčič v že omenjenem intervjuju (gl. op. 232) dejal: »Okoliščine, kolikor so mi znane, so takšne: Edvard Kardelj je rokopis knjige o slovenskem narodnem vprašanju, ki jo je pisal in dokončal v Moskvi moj oče, preden je odšel v Španijo, to se pravi nekje leta 1935 ali 1936, (iz Moskve - op. J. P.) odnesel s seboj v Slovenijo. Čez nekaj časa se je pojavila Speransova knjiga na to temo.« (Čuček, O politiki.)

²³⁵ Gl. Gustinčič, Spomini, III/II, str. 20-54, kjer avtor piše o svojem politično teoretičnem delu v nacionalnem vprašanju v Moskvi ter usodi svoje knjige *Das nationale Problem der Slowenen*.

v treh temeljnih vsebinskih sklopih: prvem, v katerem ob že omenjeni kritiki meščanske politike in Katoliške cerkve po obstoječi zgodovinske literaturi predstavi slovenski zgodovinski razvoj in glavne značilnosti slovenske narodne politike v 19. stoletju in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja, drugem, v katerem predstavi narodno politiko in položaj Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji po letu 1918, in tretjem, v katerem obravnava politiko KPJ, KPI in KPA v narodnem vprašanju in njihove poglede ter naloge, ki zadevajo slovenski nacionalni problem. S stališča zgodovinarja sta zanimiva predvsem drugi in tretji sklop. V drugem izstopa Gustinčičevo dobro poznavanje položaja Slovencev v Italiji, v tretjem, v katerem je čutiti tudi največ ustvarjalne bližine z obravnavano problematiko, pa seveda dobro poznavanje razmer in nacionalne politike v KPJ, KPI in KPA. Oba sklopa sta glede na tedanje marksistične, zgodovinske in publicistične razčlenbe slovenskega narodnega položaja po eni strani pritrjevala že dognanim ocenam, po drugi strani pa sta prinašala sveže, čeprav nekatere lahko razumemo predvsem ob upoštevanju avtorjevega razredno bojnega stališča. Le-to tudi omejuje vsebinsko dinamiko in kompleksnost Gustinčičevega besedila, ki je vpeto v sorazmerno ozek strukturni okvir. Ta je najmanj očiten v razčlembi odnosa KPJ, KPI, KPA do slovenskega nacionalnega vprašanja, kar je dejansko tudi glavni vsebinski poudarek Gustinčičeve knjige. Na to je v svojih Spominih opozoril tudi njen avtor, ki je zapisal: »Osnovna misel tega mojega dela pa je: Slovensko narodno vprašanje pred drugo svetovno vojno ni bilo zadeva ene same komunistične stranke, marveč zadeva treh komunističnih strank: jugoslovanske, italijanske in avstrijske. Vse tri so ga mogle in morale ugodno in s pridom izkoriščati za svojo revolucionarno politiko. Zato pa je bila potrebna koordinacija revolucionarnega dela, revolucionarne nacionalne propagande, skratka revolucionarne nacionalne politike na vsem slovenskem teritoriju. V ta namen pa je bila potrebna skupna komisija, ki bi bila to delo koordinirala, dobavljala vsem trem strankam za propagando in agitacijo potrebni material. Enotna, koordinirana, medsebojno korigirajoča in spopolnjujoča se dejavnost vseh treh komunističnih strank v slovenskem narodnem vprašanju je temeljni pogoj za pravilno politiko vseh treh komunističnih strank na slovenskem ozemlju.«²³⁶ Kot smo videli, Gustinčičevo delo žal ni doživelo objave, z njegovimi glavnimi poudarki pa se tudi ni seznanilo širše članstvo omenjenih komunističnih strank. Tako smo prikrajšani za strokovni in idejni odmev, na katerega bi naletelo v slovenski javnosti, KPJ in širšem komunističnem gibanju, kar bi nedvomno popestrilo »slovensko intelektualno zgodovino«²³⁷ in posamezne vidike idejno političnega razvoja KPJ v slovenskem in jugoslovanskem okviru. Seveda pa je Gustinčičevo delo že s tem, ko je nastalo in je bralcu dostopno, sestavni del slovenske intelektualne in revolucionarne zgodovine in zasluži, da je prepoznavno vpeto v slovenski narodni zgodovinski spomin.

Usoda Kardeljevega dela je bila drugačna, v slovensko zgodovinsko je za daljše obdobje celo prineslo »bistven nov (marksistični - op. J. P.) prijem s celotnim načinom svoje analize kot sistemom dela«.²³⁸ V primerjavi z Gustinčičevim pa je drugačno tudi Kardeljevo delo. Kot smo že opozorili, je Kardelj svojo razčlenitev slovenskega vprašanja umestil v njegov celotni dotedanji zgodovinski lok in

²³⁶ Gustinčič, Spomini, III/II, str. 36-37.

²³⁷ Puhar, Skrivnostna knjiga o Slovencih.

²³⁸ Grafenauer, Kardelj - Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 313.

obenem vseskozi upošteval celovitost njegovih družbenih, gospodarskih, političnih, mednarodnih, idejnih in narodno kulturnih počel. Svoj metodološki način je tudi spoznavno teoretično utemeljil, kar mu je omogočilo, da je oblikoval vsebinsko dinamično in zanimivo besedilo, ki ga sicer obvladujeta kritična marksistična ost in z njo povezano vrednotenje zgodovine. To, v kolikor ni v opreki s splošno uveljavljenimi spoznanji sodobne zgodovinske vede, skozi racionalen pretres avtorjevih ugotovitev ne vpliva na prepričljivost njegovega dela. Le-to je plod avtorjevega samostojnega preudarka slovenske zgodovine in slovenskega narodnega vprašanja, ki mu Gustinčičeva študija ni bila vir, kvečjemu vzpodbuda, da to problematiko obdela skladno s svojim razumevanjem njenega razvoja. Kardelj je obenem opravil tudi prvo sintezo dotedanje slovenske zgodovine, ki jo je nato označil kot »poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precenjevali.«²³⁹ Gustinčičevo spoštovanja in upoštevanja vredno ter v prvih poglavjih tudi sintetično, a doktrinarno delo, je nasproti Kardeljevemu tudi problemsko manj bogato in po svoji zgodovinski poglobitvi in vsebinski razčlenjenosti manj ambiciozno. Kardeljevo delo je intelektualno močnejše, tudi zajem uporabljene literature in virov, ki se v obeh delih razumljivo delno podvaja, je očitno širši kot pri Gustinčiču.²⁴⁰

²³⁹ Kardelj, Ob drugi izdaji, str. LXXVI-LXXVII.

²⁴⁰ Kardelj se je pri pisanju svojega dela oprl na predavanja, prispevke, razprave in študije Josipa Apiha (Slovinci in 1848. leto. V Ljubljani: Matica slovenska, 1888), Eduarda Beneša (Der Aufstand der Nationen : der Weltkriege und die tschechoslowakische Revolution. Berlin: Bruno Cassirer, 1928), Ivana Cankarja (predavanje Slovinci in Jugoslovani 12. 4. 1913 v Ljubljani ter Očiščenje in pomlajenje 20. 4. 1918 v Trstu); Richarda Charmatza (Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, II : der Kampf der Nationen. Leipzig : B. G. Teubner, 1912), Metoda Dolenca (Pravna zgodovina za slovensko ozemlje. Ljubljana: Akademsko založba, 1935), Josipa Grudna (Zgodovina slovenskega naroda. V Celovcu : Družba sv. Mohorja, 1910-1916), Ludwiga Gumpłowicza (Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn. Innsbruck: Wagner, 1879), Paula Henrya (Le problème des nationalités. Paris: A. Colin, 1937), Rudolfa Horvata (Najnovije doba hrvatske povijesti. U Zagrebu : Matica Hrvatska, 1906), Franceta Kidriča (Zgodovina slovenskega slovstva : od začetkov do marčne revolucije : razvoj, obseg in cena pismenstva književnosti in literature. V Ljubljani : Slovenska matica, 1929), Edvarda Kocbeka (Slovenski človek. V: Dejanje, 1, 1938, št. 1, str. 1-3), Janeza Evangelista Kreka (Črne bukve kmečkega stanu : jedro kmečkega vprašanja. V Ljubljani : [samozal.], 1895; Socijalizem. V Ljubljani : Slovenska krščansko-socialna zveza, 1901), Stanka Lebna (Kam gre pot. Sodobnost, 2, 1934, št. 5, str. 193-198), Janka Logarja (Levstik v boju s prvaki. V: Levstikov zbornik. Ljubljana: Slavistični klub na Univerzi, 1933, str. 133-275), Dragotina Lončarja (Dr. Janez Bleiweis in njegova doba : postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko. V Ljubljani : Konsorcij »Naših Zapiskov«, 1910), Josipa Mala (Zgodovina slovenskega naroda: najnovejša doba. V Celju : Družba sv. Mohorja, 1928-1939), Tomáša Garrigua Masaryka (Svetovna revolucija : za vojne in v vojni 1914-1918 : spomini in razmišljanja. V Ljubljani : Naša založba, 1936), Alberta Mathieza (Francoska revolucija. V Ljubljani : Naša založba, 1938), Albina Prepeluha (Pripombe k naši prevratni dobi : z zemljevidoma Koroške in Primorja. Ljubljana : Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938; /ps. As./: Pregled. *Socializem*. V: Naši zapiski, 5, 1907, št. 5, str. 71-72; poudarke iz omenjenega članka je Kardelj, ne da bi na to opozoril, navajal iz študije Dušana Kermavnerja: Albin Prepeluh - Abditus : njegov idejni razvoj in delo, objavljene v navedeni Prepeluhovi knjigi na str. 295-562), Ivana Prijatelja (Janko Kersnik, njega delo in doba. V: Janka Kersnika zbrani spisi, zv. 6, seš. 1, 2-3. V Ljubljani : L. Schwentner, 1910, 1914; Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857. V: Časopis za slovenski jezik, književnost in kulturo, 5, 1926, št. 2, str. 15-67), Frana Šukljeta (Iz mojih spominov, I-III. v Ljubljani: Jugoslovanska tiskarna, 1926-1929), Henrika Tume (Iz mojega življenja : spomini, misli in izpovedi. Ljubljana : Naša založba, 1937; Preporod. V: Naši zapiski, 10, 1913, št. 5-6, 9-10, str. 129-136, 264-272; poudarke iz omenjenega članka je Kardelj, ne da bi na to opozoril, navajal iz študije Dušana Kermavnerja: Urednikove dopolnitve, objavljene v navedeni Tumovi knjigi na str. 419-473), Bogumila Vošnjaka (U borbi za ujedinjeno narodnu državu : utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države. Ljubljana [etc.] : Tiskovne zadruga [etc.], 1928), Ivana Vrhovca (Ljubljanski meščanje v

Zato po našem mnenju vprašanje o morebitnem spornem avtorstvu Kardeljevega dela ali celo Kardeljevem prepisovanju iz Gustinčiča ni umestno, pač pa je umestna ugotovitev, da je med tedanjimi maloštevilnimi slovenskimi komunisti živel toliko teoretično politične in ustvarjalne moči, da sta bili v njihovih vrstah v dobrih desetih letih opravljeni dve samostojni obravnavi slovenskega narodnega vprašanja. V tem smislu sta obe deli, kot je sicer za svoje kasneje zapisal Kardelj, »dokument naporov revolucionarne generacije med obema vojnama, da se afirmira tudi na področju idejne borbe in kulturnega napredka«. ²⁴¹ Za zaključek naj k vprašanju odnosa med Gustinčičevim in Kardeljevim delom opozorimo še na mnenje Franceta Filipiča, ki ga je v svojem članku iz leta 2001 navedla Alenka Puhar: »Gre za dva popolnoma različna teksta. Gustinčič je v svoji obravnavi narodnostnega vprašanja izrazil politik, medtem ko je Kardelj širši in tudi sega dlje. Dragotin Gustinčič se veliko posveča Slovencem v Italiji in se ustavlja nekako pri prvi svetovni vojni, medtem ko seže Kardelj prav do dobe pred drugo svetovno vojno. A to je le del razlik. O vseh ne morem takole na kratko, brez potrebne natančnosti nič reči, bom pa to v kratkem storil, v spisu, ki ga bom objavil. Lahko pa zatrdim, da so očitki na Kardeljev račun neutemeljeni. In tisti, ki tako pišejo, so v zmoti.« ²⁴²

VIII

Po izidu Kardeljeve knjige je notranja nuja slovenskih revolucionarjev po zgodovinskem pisanju popustila. ²⁴³ Delo se je sicer nadaljevalo, tudi nacionalno vprašanje je bilo še vedno predmet obravnave slovenskih komunistov, ²⁴⁴ a njihova pozornost se je preusmerila na evropsko in notranje dogajanje v Jugoslaviji in KPJ, zaznamovano s paktom Hitler-Stalin in začetkom druge svetovne vojne. V tedanji široki politični in idejni dejavnosti in razčiščevanju vrste aktualnih vprašanj v komunističnem gibanju pa je v času do druge svetovne vojne KPS še enkrat, in sicer zelo odmevno, opozorila na svoje poglede v slovenskem narodnem vprašanju. To je storila v razglasu Kaj hočemo?, ki ga je novembra 1939 izdala Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) in ga prek svojih zaupnikov, v glavnem komunistov, razširila po številnih slovenskih krajih. Oblikovanje ZDLS, v katero se je

minulih stoletjih : kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva. Ljubljana: Matica Slovenska, 1886), Borisa Zihlerla /ps. A. Poljanec/ (Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti. Sodobnost, 6, 1938, št. 7-8, str. 318-329, 431-441), zbornikov Korespondenca dr. Jos. Muršca : ponatis iz »Zbornika Matice Slovenske« za l. 1904 in 1905. Ljubljana: Narodna Tiskarna, 1905 in Slovenski protestantski pisci. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1934, ter časopis Kmetijske in rokodelske Novice (Ljubljana 1848). Poleg tega je navajal še dela slovenskih pesnikov (Levstikovo pesnitev Molčimo, Prešernovo Zdravljico, Stritarjeve Dunajske sonete, Vodnikovo Dramilo mojih rojakov) in misli vidnih tujih in domačih osebnosti iz političnega in znanstvenega življenja (Otta Bismarcka, Karla Kadleca, Karla Kautskega, Jana Kollárja, Vladimirja Mačka, Javaharlala Nehruja in Louisa Antoina de Saint-Justa).

²⁴¹ Kardelj, Ob drugi izdaji, str. LXXVII.

²⁴² Puhar, Skrivnostna knjiga o Slovencih. - Kolikor je avtorju pričujoče razprave znano, France Filipič napovedanega prispevka o vprašanju avtorstva Kardeljevega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja nato ni objavil. Ob tem pripominjam, da na strukturno in vsebinsko različnost Gustinčičevega in Kardeljevega dela opozarjata tudi Janko Pleterski in Jože Pirjevec, ki se je tako izrazil v razgovoru po predstavitvi svoje knjige »Trst je naš!« : boj Slovencev za morje (1848-1954). Ljubljana 2008. (Gl. Pleterski, Študije, str. 373; Delo, št. 83, 10. 4. 2008, Marijan Zlobec: O Slovencih v Trstu.)

²⁴³ Pleterski, Študije, str. 379.

²⁴⁴ Prav tam, str. 379-380.

preimenovalo dotedanjo Kmečko-delavsko gibanje, je kot posebno obliko ljudsko frontnega gibanja vzpodbudila in organizirala KPS, omenjeni razglas pa sta pripravila Mirko Košir in Edvard Kardelj.²⁴⁵ Razglas je zahteval popolno narodno svobodo in ljudsko demokracijo, to je politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitve slovenskega naroda. Poudaril je, lahko o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva odloča le slovenski parlament, neposredno izvoljen na svobodnih volitvah. Razglas je odločno nasprotoval gospodarskemu zapostavljanju in davčnemu izžemanju Slovenije ter zahteval vrnitev vseh slovenskih denarnih sredstev, ki so v času centralizma prišla v beograjske roke. Nadalje je zahteval popolno samoupravo slovenskih občin in svobodni razvoj ljudskega združništva ter se zavzel za povezanost in enotnost vseh delovnih slojev v boju za doseg njihovih ciljev. Razglas jih je strnil v naslednjih poudarkih: boj za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda, boj za demokratične pravice delovnega ljudstva in za pravo ljudsko državo, boj proti vojni in vojnim hujskačem, boj za mirovno zvezo balkanskih držav, naslonjeno na ZSSR, ter boj za vzpostavitev diplomatskih in trgovskih odnosov z ZSSR.²⁴⁶

Slovenski komunisti so kasneje še dvakrat posebej poudarili zahtevo po dosledni naslonitvi na ZSSR in boj za demokratične pravice delovnega ljudstva kot edini način, ki zagotavlja obrambo nacionalnih interesov slovenskega naroda. Izpolnitev teh zahtev so razumeli tudi kot pogoj za njihovo sodelovanje pri obrambi jugoslovanske države. Ta stališča sta poudarila III. konferenca KPS, ki je potekala 29. in 30. junija 1940 v Vinjah nad Dolskim,²⁴⁷ in Edvard Kardelj na V. državni konferenci KPJ, ki je potekala od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu. Na V. državni konferenci, ki se je v svoji resoluciji zavzela za »resnično rešitev nacionalnega vprašanja Hrvatov in Slovencev in proti zločinskemu dogovarjanju in sporazumevanju med srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo na račun delovnega ljudstva teh pokrajin«,²⁴⁸ je Edvard Kardelj - ob opozorilu, da KPJ želi ohraniti samostojnost jugoslovanskih narodov - o ravnanju komunistov v primeru napada sil osi na Jugoslavijo spregovoril takole: »Če bo boj za obrambo Jugosl[avije] *napreden* - kar bomo ocenili - se bomo borili in tolkli buržoazijo zato, ker se ne bori dovolj dosledno.« Po Kardelju je bila pripravljenost komunistov braniti domovino tedaj odvisna od tega, »če bo to v interesu revol[ucije] in ZSSR«. ²⁴⁹ V kasnejšem poteku razprave se je oglasil še član CK KPS Boris Kidrič, ki pa je posebej opozoril, da je Slovenija »nac[ionalno] potl[ačena]«. ²⁵⁰

²⁴⁵ Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 147, 148, 150, 157, 158, 160-164, 176, 181-186, 189; France Filipič: Komunistična partija Slovenije. V: Enciklopedija Slovenije, 5, str. 234; isti, Zveza delovnega ljudstva Slovenije. V: Enciklopedija Slovenije, 15. Ljubljana 2001, str. 242. O zbiranju podpisov za razglas Kaj hočemo? gl. tudi Ivan Kreft: Spori in spopadi v spominih in dokumentih, 1. Maribor 1981, str. 370-371. Več o ZDLS in njenem razvoju gl. Nedog, Ljudskofrontno gibanje, str. 143-231. Gl. tudi Anka Vidovič-Miklavčič: Obujanje strank od volitev 1938 do vojne. V: Slovenska novejša zgodovina, str. 391-392.

²⁴⁶ ARS, fond Zbirka letakov Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (AS 1548), šk. 2, razglas Zveze delovnega ljudstva Slovenije Kaj hočemo?

²⁴⁷ Resolucija sprejeta na prvi (pravilno tretji - op. J. P.) konferenci Komunistične stranke Slovenije. V: Peta zemaljska konferencija KPJ (19-23. oktober 1940). Beograd 1980 (dalje Peta zemaljska konferencija KPJ), str. 277, 542.

²⁴⁸ Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 239.

²⁴⁹ Zapisnik sa pete konferencije KPJ. V: Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 204.

²⁵⁰ Prav tam, str. 212.

Slovenski komunisti so v zadnjem letu pred začetkom druge svetovne vojne v Jugoslaviji narodni problem ter neodvisnost in samostojnost slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov obravnavali predvsem kot vprašanje svojega revolucionarnega interesa ter političnih in državnih interesov ZSSR. Čeprav so dobro poznali zgodovinsko, civilizacijsko, kulturno, politično in gospodarsko vsebino slovenskega narodnega problema in na njeni podlagi osmislili zahteve po njegovi federativni državno pravni rešitvi, niso upoštevali povezanosti razrednega in nacionalnega načela, ki so jo sicer poudarjali v svojem teoretičnem in političnem delovanju. K temu pogledu na nacionalno politiko komunistične stranke so se vrnili v letih 1941-1945, ko sta revolucionarna strategija in taktika KPS omogočili, da ji je »v vojnem času uspel premet v vodilno in sčasoma v monopolno politično silo«. ²⁵¹ Ta premet je bil med drugim vsebinsko utemeljen tudi v zgodovinski kontinuiteti narodno emancipacijskih političnih stališč slovenskih komunistov, ki so se na njihovi podlagi v drugi polovici tridesetih let tvorno zavzeli za povezovanje s širšimi plastmi slovenskega prebivalstva in oblikovali nacionalno KPS.

Jurij Perovšek

SLOVENIAN COMMUNISTS AND THE NATIONAL QUESTION IN THE 1930s

S u m m a r y

The analysis of the attitude of the Slovenian communists to the national question in the 1930s primarily demonstrates programme continuity with the standpoints already established by the communists in the 1920s. *Dragotin Gustinčič* was a visible personality in this field: within the Slovenian part of the Communist Party of Yugoslavia (hereinafter CPY) he emphasised the demand for the national self-determination and federal national-legal position of the Slovenian nation in the Yugoslav or the wider Danube-Balkans federation already in the first half of the 1920s. He was one of the Yugoslav communists who contributed significantly to the establishment of the federal national programme of the CPY in 1923. Gustinčič persisted in his theoretical and political efforts with regard to the national question also in the 1930s when he resided in Moscow, where in 1933 he wrote the unpublished pamphlet *Narodni problem Slovencev [Slovenian National Problem]* and Dr. Korošec's Slovenian Declaration. In the same year he also completed his unpublished work, already undertaken in the 1920s, entitled *Das nationale Problem der Slowenen*. In both studies he re-emphasised the demand for the self-determination and the establishment of an independent Slovenian federal unit within the state union, which would best suit the Slovenian national-cultural and socio-political interests. Gustinčič argued consistently for the realisation of the United Slovenia programme: that is, for the dissolution of the existing state borders and the unification of the coastal region (Primorska) and Carinthian Slovenians with their nation of origin in the Yugoslav state. Therefore he demanded that all three communist parties concerned by this issue - the Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Italy and Communist Party of Austria - should consider the Slovenian question. On this basis, in the context of the Communist International, he succeeded in ensuring that this issue gained international importance, since he made a decisive contribution to the Statement with regard to the Slovenian national question drawn up in 1934 by the Communist Parties of Yugoslavia, Italy and Austria. The Statement supported the right of the Slovenian nation to secede from Italy, Yugoslavia and Austria as well as its complete national-legal unification. The opinion that the Slovenian question could only be solved by the communists stemmed from Gustinčič's evaluation of the national policy of the bourgeois parties and social democracy. He believed that these political actors, due to their class-related, ideological and political interests, were not prepared to fight for the true resolution of the Slovenian national question. Only the workers' communist movement could address this issue during the simultaneous realisation of the social and national revolution.

²⁵¹ Vida Deželak Barič: Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941-1945 : doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Ljubljana 1999, str. 445.

Besides Gustinčič other prominent Slovenian communists, who at that time operated abroad - Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), Ivan Regent and Karel Hudomalj - also focused on the Slovenian question. Together with Gustinčič they prepared several resolution proposals for the CPY. In these texts they focused in detail on the national, economic, social and political situation of the Slovenian nation in Yugoslavia, Italy, Austria and Hungary, emphasising the demand for the Slovenian self-determination and the establishment of the independent United Slovenia in the revolution-based federal worker and peasant national union. The differences in the evaluations of the strongest Slovenian political party - the Catholic Slovenian People's Party - were significant. While Gustinčič saw this party as the worst enemy of the Slovenian national emancipation efforts in the Yugoslav state, others either deemed the Greater-Serbian system of the King's dictatorship as the worst enemy or disagreed with Gustinčič's extremely severe criticism of the Slovenian People's Party. These differences were most notable if we compare Kuhar and Gustinčič's standpoints with regard to the national policy of the CPY. Otherwise they did not differ in their outlook on the Slovenian problem. *Lovro Kuhar* presented his views individually in the pamphlet *Boj za osvoboditev in združitve slovenskega naroda: program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega Gibanja (SNR) [Struggle for the Liberation and Unification of the Slovenian Nation: the Programme and Demands of the Slovenian National Revolutionary Movement]*, published in 1933. In this pamphlet he also argued for the revolutionary realisation of the Slovenian self-determination and the formation of the independent United Slovenia in alliance with the national revolutionary movements of other oppressed nations in the Balkans and Central Europe. His emphasis on all Slovenian men and women, regardless of their political adherence, religious conviction and social position, being able to join the struggle for the liberation and unification of the Slovenian nation, was very important. This struggle was only restricted for a small circle of »the rich, exploiters and traitors of the Slovenian nation«. Kuhar's pamphlet had a wider social and political impact, since in May 1934 the Regional Committee of CPY for Slovenia established that people read it eagerly, that individual copies were distributed among the people and that it also resounded within the so-called petty bourgeoisie. The historical contribution of the Slovenian communists working abroad lied in their effort to ensure that the first comprehensive analysis of the Slovenian national question in the context of the CPY was carried out.

The Slovenian national question was also focused on by the communists who operated in Slovenia. Their leading theorist and political representative *Edvard Kardelj* already published his extensive deliberation *Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje [National Question as a Scientific Question]* as early as in the 1932-1933 in the legal communist magazine *Književnost [Literature]*. In his article, encouraged by the book of the liberally-oriented literary critic Josip Vidmar, *Kulturni problem slovenstva [Cultural Problem of Slovenian Identity]* (1932), he rejected Vidmar's »metaphysically static attitude« to the world, that is, his exploration of the Slovenian identity separately from the political and economic issues of the Slovenian nation. Kardelj emphasised that the Slovenian question was a social and not a cultural problem, and as such it was a weapon of the revolutionary working class, asserting itself progressively as the hegemon of the Slovenian national struggle. On this basis he also argued for the right of every nation to self-determination and independent national life. However, Kardelj acknowledged Vidmar's standpoint with regard to the Slovenian national emancipation and underlined that his criticism was not aimed at the goal that Vidmar pursued, but at the manner in which Vidmar explored the Slovenian problem.

Kardelj enhanced his views of the national question, which could only be solved by the revolutionary proletariat due to the unprincipled bourgeois and social democratic policies, in his paper at the regional conference of the CPY for Slovenia on 16 September 1934 in Goričane pri Medvodah, in the report to the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia of 2 December 1934, and in the Manifesto of the Inaugural Congress of the Communist Party of Slovenia (hereinafter CPS), which took place on 17 and 18 April 1937 in Čebine nad Zagorjem. Kardelj's theoretical and political analyses, expressed by his opinion on the historical necessity of the social liberation of the working class, the related revolutionary realisation of the self-determination and the establishment of a new federal (Yugoslav) state, acceptable to Slovenians, was supplemented especially by his extensive study *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja [Development of the Slovenian National Question]*, published in 1939. This publication represented a detailed sociological, historical and political substantiation of the communist national programme, providing another fundamental and also most perfected work about the Slovenian national problem to the revolutionary workers' movement in Slovenia. Kardelj's text also reflected his opinion that in the context of the international communist movement, CPY or CPS were the parties that would have to play the decisive role in the realisation of the United Slovenia programme. Except for the basic standpoints with regard to the leading role of the working class in the solving of the national question and arguments in favour of the federal national-legal principle,

Kardelj's work *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* [*Development of the Slovenian National Question*] did not have any common points with the first great Marxist work about the Slovenian issue - Gustinčič's *Das nationale Problem der Slowenen*. That means that among the small number of Slovenian communists at that time so much theoretical-political and creative power could be found, that in slightly more than ten years two independent explorations of the Slovenian national question were carried out by their ranks. Here it should also be noted that since the 1930s other Marxist (communist) authors besides Kardelj focused on the Slovenian national question. The characteristic of their work was to resort to the historical dimensions as the basic methodological approach to the exploration of the contemporary issues of the Slovenian society. At the time the communists, on the basis of their national programme, also strived actively to establish connections with the broader strata of the Slovenian population.

After Kardelj's book was published, the inherent urge of the Slovenian revolutionaries to focus on the national problem diminished. The work may have continued, but the attention of the communists was drawn to the European and internal developments in Yugoslavia and the CPY, in light of the pact between Hitler and Stalin and the onset of World War II. That became clear in the final year before the beginning of World War II in Slovenia, as the communists dealt with the national problem and independence and autonomy of the Slovenian nation as well as other Yugoslav nations especially from the viewpoint of their revolutionary interest and the political and state interests of the Union of Soviet Socialist Republics. Even though they were thoroughly familiar with the historical, civilisational, cultural, political and economic aspects of the Slovenian national problem and although they formed the demands for a federal national-legal solution on the basis of this knowledge, they did not consider the links between the class-related and national principle, otherwise emphasised in their theoretical and political activities. This view of the national policy of the Communist Party was revisited in the years from 1941 to 1945, when the revolutionary strategy and tactics of the CPS enabled the communists to transform into the leading and gradually the monopoly national political force.